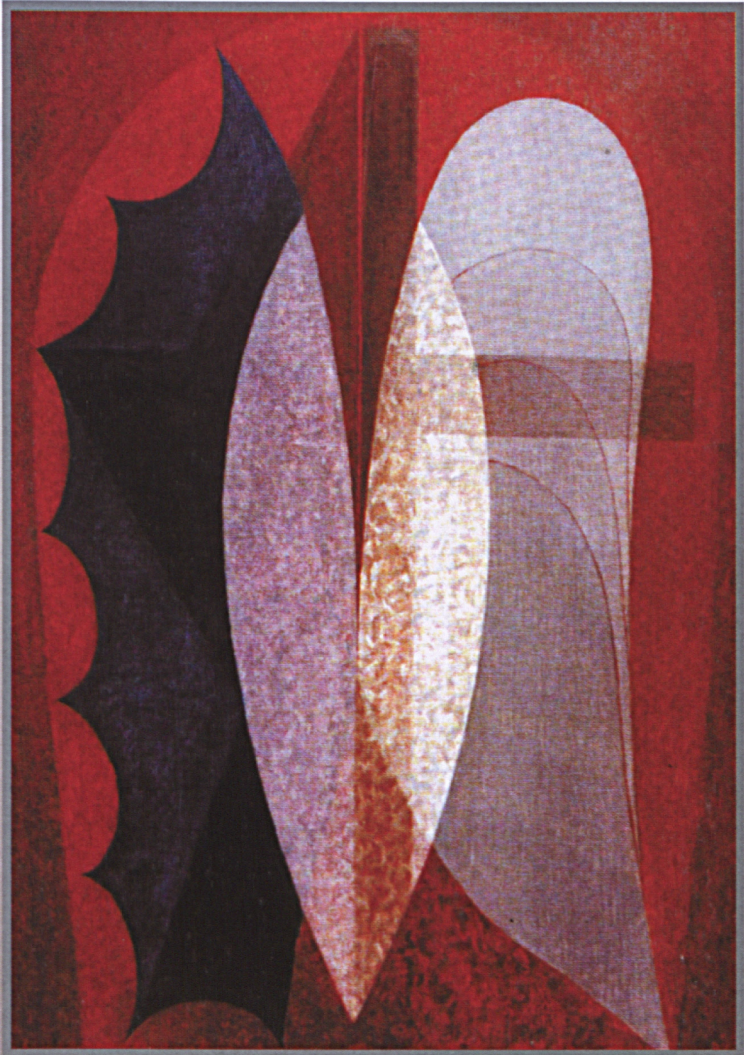

HA 7013

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat I. évfolyam 3. szám 2001. augusztus

*“Alakos játék, százszor zárt titok
Hős, futó bölcse, újból és megint
Állok süppedten szókimondó bajban...”*
(Ady Endre)

tanulmányok, esszék

Jakab István: A szlovákiai magyar nyelv művelés múltja, jelene és jövője	5
Bolvári-Takács Gábor: Művészeti felsőoktatás és autonómia 1945-1993	18
Földházi István: A jövőnk zenéje. Tíz éves a Zempléni Művészeti Napok	37
Koncz Sándor: A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Kollégiumban a 15-16. században	40

művészportré

Bertha Zoltán: Visszatekintés életemre	48
Éles Csaba: Bertha Zoltán, a sorsföltés festője	49
Dobrik István: Igazabb valóságot	51

szépirodalom

Király Zoltán: Morzgyakorlat	52
Lakó János: Hála a felejtés adományáért Temetés	55
Balipap Ferenc: Levél a nyárból Krk	57
Zsirai László: Remény	58
Lelkünkben ébred	58
A pataki diákvilág anekdotáiból	59

archívum

Farkas Andor: Szerkesztői előszó a <i>Zempléni Fáklya</i> első számához, 1941	64
A sárospataki Értelmiségi Kör alapítólevele, 1988 (közzéteszi: Balázsi Károly)	67

szemle

Kováts Dániel: Könyv Palágyi Deák Geyzáról	73
Tusnád László: Az emberi teljesség bűvöletében	77
Dobay Béla: Fogarasi János, a sokoldalú nyelvtudós	80
Sipos István: A polihisztor Nyíry István emlékezete	84
Kelemen Judit: Id. Ábrányi Kornél és a 19. századi zenei közelet	88

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Fővédnök

Habsburg Ottó

Védnökök

Balassa Iván, Jakab István, Orosz István

Szerkesztőbizottság

Balácsi Károly, Bolvári-Takács Gábor, Dobrik István,
Hörccsik Richárd, Jósvainé Dankó Katalin, Komáromy Sándor,
Koncz Gábor, Lénárt Attila, Szathmáry Béla, Tamás Edit

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor *főszerkesztő*
Bordás István *főszerkesztő-helyettes*
Csetneki József *grafikai szerkesztő*

E számunkat Bertha Zoltán alkotásai illusztrálják.

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999.

Lapalapító: Bolvári-Takács Gábor

Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Felelős kiadó: Stóka György elnök

A szerkesztőség a beküldött kéziratokat megőrzi, illetve visszaküldi.

Egy szám ára 200,- Ft. Megjelenik évente négyszer.

Előfizethető a szerkesztőségben, vagy átutalással a 10200153-42210223 számlaszámra. Előfizetési díj egy évre 800,- Ft.

Szerkesztőség és kiadó: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 23.

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Kovács Katalin

Telefon/fax: 47-314-714, E-mail: zmuzsa@nepfoiskola.hu

Honlap: www.nepfoiskola.hu/zmuzsa

Nyomdai előkészítés: Csetneki József.

Készült a SPRINT nyomdában, B/5 formátumban

Lapunk megjelenését támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Jakab István

A szlovákiai magyar nyelvművelés múltja, jelene és jövője

A jelen helyzet sok égető kérdést vet fel, ezért a múltat csak olyan mértékben érintem, hogy egyrészt hozzávetőleges képet adjak róla, másrészt a jelen problémái ne légüres térben lebegjenek előttünk. Ami pedig nyelvművelésünk jövőjét illeti, saját véleményem egyezik számos magyar nyelvművelő véleményével, de korántsem azonos azokéval, akiknek nagyobb része nem gyakorlati nyelvművelést végez, hanem elméleteket gyárt, elsősorban arra nézve, hogyan kellett volna ezt a munkát végezniük a nyelvművelőknek, illetve alkudozik a standard kérdésében – egyelőre anélkül, hogy valamiféle konkrét kutatási eredményeket tett volna az asztalra.¹

Változnak az idők, s velük együtt mi is – ez a megállapítás a nyelvművelőkre is érvényes. Szerénytelenség nélkül állíthatom, most már mi is okosabbak vagyunk, mint harminc-negyven évvel ezelőtt, és sok mindent másképp csinálunk. Elismerjük, hogy kezdetben sötétben tapogatóztunk, akkor ugyanis nem volt sem idő, sem szervezeti lehetőség a nyelvművelés elveinek megalkotására, megvitatására, hanem dolgoznunk kellett: harcolnunk a hibák ellen elvek nélkül is, de nem elvtelenül, hiszen azt az elvet mindig vallottuk és szem előtt tartottuk, hogy a hibák ellen, ne pedig a hibázók ellen küzdjünk. Hol lett volna lehetőség valamiféle nyelvművelési elvek létrehozására abban a Csehszlovákiában, amelyben éppen csak polgárjogot kapott még a magyar szó – de csupán bizonyos tevékenységek szűk területein –, s ahol nyelvművelő sem volt, csak hiba, a hibák tömege. S a hibák tömege a többségi nyelv hatása folytán zúdult ránk. Azt hiszem, minden szemléltetésnél többet mond helyzetünkről az a tény, hogy Karol Bacilek, Szlovákia Kommunista Pártjának első titkára szemrehányást tett Lőrincz Gyulának és más magyar kommunista tisztségviselőknek azért, mert nem törődnek a magyar nyelvhasználattal, hagyják, hogy az itteni magyarok szinte érthetetlen keveréknyelven beszéljenek. Csak ezután mertek a hazai magyar „pártfejesek” a magyar nyelv ügyével is foglalkozni; most már mintegy pártutasításra vagy legalábbis bátorításra adtak helyet a magyar lapok nyelvművelő cikkeknek is – ha ugyan voltak ilyenek. Mert a másik nagy baj az volt, hogy a sok feladatra kevés segítő kéz jutott. A hazai nyelvművelés – kimondhatjuk nyugodtan – ösztönös volt. Fuldokoltunk a szlovák ún. kölcsönszavakban és tükörszókban. A szocialista rendszer fogalmai szinte elárasztottak bennünket, a szlovák szavak révén váltak köztünk is ismertté, s ezek jó része vagy szlovák néven (elsősorban az élőbeszédben), vagy tükörfordítás-

ban terjedt el. Ha arra gondolunk, hogy a Magyarországgal való kapcsolat sem volt olyan szoros, mint ma, a tömegtájékoztatás sem állt a fejlettség mai fokán, az intézményes kulturális lehetőségek sem voltak a maiakhoz hasonlóak, akkor talán el tudják képzelni a fiatalabbak is az akkori elszigeteltségünket. Még álmunkban sem gondoltunk arra, hogy egyszer ennyi előadót hívhatunk Magyarországról és a magyar kisebbségi területekről, mint ma. Nyelvművelésünk tehát ösztönös volt, és a szókincs-használat problémáira korlátozódott, esetleg bizonyos nyelvi pongyolaságokkal foglalkozott. Csak az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején figyeltünk fel a magyar szavak idegenes szerkezetbe állításának terjedésére (a pedagógusok az *iskolán* tanítanak); a szlovákos vonzatok szaporodására (az előadó valamilyen *témára* ad elő; a férfi megnősül *valakivel*; hívok a *barátomnak* telefonon stb.). Hogy aztán ezt ma ki milyen veszélyesnek tartja, az más kérdés, mi mindenesetre nem tartottuk kívánatosnak ezt a hatást, s őszintén kijelenthetem: én ma sem tartom.

Ami a nyelvművelők személyét illeti: Orbán Gábor írt néhány nyelvművelő cikket az ötvenes években; magam az ötvenes évek derekán kezdtem el ilyen írásokat megjelentetni; majd Mayer Judit, Morvay Gábor, Kapás Ferenc, Szabó Mihály Gizella, Hasák Vilmos, s nemrégőtől Lanstyák István következett a sorban. Sajnos, az idősebb Orbán Gábor már régebben elment a minden élők útján, a kassai Kapás Ferenc korán elhunyt, Morvay Gábor és Hasák Vilmos pedig abbahagyta ezt a tevékenységet. Nem nehéz tehát kiszámolni, hogy – az egy-egy cikket alkalmilag megíró szerzőket nem számítva – összesen négyen vagyunk. Miért nem neveltünk ki utódokat? – teszik fel sokszor a kérdést. Szolgáljon mentségemre, hogy én megpróbáltam! Számos végzős hallgatóm írt lapértékelő szakdolgozatot a magyar tanszéken, nyelvművelő cikkeket is valamelyik lapunkba. De amikor látták, mennyi melléfogási veszély leselkedik még a gyakorlottabb szerzőkre is, bizony nem kaptak tartósabban kedvet ehhez a tevékenységhez. S a terhes pedagógiai pálya - családi gondokkal megtévezve - nemigen alkalmas munkakör a nyugodt kutatást, elmélyülést igénylő munkához.

1967-ben rendeztük meg először a Kazinczy-napokat, s utána kezdett szervezettebb formát ölteni nyelvművelésünk. A Csemadok nyelvi szakbizottsága, majd az ebből 1969-ben létrejött Csehszlovákiai Magyar Nyelvművelő és Nyelvjáráskutató Társaság, amely 1972-ben a Csemadok akkori vezetőinek nyomására – természetesen az ún. konszolidációs politika követelményeinek szellemében – szinte észrevétlenül nyelvi szakbizottsággá alakult vissza, szervezte és irányította a nyelvművelő tevékenységet, manőverezve a politikai korlátok között. Munkánkhoz az akkor vendégtanárként Pozsonyban működő Deme László nyújtott felbecsülhetetlen szakmai és olykor taktikai segítséget is. A szakbizottságnak három (a nyelvi ismereteket terjesztő, továbbá a sajtónyelvi és terminológiai, valamint az iskolai nyelvi nevelési) csoportjában folyt nyelvművelő munka. Akkoriban sokat segített nekünk nagyobb cikkek írásával

Zeman László s az azóta szlovák nyelvi területen működő Zsilka Tibor is. Nem feledkezhettünk meg arról sem, hogy az Új Szó, A Hét, a rádió magyar adása, újabban (1994-től kezdve) a Szabad Újság nyelvi rovatot rendszeresített; sajnos, a rendszerességből több lapban – pl. az Új Szóban – rendszertelenség lett. Az Irodalmi Szemle is többször közölt cikkeket, tanulmányokat nyelvhasználati és nyelvművelő témáról. Deme László nemcsak gyakorlati segítséget nyújtott nekünk, hanem elméletit is: Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról című könyvével, amelyet a Madách Könyvkiadó 1970-ben jelentetett meg. A szerző több fontos, nyelvművelésünket érintő kérdést tisztázott benne, s ő volt az első, aki nyelvművelésünk feladatait meghatározta.

A nyelvhasználat problémái iránt nagy ugyan az érdeklődés, de ez az érdeklődés passzív. Az emberek jelentős része – különösen a sajtó dolgozóinak bizonyos hányada – érdeklődik ugyan a nyelv helyes használata iránt, de még a képzetebbeket sem igen lehet az aktív nyelvművelés ügyének megnyerni, illetve csupán keveset közülük. A lapok szerkesztőségeitől, de főként munkatársaitól többet vártunk a rendszerváltás után, mint amennyit nyújtanak. Tudtuk ugyan, hogy máról holnapra nem változhat meg minden, hiszen az új, képzetebb munkatársaknak meg kell ismerniük a nyelvhasználat sok buktatóját, hogy elkerüljék a hibákat, de azt vártuk, reméltük, hogy négy-öt éven belül nemcsak tartalmilag, hanem nyelvileg is sokat változik majd lapjaink arculata. S a szabad véleménynyilvánítás valóban fokozta az újságírók alkotókedvét: többet írnak, mint a cenzúra időszakában. A baj csak az, hogy a "bő termés" létrehozásához szükséges alkotómunka olykor mind tartalmi, mind nyelvi szempontból nélkülözi a gondosságot, pontosságot. Sajnos, ott még az eltelt idő után sem tartunk, hogy minden újságírónk megfelelő módon – és felelősséggel – tudjon bánni a nyelvvel; és sajnos, már ott sem, hogy legalább az olvasószerkesztők – az itteni szóhasználat szerint: lektorok – kijavítsák még a kéziratokban a súlyosabb nyelvhelyességi és helyesírási hibákat. Erre a lektori intézményre ma is szükség volna, mert a demokrácia csak a szabad véleménynyilvánítást teszi lehetővé, de az újságírók nyelvi ismereteit nem gyarapítja. Sajnos, több szerkesztőségben – anyagi okokból – felszámolták vagy elsorvasztották a lektori intézményt.

Hogy nyelvművelésünk szervezésének és irányításának mai problémáit megértsük, kénytelenek vagyunk visszatekinteni a magyarországi nyelvművelés múltjába. A második világháború után egy olyan jellegű nyelvművelés bontakozott ki, amely azt igyekezett elérni, hogy a nyelv használói a nyelv birtokosainak érezzék magukat, s felébredjen bennük a nyelvi igényesség iránti érdeklődés. Lőrincze Lajos, aki ennek a mozgalomnak élére állt, pozitív nyelvművelésnek nevezi ezt a fajta nyelvművelést, amely tilalomfák állítása, az idegen nyelvi elemek irtása helyett a nyelvi műveltség emelésével akarja a helyes nyelvhasználat kérdését megoldani. Hangsúlyozza, hogy a nyelvművelés nem a nyelvért van, hanem – mint maga a nyelv is – az emberért, a társadalomért, ennek alapján az emberközpontú nyelvművelés nevet kapta ez a tevékenység.²

Ám később ez a tetszetős és helyesnek látszó nyelvművelési irányzat az útkeresés időszakába jutott. Bárczi Géza akadémikus így fejt ki véleményét erről az irányzatról: "A nyelvünk ápolása körül szorgoskodók büszke öntudattal emlegetik, hogy elsöpörték az álszabályokat, ledöntötték a hamis tilalomfákat. A hamis tilalomfák döntögetése helyes, hiszen ezek csak akadályozzák a tisztánlátást, a józan ítéletet. Ámde vannak helyes tilalomfák is, ezeket nem döntögetni, hanem erősíteni kell". Majd így folytatja: "Hallottuk igen illetékes helyről, hogy a régi nyelvművelés nyelvközpontú volt, a mostani azonban emberközpontú, illetve egy újabb fogalmazás szerint kommunikációs központú. E formula nagyon szépen hangzik, de bevallom, bárhogyan forgatom is, nem tudok mögötte elfogadható értelmet találni. A nyelv mindig és mindenkor az embert szolgálta, ember nélkül, társadalom nélkül... értelmét veszti... Tehát minden törekvés, amely a nyelvet óhajtja jobbra, szebbé, gyakorlatibb és művészebbé célokra alkalmassá tenni, az embert szolgálja, emberközpontú, s minden olyan jelenség, amely nem előnyös a nyelvre, az embert károsítja meg. A nyelvközpontú működés tehát szükségszerűen emberközpontú, s a kettő szembeállítás nem helyes. Hasonlóképpen nyelvközpontú és kommunikációs központú ugyanazt jelenti".

Hibáztatja továbbá azt a felfogást, hogy nem a helytelenségeket kell irtani, hanem egyrészt a közönség nyelvi öntudatát, nyelvi, nyelvtani műveltségét kell fejleszteni, másrészt új szavakkal, fordulatokkal kell gazdagítani a nyelvet. Rámutat arra, hogy a nyelvi műveltség fejlesztése "igen távoli eredménnyel kecsegtető feladat", a nyelv gazdagítása meg inkább csak az íróktól várható. A nyelvművelésnek vállalnia kell a nyelvoltalmazás feladatát is, és nemcsak helyeselnie, hanem szükség esetén gáncsolnia is kell. Helytelen szerinte az az elgondolás, hogy minden erőfeszítés hasztalan, mert a nyelvművelők nem állhatnak a nyelvfejlődés útjába. A nyelvfejlődést senki sem akarja megállítani, csupán helyes mederbe kell terelni (uo.). Helytelen továbbá a nyelvművelésnek arra az álláspontra helyezkednie – jelenti ki –, hogy amit a nyelvközösség elfogad, az feltétlenül helyes. Ez nem más, mint a nyelvművelés tagadása.³ Lőrincze Lajos válaszában⁴ azzal védi az inkább elfogadó, mint megtiltó jellegű nyelvművelést, hogy a vitapartnerek ennek a munkának a feladatát főleg a germanizmusok elleni védekezéssel azonosítják. A nyelv legfőbb feladata nem az, hogy germanizmusmentes legyen, hanem az, hogy minél jobban betöltsé szerepét. Az idegenszerűségek megítélése csak akkor része a nyelvművelő munkának, ha ezek fennakadást okoznak a közlésben. Majd a nyelvszokás kérdését boncolgatva kijelenti a szerző, a lényeges különbség abban van a Bárczi Géza és az ő felfogása között, hogy Bárczi szerint még lehet helytelen az, amit a nyelvközösség befogadott, és küzdeni kell ellene, őszinte azonban a köznyelvet beszélő, nyelvíleg műveltek igen nagy többsége által használt nyelvi formákat el kell ismernünk.

A vitába Deme László is bekapcsolódik.⁵ Felhívja a figyelmet arra, hogy napjainkban

egyre kevesebb ember tanul a humán iskolák hagyományainak megfelelő módon gondolkodni, vagyis úgy, hogy szöveges formában kapja az ismereteket, és neki szövegalkotás formájában kell róla számot adnia. Előterbe nyomul a képletekben való ismeretnyújtás és számonkérés, sőt a verbálisan oktatott tantárgyakban is tért hódít a teszt mint számonkérési forma, ez pedig nem készíteti a tanulót, a felelőt aktív szövegalkotásra. Persze a nyelvtudománynak nem az a feladata, hogy ezeket az arányokat megpróbálja visszaváltoztatni, de küzdenie kell azért, hogy a szövegalkotási kényszer és lehetőség ne szoruljon ki végképp az ismeretnyújtásból és -ellenőrzésből, vagy legalábbis ellensúlyt kell keresnie. Nem elég tehát arra törekedni, hogy – Bárczi Géza szerint – tudomásul vétecsünk bizonyos negatívumokat, amelyek a nyelvi eszközök állományában és használatában jelentkeznek. Még kevésbé elég arra törekedni, hogy – Lőrincze Lajos szerint – a nyelv múltját, rendszerét életét mutassuk be ismeretterjesztő szinten, a nyelvérzék fejlesztésének ügyét így vélvén szolgálni, hanem a használati készséget (mint gondolatalkotási, -tisztázási -formálási, -átadási készséget) is kell fejlesztenünk. Nem a *nyelvről*, hanem a *nyelvet* kell tanítani. A levelező hivatalfőnök, a végzéseket író tanácsi előadó, a lakógyűlés hozzászólója, a cégtábla és az áruhirdetés szövegének megalkotója – mondhatjuk összefoglalóan: az átlagos nyelvhasználó – a mostaninál jóval nagyobb segítséget igényelne mindennapi munkájához. Mert nem tanítottuk meg eléggé a legfontosabbra: a nyelvnek aktív, eleven, hatásvos használatára. Deme László szerint hiába oltjuk bele a közönségbe a jobb nyelvhasználat igényét, ha nem segítünk neki a megvalósításban. Majd hangsúlyozza: nemcsak a felnőttekre, hanem az iskolásokra is kell gondolnunk, hogy őket már ne működésük közben kelljen nyelvhasználatuk tekintetében feladataikhoz hozzáérlelni. Az anyanyelvi tantárgyak oktatását tehát anyanyelvi neveléssé kell koncentrálni. A vitából ki kellett szűrünk, mi az, ami elvi alapját képezhetné vagy kell, hogy képezze a nyelvművelésnek. Elvmeghatározó munkánkat az a körülmény is megkönnyítette, hogy a vitázók tulajdonképpen nem kizárták, hanem inkább mintegy kiegészítették egymás javaslatait.

Lehetetlen volt nem látnunk, hogy tulajdonképpen mindhárom feladatot teljesítenie kell a nyelvművelésnek, ha eredményt akar elérni. Ugyanakkor nekünk, csehszlovákiai magyar nyelvművelőknek, még egy nagyon fontos elvi kérdésben kellett döntenünk: mi legyen az az alap, amelyre a nyelvhelyesség megítélésében támaszkodunk? Lépten-nyomon találkozunk nyelvhasználatunkban olyan szavakkal, kifejezésekkel, fordulatokkal stb., amelyek bár magyarul hangzanak el, szerkezeti vagy szóhasználati szempontból mégis idegenek a magyar nyelvtől. Keletkezésüket a szlovák nyelv szerkesztési, illetve szóhasználati szabályainak a magyar nyelvben való alkalmazásával magyarázhatjuk. Különösen sok problémát okoz a terminológia: a magyar szaknyelvek ismeretének hiányában nagyon gyakran egyszerűen magyarra fordítják a

szlovák műszókat, nem is mindig egységesen. A nyelvhasználatnak ilyen más, sőt nálunk sem teljesen egységes irányban fejlődése előbb-utóbb veszélyeztetné a zavarmentes kommunikációt. Ezt a tényt szem előtt tartva, leghelyesebbnek látszott, ha a nyelvhasználat kérdésében a művelt magyar köznyelvet tekintjük alapnak. A magyar nyelvművelés eddigi elveinek, valamint a vitában megnyilvánuló véleményeknek az elemzése és összegzése alapján a csehszlovákiai magyar nyelvművelés elveit nagyon tömören a következőképpen fogalmazhattuk meg:

1. A csehszlovákiai magyar nyelvművelésnek arra kell törekednie, hogy
 - a) a magyar nyelv rendszerének és törvényeinek megismertetésével,
 - b) a nyelvhasználati készség fejlesztésével egyre magasabb szintre emelje a csehszlovákiai magyarok nyelvi műveltségét.
2. Állandóan figyelemmel kell kísérnie a nyelv fejlődését és használatát: segítenie kell a pozitív jelenségek elterjedését, amelyek a nyelvnek hasznára vannak, gazdagodását elősegítik; szüntelen harcot kell folytatnia a negatív jelenségek ellen, amelyek a nyelvnek kárára vannak, függetlenül attól, kik és milyen széles körben használják őket.
3. A nyelvhasználat kérdésében a művelt magyar köznyelvet (köznyelven nemcsak az irodalmi nyelv beszélt változatát, hanem az egész egységes, közös, normának tekinthető belső nyelvtípust, ennek mind írott, mind beszélt megjelenési formáját értve), a nyelvhelyesség megítélésének kérdésében pedig a magyar nyelvtudományi kutatás eredményeit kell alapnak tekintenie.
4. Szüntelenül vizsgálnia kell a magyar nyelv csehszlovákiai használatának állapotát, s az arra illetékesek bevonásával segítenie kell a lemaradást mutató belső nyelvtípus, stíluszint, stílusréteg vagy csoportnyelvi szókészlet fejlesztésében.

Most visszaugrunk a jelenbe, de egy pillanatig még az egyetemes magyar nyelvművelés elveinél maradunk. 1992 októberében nyelvművelő konferenciát rendeztek Budapesten, amelyre a határokon túli nyelvűművelőket is meghívták, mert a kisebbségi nyelvűművelés problémáival is foglalkoztak. Ezen a konferencián hirdette meg Grétsy László a nemzetközpointú nyelvűművelés elvét. Hogy miért volt erre szükség? A kérdésre adott válasznak egyúttal a nyelvűművelés közelmúltbeli történetét és felvetődő problémáit is tartalmaznia kell. Csak ezeknek az ismeretében érthetjük meg a magyarországi nyelvűművelés vezető tényezőinek lépését.

Említettem, hogy a nyelvűművelők is fejlődnek, változnak a nézeteik, elvégre maga a nyelv is változik. Szó volt arról is, hogy az ösztönös nyelvűművelést a tervszerű és elvszerű nyelvűművelés váltotta fel nálunk is: elveket határoztunk meg. Fő alapelvünknek azonban ezt tartottuk: "egy magyar nyelv van, a közös magyar nyelv, s ennek köz-

és irodalmi nyelvi formája a norma, a követendő nyelvi eszmény”.⁶ Hogy a normául szolgáló magyar nyelvváltozatot — vagy Benkő Loránd kifejezését használva: belső nyelvtípust — ki minek nevezi, az felfogás kérdése. Én a művelt köznyelv vagy választékos köznyelv kifejezéseket használtam rá többször, Deme László a magyar standard kifejezést részesítette előnyben: az utóbbi időben többen használják a sztenderd angolos ejtésű alakot, de sokan nevezik ezt meg — köztük már az utóbbi időben magam is — egyszerűen a *standard* szóval. Ez azt mutatja, hogy közben a terminológia is változik.

Az utóbbi évtizedekben egyre több szó esett a regionális köznyelvekről. Ezek azok a nyelvváltozatok, amelyek a nyelvjárások és a művelt köznyelv (vagy egyetemes magyar standard) között helyezkednek el. Tudjuk, hogy léteznek ilyen közbülső változatok, azok használják őket, akiknek beszédében keverednek a köznyelvi elemek a nyelvjárásiakkal, tehát már nem anyanyelvjárásuk neológ változatát használják, de még nem is a választékos köznyelvet (standardot). Valójában keveset tudunk még erről a változatról, s eltérőek a vélemények a mibenlétéről is. Egyes jelentős magyar nyelvészek (többek között Deme László, Kiss Jenő, Sebestyén Árpád) nem is tartják belső nyelvtípus értékű változatnak, csak a köznyelv regionális használatát értik a *regionális köznyelv* kifejezésen. A magyarban gyakran nevezzük nyelvnek azokat a változatokat is, amelyek nem belső nyelvtípus értékűek, tehát nem mutatnak eltérést egymástól mind szóképzleti, mind pedig grammatikai tekintetben a Benkő Loránd által felállított követelmény alapján.⁷ Köznyelv, irodalmi nyelv, tájnyelv, szaknyelv, szalonnyelv, tolvajnyelv, hivatalos nyelv, beszélt nyelv, írott nyelv és még sorolhatnánk a nyelvnek nevezett, egymástól lényegesen különböző változatokat, sőt nyelvhasználati formákat, amelyeket legtöbbször a nagyon praktikus, de mindent egybeemlő nyelvváltozat általános megnevezés alatt csoportosítanak. Hogy belső nyelvtípus értékűek-e a regionális köznyelvek, vagy nem, arra nézve tehát nincs megegyezés, mindenki a felfogása szerint minősíti őket. Nem merném határozottan állítani, hogy nem azoknak van igazuk, akik csupán a köznyelv (standard) regionális használatát látják bennük, de én magam azért tartom őket belső nyelvtípus értékűnek, mert például nálunk, Szlovákiában még a szlovák hatás is velejárója a regionalizmusnak, s maga ez az idegen hatás sem tisztán szóképzleti, hanem már bizonyos mértékig grammatikai jellegű is (gondoljunk a szlovákos tükörszerkezetekre!). Csak egy alaposabb vizsgálat döntheti majd el megnyugtatóan ezt a kérdést. A magyar nyelv szlovákiai változata című cikkemben még 1989-ben három regionális köznyelvet különböztettem meg a szlovákiai magyarlakta területen, a három magyar nyelvjárásunkból mint alaptípust kiemelődött, de a szlovák hatással mint egy másfajta regionalizmussal is bővülő nyelvváltozatot, vagy ha úgy tetszik, belső nyelvtípust. Ezeket így neveztam: szlovákiai — ezen belül — palóc vidéki, északkeleti, csallóközi regionális köznyelv.⁸

Soha nem tettem egyenlőségelet a nyelvjárásiasság és a szlovák hatás közé. A szlovacizmusokat Deme Lászlóhoz hasonlóan csak nyelvhasználati hibának, nem nyelvi jelenségnek tekintettem. Igyekeztem – másokkal együtt – megakadályozni, hogy ezek nyelvi jelenséggé váljanak. De – sajnos – a szlovacizmus attól még nem tűnik el, hogy harcolunk ellene; bár a régiek száma megfogyatkozhat, újabbak is keletkeznek. Így magam is elfogadtam a differenciálás elvét ebben a tekintetben is. Nyelvművelésünk már régebben ezt az elvet vallotta és alkalmazta más nyelvhasználati jelenségek esetében (még akkor is, ha egyesek ezt nem vették észre): aszerint minősítettünk hibásnak vagy helyesnek egy-egy jelenséget, hogy hol, milyen rétegben, társadalmi használati körben stb. fordult elő; volt-e ott funkciója, vagy nem. A szlovacizmusokat azonban külön kezeltük jó ideig: ezeknek nem adtunk polgárjogot. Nyelvművelésünk azonban az utóbbi időben ebben a kérdésben is differenciálni igyekszik: ha a regionális köznyelv szintjén találkozunk a szlovacizmussal – tehát a szóbeli nyelvhasználat alacsonyabb szintjén, baráti beszélgetésekben, otthoni társalgásban stb. –, nem bíráljuk, nem tekintjük hibának. De sohasem sülyedtünk és sülyedhetünk le annyira, hogy a választékos köznyelv vagy magyar standard használatában – tehát a sajtóban, rádióban, a tudomány nyelvében, az iskolai oktatásban, egyszerűen ahol nem stílusesszöveggé fordul elő –, akár az írott nyelvi formában, akár előszóbeli megnyilatkozásokban elfogadjuk, ne tekintsük nemkívánatos elemnek, jelenségnek. Ezért lepett meg bennünket Tolcsvai Nagy Gábor cikke.⁹ A szerző arra az álláspontra helyezkedett, hogy a határon túli magyaroknak nem kellene a magyarországi nyelvi normához igazodniuk, vagyis a nyelvi önállóság gondolatát propagálja. Öncsonkításnak tartaná, ha a regionális sajtóságokat, a táji változatokat, de a különböző kétnyelvű helyzetekből, a más-más kultúrákkal való érintkezésből eredő nyelvi formákat kiiktatnánk hagyományainkból. Sajnos, a példái nem a mi helyzetünket tükrözik, így analóg példaként nem fogadhatók el. A konferencián feltettem neki a kérdést: azzal, hogy nagyvonalúan és jóindulatúan nyelvi önállóságra "ítélt" bennünket egy regionális köznyelvvél, vajon nem éppen a provincializálódás veszélyének teszi-e ki a kisebbségeket az öntudatuk és önbizalmuk vélt visszaadása helyett? Hiszen a regionális jegyek megőrzéséért a köznyelv kifejlesztéséről és minél szélesebb körben való elterjesztéséről kellene lemondanunk, ha nem igazodnánk a magyarországi normához. Kétségtelen, minden más nyelv pozitívan hathat a magyar nyelvre, ha az a nyelv egészére hat, de kétlem, hogy abból a sok nemkívánatos hatásból, amely csak minket ér, előnye, nem pedig hátránya származnék az egyetemes magyar nyelvnek. Olyan intenzív ez a hatás, hogy éppen az segítené elő, amitől tartunk: a nyelv különfejlődését, deformálódását, noha néhány nyelvész kétségbe vonja ezt. Nyelvművelésünk már számol a regionalizmussal; tudjuk, hogy ennek egyik jellemzője nálunk a szlovák hatás, amely a jelenlegi körülmények között nem szüntethető meg. A nyelvjárások és a regionális

köznyelvek szintjén ezt kénytelenek vagyunk megtűrni. De a köznyelvben nem tolerálhatjuk a megjelenését. Sőt a nyelvművelésnek még az alsóbb szinteken is van feladata, tennivalója. Tolcsvai Nagy Gábornak tehát sem a nyelvművelő konferencián, sem az Új Szóban közölt cikkeimben nem mondhattam mást, mint azt, hogy nem egy, hanem három regionális köznyelvünk van. A három ugyanis ez esetben kevesebb, mint az egy. Kisebb veszéllyel jár, mert fölöttük ott van az egyetemes magyar standard, amelynek megerősítéséről nem mondhatunk le. Ha a szerzőre hallgatva, egyet fogadnánk el, vajon melyik lehetne az? Ha szlovák hatásban nincs is nagy különbség a három között, nyelvjárási tekintetben bizony van. Vagy – ne tekintsék ezt profanizálásnak, hanem inkább szemléltetésnek! – az egy Isten három személyben teológiai elv alapján oldanánk meg ezt a nyelvméleti kérdést? A három regionális köznyelvet egynek tekintenénk? S ezek a magyar köznyelv, magyar standard helyettesítőjévé válnak? Egyszóval a kisebbségi magyarságnak még a közös nyelvtől, belső nyelvtípustól is elszakadva, meg kellene elégednie egy alacsonyabb szintű standarddal? Ezért volt szükség arra, hogy a nyelvművelő konferencián meghirdessék a nemzetközpontú nyelvművelés elvét.

Egyébként elkerülte Tolcsvai Nagy Gábor figyelmét, hogy az említett Nyelvőr-cikkemben a választékos köznyelvről ezt írom: "Művelt köznyelven nem feltétlenül a köznyelv steril színtelen-szagtalan – vagyis teljesen jellegtelen változatát értem –, nálunk ilyen aligha képzelhető el –, ide tartozónak vélem azt a változatát is, amelyen még a nyelvjárás színei-ízei kis mértékben érezhetők, s az idegen hatás sem jelentkezik benne feltűnő mértékben".¹⁰

Sajnos, Tolcsvai Nagy Gábornak ebben a kérdésben követője is akadt nálunk Lanstyák István személyében. Amikor a pozsonyi magyar tanszékre került, tagadta a nyelvművelésnek még a létjogosultságát is; s az egyetemi tantárgyak között kifogásolta a nyelvművelést, mondván, hogy ott a nyelvtan meg a stilisztika, nincs szükség nyelvművelésre. (Azt csak mellékesen említem meg, hogy a középiskolák tantervében, a nyelvtan mellett elég sok a nyelvhelyességi és helyesírási tananyag, aki meg szerkesztőségben, kiadóban talál munkát, az szintén nem nélkülözheti ezt a nyelvművelés keretébe tartozó tananyagot.) Fejlődésnek tekinthetjük nála, hogy egy idő után maga is gyakorlati módon részt vesz a nyelvművelő munkában (pl. a rádió magyar nyelvű adásának Anyanyelvünk című programjában havonként olvassák fel írását), s több elméleti cikket írt már a nyelvművelés témaköréből. Akik az Irodalmi Szemlélt olvassák, azok az utóbbi években három cikkével is találkozhattak – az első kettő két-két részletben jelent meg.¹¹ Nem elemezhetem itt részletesen a szerző állításait, és nem áll szándékomban külön írásban sem reagálni rájuk – néhány dologra talán már válaszoltam is itt, nem közvetlen módon –, csupán egy-két megjegyzését szeretném érinteni.

A szerző elemzi az egyetemes magyar és az itteni nyelvművelést, természetesen csak a rendelkezésre álló adatok, írások alapján. A személyes tapasztalat hiányában. Megállapításai olykor helytállóak, máskor kifogásolhatók. Azt csak megállapítani lehet – a nyelvművelőkön számon kérni nem – hogy az ötvenes években – nyilván ideológiai hatásra – nem differenciáltak a nyelvhasználati helyzetek alapján a nyelvi jelenségek megítélésében, hanem mindent a választékos köznyelv követelményeihez viszonyítottak (egységesülő társadalom: egységesülő nyelv). Mi, az itteniek valóban "importáltuk" a módszereket.

Nem érvényesítettük cikkeinkben a szociolingvisztikai szempontokat; csak megemlíjtük, hogy hol hallottuk a témául szolgáló jelenséget. Abban a néhány, áttekintést nyújtó cikkben, amelyet írtam, ilyen szempontokat is figyelembe vettem (pedagógusok, diákok, műszaki értelmiségiek nyelvhasználatát jellemeztem), de a másfél-két gépelt oldalas cikkekben, ötperces rádióadásokban – mint ezt a szerző is elismeri – nem volt erre lehetőség. De más okokból is mellőztük ilyenkor a szociolingvisztikai szempontot: mint említettem már, régi és következetesen megvalósított módszertani elvünk volt az, amelyet Deme László így fogalmaz meg a Lanstyák István első két cikke után megjelent című írásában: "Úgy látom, egyesek azt hiszik: tudományt csinálnak ily módon; hangosan döngetve a nyitott kapu félfáját. Mert ami a beszélőt illeti, éppen negyven évvel ezelőtt, még a nyelvművelés újraindulásakor így rögzítettük: nem a hibázó ellen kell küzdenünk, hanem a hiba ellen, a hibázót is bevonva, hiszen őt kell elkövetőből elkerülővé tenni".¹² Ezt a módszertani elvet nemigen hangsúlyoztuk írásainkban; ez érthető, hiszen nem az olvasónak szólt. De tartottuk hozzá magunkat. Természetesen "belső" tárgyalásainkon, módszertani megbeszéléseinken – valamikor voltak ilyenek – hangsúlyoztuk, sőt tervekben, jegyzőkönyvekben is rögzítettük. Ebből a tényből, vagyis a hibaelkövető "káderezésének elhanyagolásából" – egy másik érvünk következik: a vétkeességnek a tudata (a büntudat érzése), amelyet Tolcsvai Nagy Gábor csak esetlegességgként említ, de amelyről Lanstyák István már mint valóságról szól, hogyan jelenhetett meg a beszélőben, ha személyre szólóan senkinek, általánosságban azonban mindenkinek szólt a cikk mondanivalója? Nem hiszem, hogy Lanstyák István egyetlenegy konkrét személyt is tudna említeni, akiben a neki címzett cikk hatására gátlások keletkeztek volna anyanyelve használatát illetően. De nincs itt valami ellentmondás? Egyrészt hibáztatja a szerző a nyelvművelőket, amiért a hibaelkövetőkről alig mondanak valamit, másrészt azt állítja, hogy "a beszélőkben nemcsak a vétkeesség tudata jelent meg (sic!), hanem a saját nyelvi képességeikben való kételkedés is". Szerencsére – néha tréfásan azt is mondom: sajnos – nekem másmilyenek a tapasztalataim. Ha lapokról van szó, olykor (nem mindig!) megemlíjtük a lap címét, amelyben a hiba nyomdafestéket látott, de a szerző nevét ez esetben sem. Egyetlenegyszer sem tapasztaltam, hogy a hibát elkövető szerző magára ismert volna a

cikkben. Egyrészt nem mindegyik munkatárs olvassa el a nyelv művelő cikkeket. S ha elolvassa is, hetek távlatából már nem ismer magára. Azt hiszi, kollégája követte el a hibát. Kedves beszélőföltők, aggodalomra tehát semmi – remény!

Nem akarom értékelni Lanstyák István cikkeit; megtette ezt röviden és az írárok értékének megfelelően Deme László. Én legfeljebb csak csatlakozhatok a következő megállapításához: "...ha a nagy nekigyürkőzéssel halommá emelt kásahegyen átrágtuk magunkat négy folytatásban, végül is ez a szállóige jut eszünkbe: Vajúdnak a hegyek, és szülnék egeret".¹³ Deme László csak a négy folytatást olvashatta, de én már az ötödiket (a harmadik cikket) is. Utána nem tudtam, mit gondoljak a szerzőről. Ugyanis még az első két cikkben szükségesnek tartja a magyar standardot; többek között ezt írja: "A tömegtájékoztató eszközök, a nagy nyilvánosság, a művelt emberek által való használat a magyar standardnak továbbra is biztosítja a szükséges tekintélyét, s eredményezi... a kétnyelvű nyelvváltozatba való spontán behatolását".¹⁴ Sőt még a harmadik cikkének elején is így nyilatkozik: "A standard nyelvváltozat oktatásának különleges jelentősége van az anyaország határain kívül, de egypár lappal odább ezt olvashatjuk: "...a kétnyelvű közösségben élő diákoktól sem szabad elvárni, hogy megtagadják anyanyelvüket, a mindennapi élethelyzetekben beszélt kontaktusváltozatot, hanem ennek megtartásával kell őket a magyarországi standard (belföldiesült változatának) megtanulására ösztönözni". Ha gyanút fog az olvasó, aki nem tudja, hogy tulajdonképpen mit is kell megtanulnia a szlovákiai magyar diáknak: a magyarországi standardot-e, vagy annak zárójelben feltüntetett "belföldiesült változatát", s megnézi, mi van a 7-es mutatószámmal jelzett jegyzetben, megdöbben: "A magyarországi standard belföldiesült változata az ún. *szlovákiai magyar standard*. Ezt semmiképpen sem kell valamiféle külön nyelvként vagy abba az irányba mutató alakulatként felfogni, hanem olyan változatként, amely a legmesszebbmenőig azonos a magyarországi standarddal, csupán abban különbözik tőle, hogy... szerves részét képezik bizonyos kontaktusjelenségek, mindenekelőtt a szókincs területén (pl. *alapiskola* 'általános iskola', *iskolázás* 'tanfolyam', *anyasági segély* 'gyermekgondozási segély' stb.). A szlovákiai magyar beszélők anyanyelvének kontaktusjelensége közül egyébként csak elenyészően kevés része a szlovákiai magyar standardnak. Hogy pontosan melyek azok, annak tisztázása a jövő nyelvtervezőire vár".¹⁵

Mintha nem is egér, hanem kígyó született volna a hegyek vajúdásából. Mindenesetre a szülés nemcsak nagy vajúdással, hanem elég alattomosan is ment végbe. Néhány dolgot persze nem értek, illetve néhány megjegyzésem még lenne: 1. Ha van magyar standard, miért van szükség szlovákiai magyar standardra, különösen akkor, ha ez nem is másik nyelv (belső nyelvtípus), ahogyan állítja? 2. Másik belső nyelvtípus nem is lehetne, ha mindenekelőtt a szókészlet területén különbözik a magyar standardtól (bár a *mindenekelőtt* határozószó nagyon gyanús). 3. Ma a specifikus fogalmainkat

jelölő szavak hovatarozása izgatja a szerzőt, ezek – de csakis ezek – nyugodtan lehetnének a magyar standard szókészletének kiegészítő elemei anélkül, hogy miattuk egy szükségtelen belső nyelvtípust hoznánk létre, amelynek létezése nagyon veszélyes lehetne. 4. Mivel ez az eset és a módszer is azt bizonyítja, hogy a szerző célja a szlovákiai magyar standardnak mindenáron való "megszülése", félő, hogy rövid idő elteltével a szlovákiai magyar regionális köznyelvek "lépnek elő" szlovákiai magyar standarddá, vagyis elszabadul a pokol: az ezekben polgárjogot nyert jelenségek elismert, befogadott jelenségei lesznek a szlovákiai magyar standardnak is. 5. Most már értem a szerzőnek azt a javaslatát, hogy a legközelebbi értelmező kéziszótárban kapjanak helyet a különböző országok (utódállamok) magyar kisebbségeinek regionalizmusai is, amelyek "részei a regionális standardnak".¹⁶ Ezzel kapcsolatban azonban volna egy kérdésem: melyik magyar nyelvre fogunk majd fordítani? 6. Lanstyák István és társai nem tartják reális veszélynek a nyelvi különfejlődést az utódállamok magyarsága esetében. Most már én sem annyira a különfejlődéstől, mint inkább a különfejlesztéstől tartok.

Ennek a felfogásnak kétségtelenül van egy igen nagy előnye. Ha ugyanis minden, eddig hibának tartott jelenséget szentesítünk, akkor nem lesz hiba, nem lesz mi ellen küzdenünk. Így nem lesz szükség nyelvművelésre sem.

Valószínű, a szerzőnek ezzel a felfogásával magyarázható, hogy amikor (talán!) még tolerálta a magyar standard itteni létezését, szinte csak erre szorította le, erre korlátozta a nyelvművelés hatókörét, tevékenységének területét. Ezt írja "A nyelvművelés csakis a standard nyelvváltozat alakítását tűzheti ki magának célul: vagyis csak olyan beszédhelyzetekben elhangzott szöveget van joga bírálni, amelyekben standard nyelvváltozat használata a helyénvaló... Ami azonban a fenti szférákon kívül esik – tehát a magánérinkezés széles tartományai, az értelmiségiek közötti – nem nyilvánosság előtt zajló – beszélgetéseket is beleértve, az közvetlenül nem tartozhat a nyelvművelés illetékességi körébe".¹⁷ Ezekkel a szigorú szavakkal szinte megtiltja a nyelvművelésnek, hogy a regionális köznyelveket vagy nyelvjárásokat használókkal foglalkozzék. De ha az ún. szlovákiai magyar standardba befogadjuk a szlovacizmusokat, azok ott is "védtettek" lesznek. Mi ez, ha nem a nyelvművelés tagadása? Semmiképpen sem érthetünk egyet ezzel a kategorikus fogalmazással. Azzal, hogy ne bírálja a nyelvművelés standardon kívül eső nyelvhasználati jelenséget, egyetértünk. De hogy ne is alakítsa őket, ne is segítse a nyelvi ismeretterjesztés szintjén se az embereket – természetesen kellő tapintattal és elfogadható módszerekkel –, azzal nem érthetünk és nem is értünk egyet. Elvégre minden belső nyelvtípus használójának joga van nyelvi műveltsége fejlesztéséhez, s joggal várja el a nyelvműveléstől, hogy segítségére legyen ebben. És nyelvművelésünk ezt a segítséget meg is adja mindenkinek. Mindezek után mit mondhatok nyelvművelésünk jövőjéről? Azt, hogy jövőbeli tevé-

kenységünk nemcsak a nyelvi ismeretek terjesztése lesz, s nemcsak a hibás nyelvi-nyelvhasználati jelenségek elleni harc, hanem küzdelem a magukat nyelvelméleti szakértőknek kikiáltókkal is, akiknek fontosabbak a maguk kiagyalta elméletek, mint anyanyelvünk fennmaradásának ügye. Akik az őket körülvevő könyvektől nem látják a rideg, fenyegető valóságot. De a nyelvművelés, sőt most már a nyelvvédelem nemcsak a nyelvművelők ügye, hanem az önöké is, mindnyájunké. Elvégre mindnyájunk anyanyelvéről van szó. Önöknek is joguk van tehát nyilatkozni: vállalják-e a kísérleti nyúl szerepét, kétes kimenetelű vagy talán nagyon is előrelátható sorsát.

1 Jelen írásom előadásként hangzott el 1994. március 17-én, Kassán, a XXV. Kazinczy Napokon. A benne foglaltak meggyőződéseim szerint ma is aktuálisak, ezért a közléshez lényegében változatlan szöveggel járultam hozzá.

2 Lőrincze Lajos: *Nyelv és élet*, Budapest, 1953, 15, 156.o.

3 Bárczi Géza: *Nyelvművelésünk* = *Magyar Tudomány* 1971. 10. szám 609-612.o.

4 Lőrincze Lajos: *Nyelvművelésünk a viták tükrében* = *Magyar Tudomány* 1972. 10. szám 622-628.o.

5 Deme László: *A nyelvművelés társadalmi feladatairól* = *Magyar Tudomány* 1972. 12. szám 735-741.o.

6 Jakab István: *Nyelvünk és mi*, Bratislava, 1983, 180.o.

7 Benkő Loránd: *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Budapest, 1960, 32.o.

8 Lásd cikkemet a *Magyar Nyelvőr* 1989. 2. számában, 145-146.o.

9 Tolcsvai Nagy Gábor: *A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben* = *Regio* 1991. 3. szám.

10 V.ö. a 8. sz. jegyzettel.

11 Lanstyák István: *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei* = *Irodalmi Szemle* 1993. 3. szám 58-69.o., 1993. 4. szám 64-74.o.; uő: *Álom és valóság között* = *Irodalmi Szemle* 1993. 6. szám 69-78.o., 1993. 7-8. szám 96-105.o.; uő: *Kétnyelvű és nemzeti nyelv* = *Irodalmi Szemle* 1994. 2. szám 63-75.o.

12 Deme László: *Kétség és remény közt* = *Irodalmi Szemle* 1994. 1. szám, 81.o.

13 uo.

14 Lanstyák István: *Álom és valóság között*, i.m. 103.o.

15 uő: *Kétnyelvű és nemzeti nyelv*, i.m. 63, 67, 72.o.

16 uő: *Álom és valóság között*, i.m. 101.o.

17 ua. 77.o.

Bolvári-Takács Gábor

Művészeti felsőoktatás és autonómia 1945-1993

A művészeti egyetemek szervezeti fejlődése az autonómia ígéretétől a tényleges autonómiáig

A hazai művészeti felsőoktatás története összefüggéseiben még megíratlan. Az egyes iskolákról készültek ugyan feldolgozások, ám ezek az intézmények fejlődését önmagukban vizsgálják.¹ A jelen tanulmányban olyan kutatási eredményeket teszünk közzé, amelyek révén a hazai felsőoktatás e sajátos szegmensének az intézményrendszerben és az ezt meghatározó jogi környezetben elfoglalt helyének változása nyomon követhető. Nem törekedtünk teljességre, a cél a négy mai művészeti egyetem (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Magyar Iparművészeti Egyetem, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Színház- és Filmművészeti Egyetem) 1945 és 1993 közötti jogállásának ábrázolása, mondhatni az "autonómia ígéretétől a tényleges autonómiáig", a vonatkozó jogszabályok pontos hivatkozásával. A kezdőpont egybeesik a 20. századi magyar történelem legfontosabb fordulópontjával, a záró momentum pedig az 1993-ban hatályba lépett felsőoktatási törvény, amely a politikai rendszerváltás eredményeit felhasználva első ízben szabályozta átfogóan a magyar felsőoktatást.²

A ma működő művészeti egyetemek eredete a múlt század második felére nyúlik vissza. Az intézményalapításhoz kedvező politikai környezet kellett, nem véletlen tehát, hogy csak a konszolidáció kezdeteit jelentő 1860/61. évi országgyűlés, de még inkább a kiegyezés után indult meg e folyamat. Elsőként - királyi leirattal - a színészképzés kapott iskolát: az Országos Színészeti Tanoda 1865-ben nyílt meg. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia - vallás- és közoktatásügyi miniszteri utasítás alapján - 1875-ben alakult. A képzőművészek oktatása 1871-ben a miniszteri rendelettel felállított Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében indult meg, majd 1880-ban avatták fel ezen belül a Magyar Királyi Iparművészeti Tanodát, amely 1896-ban önállósult Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola néven. A századfordulóra tehát kialakult a négy, egymástól jól elkülöníthető művészetokta-

tási ág, négy önálló intézményhez rendelve. Ezek a további évtizedek során mind szervezeti felépítésükben, mind képzési színvonalukban megerősödtek. A sajátos fejlődési utat azonban megtörte a második világháború.³

A fordulat évei

A “fordulat éve” kifejezés nem történelmi találmány. Elsőként talán Rákosi Mátyás használta, az 1947 közepétől az 1948 közepéig tartó időszak megjelölésére.⁴ Ezt a meghatározást aztán a párttörténetírás is átvette, bár hangsúlyosan elsősorban az 1948-as esztendő, a két munkaspárt egyesülésének évét tekintették a fordulat évének.⁵ Ma már a fogalom értelmezése árnyaltabb: a fordulat éveiről beszélünk, s ezen a negyvenes évek utolsó harmadának valamennyi bel- és külpolitikai, társadalmi, gazdasági, kulturális változását értjük, amelyek lényege a szovjet típusú államberendezkedés és az egypárti hatalomgyakorlás térnyerése.⁶ (Sőt, egyik legújabb szintézisünk szerzője az 1944-1949 közötti éveket már egyszerűen a “Magyarország szovjetizálása” címmel foglalja össze.⁷)

A fordulat a felsőoktatásban is megnyilvánult, noha ennek jelei az újjáépítés éveiben még nem voltak egyértelműek. A változások a művészeti felsőoktatást sem kerülték el, bár kezdetben az egyetemi szintű autonómia körvonalait ígérték.⁸

A művészeti főiskolák közül az 1945-ben egyedülként még középfokú szinten oktató Országos Magyar Iparművészeti Iskola régi vágya, a főiskolává történő átszervezés, sajátos módon valósult meg. Első lépésként a 10.020/1946.(IX.29.) M.E. rendelet az intézményt kettéválasztotta. A Szépműves Liceum az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek számára párhuzamos közismereti és művészképzést folytatott, és négy évfolyamos iskolaként végbizonnyítványt adott. Létrehozását a kormány a gyakorlati irányú középiskolákról szóló 1938. évi XIII. tc. alapján határozta el. Az újonnan felállított Iparművészeti Akadémia - amely 1946. október 1-jén nyílt meg - “a magyar iparművészeti nevelés és oktatás ...legfelsőbb fokú szerve”-ként jött létre, hat szakosztállyal, négy évfolyammal, az élén igazgatóval. Az akadémia szervezeti szabályzatát az államfő, egyéb szabályzatait a vallás- és közoktatásügyi miniszter hagyta jóvá, aki az 1946/47-es tanévre - az átszervezés koordinálására - miniszteri biztost nevezett ki.

Az 1948-as esztendő fontos dátum a művészeti felsőoktatás történetében. Először fordult elő ugyanis, hogy egységesen szabályozták mind a négy meglevő intézményt. A 100/1948.(I.8.) Korm. rendelet a művészeti főiskolák tanárainak és oktatószemélyzetének fizetési osztályokba és fokozatokba való besorolása tárgyában látott napvilágot. A jogszabály első ízben említette "művészeti főiskolák" néven a négy intézményt, és meghatározta, hogy bennük a tanári személyzet főiskolai rendes és főiskolai intézeti tanárokból, a segédtanyszemélyzet pedig adjunktusokból, tanársegédekből és oktató művészekből áll. A rendelet az Országos Magyar Színművészeti Akadémia nevét Országos Magyar Színművészeti Főiskolára, az Iparművészeti Akadémia nevét Országos Magyar Iparművészeti Főiskolára változtatta, és a szervezeti és működési szabályzatok jóváhagyását köztársasági elnöki hatáskörbe utalta.

1947/48 fordulóján a kormányzat a filmművészképzést is beemelte a felsőoktatásba. A 150/1948.(I.16.) Korm. számú rendelet az Országos Magyar Színművészeti Akadémiának színművészeti és filmművészeti főiskolává történő átszervezéséről szólt. A jogszabályt a kormány 1947. december 30-án fogadta el, de mivel csak 1948. január 16-án hirdették ki, így az nem kimondta, hanem megerősítette a január 8-ai névváltoztatást, egyúttal leszögezte, hogy a színművészeti vagy filmművészeti főiskola elnevezést más nem használhatja. A rendelet szerint a főiskola a magyar színművészet, filmművészet és más színjátékos művészetek nevelési és oktatási szerve, továbbá kutató intézménye. A tanulmányi idő négy év, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter - aki jogosult a tanszakok meghatározására is - ötre emelhet. A főiskola három tagozatra oszlik: tanintézet (élén a tanulmányi igazgatóval), tudományos intézetek (élén a tudományos igazgatóval) és gyakorlati intézmények (élén a művészeti igazgatóval). Az igazgatókat - miniszteri jóváhagyással - a főigazgató bízza meg, akit az államfő nevez ki. A főiskola szabályzatait a miniszter hagyja jóvá. Az 1949-es esztendő változást hozott a művészeti felsőoktatás kormányzati irányításának vonatkozásában. E terület felügyeletét az 1949. június 11-én felállított Népművelési Minisztérium vette át a vallás- és közoktatásügyi tárcától, s ez a szisztéma 1956-ig így működött.⁹ A népművelési miniszter ügykörének ideiglenes megállapításáról szóló 4.267/1949.(X.5.) M.T. rendelet név szerint kiemelte a művészeti főiskolákat, azzal a megszorítással, hogy a pedagógusképzési ügyekben továbbra is kikötötte a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértését. Az év utolsó harmadában egyszerre látott napvilágot négy rende-

let: a 4.304/1949.(XI.5.) M.T. r. a Magyar Képzőművészeti Főiskola, a 4.305/1949.(XI.5.) M.T. r. a Magyar Iparművészeti Főiskola, a 4.306/1949.(XI.5.) M.T. r. a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, és a 4.307/1949.(XI.5.) M.T. r. a Színház- és Filmművészeti Főiskola szervezeti szabályzata és tanulmányi rendje tárgyában. E jogszabályok felszámolták azokat a korábbi autonómiákat, amelyeket a közvetlen államfői felügyelet biztosított. A kormányzat - a négy, azonos szerkezetű jogszabállyal - maga alá gyűrte az intézményeket. Mindegyik rendelet kimondta, hogy az adott intézmény az adott művészeti ágban (ágakban) az oktatás (a képző- és az iparművészet területén az oktatás és nevelés) "legfelsőbb fokú intézménye", amelynek élén a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által kinevezett főigazgató áll. A közvetlenebb beavatkozás lehetőségét előrevetítve a főiskolai rendes tanárok kinevezését a rendelet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa *vagy* a népművelési miniszter hatáskörébe utalta. Ezt követte az intézmények szervezeti felépítésének meghatározása. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán 4 főtanszak (közte rajztanárképző¹⁰) keretében 10, a Magyar Iparművészeti Főiskolán 6 főtanszak (közte tanárképző) keretében 13 szak működött (tehát megszűnt az alapítás óta működő szakosztályi rendszer). E két intézményben a rendelet főtanszaki intézetek létrehozását is engedélyezte. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán főtanszakok nem működtek; itt 16 tanszokról (közte a középiskolai ének- és zenetanárképzőről) szólt a rendelet. A legbonyolultabb a Színház- és Filmművészeti Főiskola szervezeti felépítése volt: 2 kar - színművészeti és filmművészeti -, 3 tanszak az oktatószemélyzetnek, 9 szak és 14 tanszék. Új tanszakok létrehozását, megszüntetését valamennyi rendelet népművelési miniszteri hatáskörbe utalta.

A tanulmányi időt a rendeletek a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán négyhét, a többi intézményben egységesen öt évben határozták meg. Emellett persze helyi specialitások is adódtak. A Magyar Iparművészeti Főiskola és a Magyar Képzőművészeti Főiskola lehetővé tett 1-2 éves továbbképzést, illetve a képesítővizsga után 2-3 évvel mestervizsgára bocsátást. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán 1-3 éves továbbképzés, 3 éves tanárképzés, valamint a karvezetőképzőben 1 éves előkészítő szakasz létezett. Ilyen előkészítő év lehetősége a Színház- és Filmművészeti Főiskolára felvette számára is adott volt. A rendeletek általában lehetővé tették, hogy a kiváló tehetségek középiskolai érettségi nélkül is felvehetőek legyenek. Ehhez a népművelési miniszter engedélye kellett. Nem vonatkozott a mentesség a Magyar Iparművészeti Főiskola

szaktanárképző, és a Magyar Képzőművészeti Főiskola rajztanárképző szakára jelentkezőkre. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola különleges tehetségei pedig alsó- és középfokú tanulmányaikat is a főiskolán folytathatták tovább. A rendeletek utolsó szakasza minden esetben hatályon kívül helyezte az adott intézményre vonatkozó összes korábbi, a jelen előírásokkal ellentétes jogszabályt.

Az ötvenes évek

Az "ötvenes évek" fogalmának három olvasata lehetséges. Az első szerint kizárólag a pártállami időszaknak az 1953-as Nagy Imre-féle "új szakasz" politikájáig terjedő periódusát értjük ezen, a fogalom ilyen értelemben a legnegatívabb töltésű. A szélesebb értelmezés a fordulat évétől "a szocializmus alapjainak lerakásáig" tartó időszakot (1956-1962) tekinti az ötvenes éveknek. Ebben az összefüggésben a fogalom munkásmozgalom-történeti periódus. A harmadik olvasat – amely a jelen tanulmány szempontjából is mérvadó – az "ötvenes évek" fogalommal az 1956-os forradalomig terjedő időszakot jelöli.¹¹ Erre a korszakra mindenekelőtt a szigorú centralizáció és az aprólékos szabályozás a jellemző, de sor került komoly tartalmi reformokra is, amelyek – ezt ki kell mondanunk – a művészeti nevelés kiszélesítését segítették elő. A művészeti főiskolákon az 1949. évi nagy átszervezés után ugyanis hamarosan további változások történtek. A Színház-és Filmművészeti Főiskolán elméleti jellegű kurzusként dramaturg-kritikus főtanszak, utóbb - táncrendezők képzésére – tánc főtanszak létesült. A főiskola kapott felhatalmazást a szakiskolai képzettséggel nem rendelkező színészek és színházi rendezők, színházakhoz kihelyezett tagozat keretében történő, három éves továbbképzéséhez.¹² Ugyanekkor a Zeneakadémián - szemben azokkal a véleményekkel, amelyek az elméleti képzést az ELTE bölcsészkarán látták volna kívánatosnak - Zenetudományi Tanszékét alapítottak.¹³

Alapvető jelentőségű kérdéseket érintett a zeneoktatás reformjáról szóló 68/1952.(VIII.17.) M.T. rendelet, amely feladatokat határozott meg a Zeneakadémia számára is. A reform azonban csak egy több éves folyamat részeként értelmezhető, ezért szükséges, hogy néhány szóban áttekintsük az előzményeket, amelyek a zeneiskolákról szóló 5.000/1947.(VIII.1.) VKM. rendeletig nyúlnak vissza. Eszerint zeneiskolákban kizárólag a Zeneakadémián képesített ok-

leveles zenetanárok, illetve a képesítés alól - zeneakadémiai vélemény alapján - a miniszter által felmentettek taníthattak. A 218/1950.(VIII.22.) M.T. rendelet az általános iskolai énekszaktanítók képzésének szabályozása tárgyában úgy rendelkezett, hogy a II. akadémiai osztály szintjének megfelelő zenei előképzettséggel rendelkezők, a békés-tarhosi országos állami ének-zenei gimnázium keretében megszervezendő egyéves szaktanfolyam keretében nyerhetnek szaktanítói képesítést. Az énekszaktanítói képesítő vizsga az általános iskola alsó és felső tagozatán való tanításra egyaránt jogosított. Ezt a struktúrát bontotta három szintre az 1952-es minisztertanácsi rendelet, amely a jövőre nézve az alsó fokú oktatást a zeneiskolákra, a középfokút a konzervatóriumokra bízta, azzal, hogy ez utóbbi intézmények ellátják az alsó fokú iskolák tanárképzését is. A konzervatórium mellett gimnázium működik. A felsőfokú zeneoktatást a rendelet a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola feladatává tette. Kimondta, hogy a zeneakadémiai felvétel előfeltétele a konzervatórium elvégzése, valamint a sikeres felvételi vizsga. Kimondta továbbá, hogy a művészképzőt és a tanárképzőt egyesíteni kell, és így a végzetek művész-tanári oklevelet kapnak majd. A kormány által előírtakat tovább részletezte a népművelési miniszter 1952. szeptember 15-től hatályos utasítása. Ez meghatározta a zeneiskolai és zeneművészeti szakiskolai tanszakokat, a tanulmányi időket, a felvételt, a tanulmányok és a vizsgák szabályait. Az utasítás szerint a főiskola feladata a zeneművészet és a zenetudomány felsőfokú oktatása, a zeneművészet különböző ágaiban művészek és tanárok képzése. A főiskolán 7 főtan szak keretében 26 tanszakot sorolt fel az utasítás, és tételesen leírta, hogy az egyes tanszakokon belül az addigi előkészítő, akadémiai, művészképző és tanárképző osztályok az új I-V. főiskolai évfolyamos, illetve a szakiskolai struktúrában hogyan helyezkednek el. Ezáltal a Zeneakadémia 1949-ben meghatározott felépítése gyökeresen megváltozott. Az 1952/53-as tanévtől a főiskolára már csak hallgatók voltak felvehetők - eltérően a korábbi gyakorlattól, amikor - párhuzamos alsóbb szintű képzéssel - a különleges tehetségű növendékeket is befogadták. A miniszter 1954-ben újraszabályozta a kérdéskört, de a Zeneakadémia szempontjából csupán az tekinthető említésre érdemesnek, hogy engedélyezte néhány 2-4 éves képzés lehetőségét, az általánosan irányadó ötéves mellett.¹⁴ Ugyanakkor a zeneoktatói működési engedélyek kiadását a kormány, az 57/1955.(VIII.31.) M.T. rendelettel, nem a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, hanem a népművelési miniszter hatáskörébe adta, és a miniszter hatá-

rozta meg, hogy mely zeneakadémiai végzettségeket fogad el az engedélyek kiadásához [5/1955.(IX.10.) Np.M. rendelet].

A Magyar Iparművészeti Főiskolán 1952-ben tervek születtek a hat éves tanulmányi idő megvalósítására. Kísérleti jelleggel egy éves továbbképző tagozat is indult.¹⁵ Az 1.049/1954.(VI.26.) Mt. határozat létrehozta az Iparművészeti Tanácsot, amelynek többek között feladata lett, hogy javaslatot tegyen a végzős főiskolai hallgatók elosztására. Ugyanez a jogszabály a könnyűipari és az építésügyi miniszternek, az ipari termeléssel kapcsolatos iparművészeti főiskolai tanszakokon társfelügyeleti jogkört adott, amelyet külön miniszteri utasítás részletezett.¹⁶ A Magyar Képzőművészeti Főiskolán az 1954/55-ös tanévtől bevezették a hat éves képzési időt, a 42/1954.(VII.25.) M.T. rendelet minden szakon kötelezővé tette. A túlzott szigor két év múlva enyhült: a 19/1956.(VI.21.) M.T. rendelet felhatalmazta a népművelési minisztert, hogy egyes tanszakokon hat évnél alacsonyabb tanulmányi időt is megállapíthasson.

Az egyetemi és főiskolai felvételi vizsgát az 1.015/1952.(V.18.) Mt. határozat az 1952/53. tanévtől vezette be, de a vizsgakövetelmények megállapítását miniszteri hatáskörben hagyta. Ezáltal a művészeti főiskolák 1949. évi egyedi mentességeinek létjogosultsága továbbra is megmaradt. Az 1.028/1952.(VIII.27.) Mt. határozat mindezt annyiban korlátozta, hogy a középfokú végzettséggel nem rendelkezők felvételét a népművelési miniszter - az 1954/55. tanévtől - csak a felvehető hallgatólétszám 3 %-áig engedélyezhette. Időközben az első kormányhatározatot felváltotta az 1/1954.(V.5.) OM. rendelet. Egyértelműen visszalépésként értékelhető, hogy ez - a művészeti felsőoktatás számára sajnálatos módon - nem ismerte a felvételi alsó korhatárkedvezmény lehetőségét, amely a különleges tehetségek számára korábban biztosítva volt. Ugyanakkor előírták a kötelező tehetségvizsgálatot. A kormány végül - felismerve a helyzet tarthatatlanságát - az 1.053/1955.(V.29.) Mt. határozatban a miniszter számára eltörölte a 3 %-os korlátot, s ezzel megerősítette a jogát az egyedi felvételek korlátlan számú engedélyezésére.

Központilag szabályozták a művészeti főiskolákon fizetendő tandíj összegét is. Az 1.011/5-12/1950.(VII.7.) Np.M. rendelet évi 800 forint tandíjat határozott meg, de lehetővé tette számos kedvezmény igénybe vételét. A korszakra jellemző módon a 137/1951.(VII.7.) M.T. rendelet nem mentesítette a tervszerű munkába állás országos szintű elosztása alól a művészeti főiskolát végzette-

ket, bár a tehetségek nyilvánvalóan nem oszthatók el matematikai alapon. Az ötvenes évek első felében a népművelési miniszter számos utasítása vonatkozott a művészeti főiskolák hallgatóira és oktatóira. Így pl. 1952-ben rendelkezés született a hallgatók iskolán kívüli foglalkoztatásáról, amely azt előzetes írásbeli főigazgatói engedélyhez kötötte. A végzett hallgatók kötelező szakmai gyakorlata alól azonban csak a miniszter adhatott felmentést. Ebben az évben szabályozták a művészeti főiskolai szakokon teljesítendő diplomamunka és államvizsga követelményeket, és bevezették a művészeti főiskolák egységes vizsgaszabályzatát (1955-ben újraszabályozták). 1954-ben újraszabályozták a kinevezési jogköröket: mind a négy művészeti főiskolán miniszteri hatáskörben maradtak a főigazgatói, a főtanszakvezetői, a tanulmányi igazgatói és a tanári státuszok (1955-től a többi oktatói kinevezéshez is előzetes egyetértés kellett).¹⁷ Az oktatók jobb anyagi elismerése érdekében 1953-ban a művészeti főiskolákon bevezették az "egyetemi tanári fizetésű főiskolai tanár" munkakört, egyúttal kimondták, hogy a művészek oktatói kinevezéseinél a művészeti kitüntetések kell tudományos fokozattal egyenértékűnek tekinteni. Így az Érdemes Művész cím a kandidátusnak, a Kiváló Művész cím a tudományok doktorának, a Kossuth-díj az akadémiai tagságnak felelt meg. Az utasítás azonos mértékű óraszámot írt elő a tudományok doktora fokozattal, illetve a Kiváló Művész címmel rendelkezők számára.¹⁸

1956. február 8-án kihirdették a felsőoktatási intézmények szervezeti kérdéseiről szóló 1956. évi 4. törvényerejű rendeletet, amely először határozott meg egységes szervezeti elveket az egyetemek, főiskolák, akadémiák, karok számára. A tvr. az intézményalapítást a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a tanszék létrehozását a miniszter, az új szakok indítását a minisztertanács hatáskörébe utalta. Az intézményvezetői kinevezéseket a kormány, a tanszékvezetői megbízásokat a miniszter feladatává tette. A tvr. - egyebek mellett - hatályon kívül helyezte a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, a Magyar Iparművészeti Főiskola és a Magyar Képzőművészeti Főiskola szervezetéről szóló 1949-es rendeleteket. Ugyanakkor hatályban tartotta a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról szóló 1948-as és 1949-es jogszabályokat, sőt az Iparművészeti Akadémiáról szóló 1946-os rendeletet is. A megkülönböztetés oka az egyes intézmények alapításával kapcsolatos joghézagok elkerülése volt.

A konszolidáció útján

Az 1956-os forradalom után a Kádár-kormány az értelmiség egyes mértékadó csoportjaival különösen erősen szemben találta magát. A konszolidációra való törekvés eszköze volt az ún. "felsőoktatási reform",¹⁹ és eszköze volt az átfogó béremelés, amelynek a művelődésügy területén történő végrehajtásáról 1957-ben utasítás intézkedett. Ez utóbbi a művészeti főiskolákat is érintette. A miniszter új besorolási rendszert állított fel, amelyben a lehető legmagasabb szinten ismerte el a művészeti szakképesítéseket. Alighanem a művésztszadalm meggyerése érdekében egyetemi végzettségűnek tekintette mindazokat, akik művészeti főiskolán művészklevelet, a Zeneakadémián tanári, illetve karvezetői oklevelet szereztek, sőt még azokat is, akik az Iparművészeti Iskolában hat év tanulás után szakoklevelet kaptak.²⁰

Az 1956 után egyébként - a kormányzati központosítás jegyében - a művészeti felsőoktatási ügyek az 1957. január 1-jével létrehozott Művelődésügyi Minisztérium feladatkörébe kerültek.²¹

Az új vezetés néhány fenti intézkedéséből is kitűnik, hogy Kádár alapvetően a pragmatikus és nem az ideologikus politizálás gyakorlatát valósította meg. Ezzel a erőfeszítéssel szisztematikusan megoldotta – szép szóval vagy kötél által – a rendszer fokozatos konszolidációját, s így 1963-ra mind bel-, mind külpolitikailag megerősödött.²² A rendteremtés eszköze volt az oktatási rendszer szabályozása is, amely 1945 után az első törvényi szintű jogi norma elfogadását jelentette. Ez volt a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvény, amelyet 1961. október 17-én hirdettek ki. Ez átfogóan rendelkezett az oktatás valamennyi területéről, és kimondta, hogy "a főiskolák feladata a művészeti ágak gyakorlati művelésére ... művészek, az alsó- és középfokú oktatás számára rajz-, ének-, zenetanárok ... képzése" [20.§(3) bek.]. A tv. bevezette az "egyetemi jellegű főiskola", mint intézménytípus fogalmát [18.§(1) bek.]. A tv. kimondta, hogy a továbbiakban felsőfokú intézetet a minisztertanács, főiskolát, egyetemi jellegű főiskolát és egyetemet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa létesíthet és szüntethet meg, s hogy a karok, szakok, főtantervek létrehozása, stb. a kormány hatáskörébe tartozik [18.§(2)-(3) bek.].²³

A törvény végrehajtásáról - már ami a szervezeti és irányítási kérdéseket illeti - az egyes iskolatípusok vonatkozásában külön törvényerejű rendeletek láttak napvilágot. A felsőoktatási intézményekről szóló 1962. évi 22. tvr. alapján -

bár az kifejezetten nem tett különbséget az egyetem és az egyetemi jellegű főiskola között - megállapítható egy alapvető eltérés: a tvr. ugyanis kimondta, hogy "az egyetemek általában tudományágak szerint szervezett karokra tagozódnak". Következésképpen az egyetemi jellegű főiskolák esetében ez nincs így, noha minden egyéb szervezeti kérdésben jogállásuk azonos az egyetemével. (Így pl. mind az egyetemet, mind az egyetemi jellegű főiskolát rektor vezeti, míg a főiskola élén igazgató áll.) A tvr. mellékletében felsorolták a felsőoktatási intézményeket és a képzési időket. Eszerint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán négy, a Magyar Képzőművészeti Főiskolán hat (a középiskolai rajztanárképzésben öt), a Magyar Iparművészeti Főiskolán öt, a Színház- és Filmművészeti Főiskolán általában öt (a színházi főtanszakon négy) év a tanulmányi idő. A továbbiakban a képzési időtartamok meghatározását a tvr. a nappali tagozatokon minisztertanácsi, az esti és levelező tagozatokon miniszteri hatáskörbe utalta. A tvr. egyébként a "szak" szinonimájaként használta a "főtanszak" fogalmát.

A tvr. 1962. szeptember 1-jén lépett hatályba, egyúttal hatályon kívül helyezte az összes, "a felszabadulás előtt kiadott" felsőoktatási tárgyú jogszabályt, az 1956. évi 4. tvr-t, továbbá számos egyedi, az egyes intézményekről szóló törvényerejű rendeletet.

A felsőoktatással kapcsolatos miniszteri hatáskörök tisztázása végett a kormány a 35/1962.(IX.16.) Korm. rendeletben a szakok (főtanszakok) létesítését miniszteri hatáskörbe adta (a korábbi szabályozáshoz képest egy szinttel lejjebb). A rendelet hatályon kívül helyezte a művészeti főiskolákat érintő, még létező egyedi jogszabályokat, így a Színház- és Filmművészeti Főiskoláról szóló 1948-as és 1949-es, valamint a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanulmányi idejéről szóló 1954-es és 1956-os rendeleteket.

A jogszabályi hierarchia további lefelé bővítésének jegyében megjelent az egyetemekről és az egyetemi jellegű főiskolákról szóló 25/1969.(VI.20.) Korm. rendelet, illetve ennek további leképezéseként az egyetemek és egyetemi jellegű főiskolák szervezetéről és működéséről szóló 3/1969.(VII.4.) MM. rendelet. A jogszabályok elsősorban a miniszteri hatásköröket taglalták, és nem tettek különbséget a két intézménytípus között.

A főiskolákról, a felsőfokú intézetekről, valamint az egyetemeken szervezett főiskolai karokról a 29/1970.(VIII.7.) Korm. rendelet szólt. Megalkotásakor ennek hatálya alá tartozott a négy művészeti főiskola. A rendelet megállapított-

ta, hogy a főiskolák - egyebek mellett - részt vesznek a művészetoktatási kutatómunkában, továbbá kimondta, hogy a művészeti főiskolákon főtanszak létesítését vagy megszüntetését a felügyeletet gyakorló miniszter rendeli el. Az általános szabályoktól való egyéb eltérést nem találunk. Mint ahogy - a kormányrendelet további leképezéseként megjelent -, a főiskolák, továbbá a felsőfokú intézetek szervezetről és működéséről szóló 14/1970.(XI.10.) MM. rendeletben sem, eltekintve attól a megjegyzéstől, hogy a főiskolák "figyelemmel kísérik és terjesztik ...a művészet új eredményeit".

Az új oktatási törvény nyomán új felvételi jogszabály is született, az 1/1954.(V.5.) OM. rendelet hatályaon kívül helyezésével. A felsőoktatási intézményekbe való felvétel szabályozásáról szóló 3/1963.(V.19.) MM. rendelet biztosította a "kiskaput" a különleges tehetségeknek, amikor engedélyezte, hogy az előképzettség alól "rendkívül indokolt esetben" miniszteri felmentés adható. A jogszabály a művészeti főiskolák felvételi vizsgáira vonatkozóan külön szabályozást helyezett kilátásba, amely egy évvel később utasításban öltött testet. A miniszter a jelentkezési felső korhatárt intézményi hatáskörben hagyta. Kimondta, hogy a jelentkezőt akkor is be kell hívni a felvételi vizsgára, ha iskolája vagy munkáltatója jelentkezését nem támogatta. Sőt, ha a jelentkező a vizsgán megfelel, a munkáltató tiltakozása ellenére felvehető. A művészeti főiskolákon több részből álló elméleti és gyakorlati vizsga előírható, speciális minősítő rendszer szerint. Az elutasító döntés ellen a minisztériumhoz lehet fellebbezni, és ide kell felterjeszteni a felvételi vizsgák eredményeinek összefoglaló jelentését is.²⁴ A miniszter 1968-ban újraszabályozta a felvételi rendszert. A 3/1968.(V.26.) MM. rendeletben az előképzettség alóli felmentés lehetősége a "rendkívül indokolt" esetről "indokolt"-ra módosult. A művészeti főiskolák vonatkozásában a jogszabály továbbra is a külön utasításra hivatkozott.

A nemzetközi helyzet enyhülésével mind több külföldi hallgató érkezett Magyarországra. Ezért szükségesnek látszott, hogy a művelődésügyi miniszter utasításban rögzítse a külföldiek felvételéről és tanulmányairól szóló előírásokat. Bár a fogadó felsőoktatási intézménynek semmilyen beleszólása nem volt abba, hogy a miniszter kit helyez oda tanulmányainak folytatására, a művészeti főiskolák számára biztosítva volt, hogy felvételi vizsga nélkül senkit sem kötelesek felvenni.²⁵

Jóllehet az 1961. évi III. tv. által elkezdett, és a végrehajtást segítő jogszabályokkal bővített folyamat növelte az intézmények önállóságát, a képzési rend

tekintetében továbbra is aprólékos kormányzati irányítás létezett. A Magyar Iparművészeti Főiskolán az 1.020/1964.(VII.19.) Korm. határozat négy évre csökkentette az addig öt éves tanulmányi időt. Az 1.011/1969.(IV.1.) Korm. határozat kimondta, hogy a diplomamunka elvégzése céljából további három havi ellátás jár a hallgatónak. Ennek szintjét az 1.037/1970.(VIII.7.) Korm. határozat egyetemi jellegű főiskolai ellátási szintre emelte (noha a főiskola jogállása nem változott). Meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Iparművészeti Főiskolán 1964-ben a főtanszakok helyett tanszéki struktúra lépett életbe.²⁶ Az 1.020/1964.(VII.19.) Korm. határozat a Magyar Képzőművészeti Főiskola képzési idejét is négy évre csökkentette, sőt okleveleit (szakjait) is meghatározta. A középiskolai rajztanári oklevelek három és fél éves kiegészítő továbbképzéssel történő megszerzéséről külön utasítás szolt.²⁷ A restaurátor szak képzési idejét a kormány utóbb visszaállította öt évesre (1.037/1970.(VIII.7.) Korm. határozat).

Az egyedi intézkedések nem kerültek el a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolát sem. A Művelődésügyi Minisztériumban 1965-ben született terv a középfokú zeneoktatási intézmények országos átszervezésére, s ebben a főiskolára központi szerep hárult. Az 1.014/1966.(IX.3.) Korm. határozat alapján a zeneművészeti szakiskolákat szakközépiskolákká alakították át, úgy, hogy az ezekben folyó alsó fokú zenetanár- és általános iskolai énektanárképzés feladatát átvette a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, három éves tanulmányi idővel. Így tehát a budapesti, debreceni, győri, miskolci, pécsi és szegedi (összesen tehát hat) szakiskola és szaktanárképzőből kiváltak a zenei szakközépiskolák, s létrejött a Zeneakadémia budapesti és öt vidéki tagozata. Az eredetileg három éves képzési idő utóbb négy évesre bővült. A három éves kiegészítő szakos énektanárképzésről 1970-ben miniszteri utasítás szolt. 1967-ben létesült az előkészítő tagozat, amelyre nyolc éves kortól vettek föl növendékeket. Egy évvel később a kivételes zenei tehetségű fiatalok számára szintén miniszteri utasítás biztosította a lehetőséget, hogy az előkészítőből a felvételi után akár rögtön államvizsgára jelentkezzenek, és oklevelet szerezhessenek.²⁸ A művelődésügyi miniszter 1967-ben központilag szabályozta a művészeti szakközépiskolák jogállását is, amely témánk szempontjából azért említésre érdemes, mert a zeneművészeti szakközépiskolák tanulói számára felmentési lehetőséget adott egyes tantárgyak alól, ha a tanuló a Zeneakadémián részesült képzésben.²⁹

Egyetemi rangban

Az MSZMP művészetpolitikájának nemzetközi mércével mérve is újszerű szakasza kezdődött el a hatvanas évek közepén. A párt Kulturális Elméleti Munkaközössége 1966-ban hozta nyilvánosságra "Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban" című dokumentumot, amely lényegében az új gazdasági mechanizmus leképezését jelentette. Ennek nyomán a művészeti élet komoly anyagi támogatást is kapott, s a hatvanas-hetvenes évek fordulójára egyes művészeti ágak minőségileg is a világ élvonalába emelkedtek, nem kevés nemzetközi elismerést szerezve ezzel az országnak.³⁰ Így csak természetes, hogy a kormányzat a "jóindulatát" a művészeti főiskolák szervezeti megerősítésével is kifejezésre juttatta. Az 1971-es esztendő e szempontból döntő változást hozott. A szeptember 8-án kihirdetett 1971. évi 20. számú törvényerejű rendelet a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolát, a Magyar Iparművészeti Főiskolát, a Magyar Képzőművészeti Főiskolát és a Színház- és Filmművészeti Főiskolát 1971. szeptember 1-jei hatállyal egyetemi jellegű főiskolává szervezte át. Tekintve, hogy az egyetemek és az egyetemi jellegű főiskolák között érdemi különbség - mint láttuk - nem állt fenn, a szóban forgó intézmények elérték a legmagasabb képzési lehetőséget.³¹ E művészeti főiskolákat 1971 óta főigazgatók helyett rektorok vezetik.

1973-ban több módosítás történt az 1961. évi III. tv. szövegében, ám ezek közül a művészeti felsőoktatást közvetlenül mindössze egy érintette. Az 1973. évi 24. számú törvényerejű rendelet a főiskolák feladatai közül - az 1971-es átszervezés miatt - törölte a művészeti képzésre vonatkozó kitételeket. Ebben az évben egy fontos utasítás is napvilágot látott: a miniszter szabályozta a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Magyar Képzőművészeti Főiskola gyakorló iskoláinak jogállását. Kimondta, hogy mind a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola, mind a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola közvetlen rektori irányítás alatt működik, s hogy ezen intézmények ellátják a tanárjelöltek gyakorlati képzését. Egyebekben a művészeti szakközépiskolai jogszabályok vonatkoznak rájuk.³²

A Zeneakadémia vidéki tagozatainak kiépülése - a megelőző végzettségekre vonatkozóan - ekvivalencia-problémákat vetett fel, különösen a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola egyetemi jellegű főiskolává történt átszervezése után. Ezt felismerve a művelődésügyi és a munkaügyi miniszter 1974-ben kimond-

ta, hogy a zeneművészeti szakiskolák (konzervatóriumok) tanárképző tagozatán végzeteket besorolás szempontjából főiskolai végzettségűeknek kell tekinteni.³³ A 7/1977.(VII.27.) OM-MüM. rendelet a Zeneiskolai Tanárképző Intézetek oktatóit főiskolai besorolásúként határozta meg - nyilván a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola immár egyetemi besorolású oktatóitól való megkülönböztetés végett.

A kormányzat 1971 után is egyedi jogszabályokkal szervezett át egyes művészeti szakokat. Az 1034/1983.(VIII.25.) Korm. határozat 1983. szeptember 1-jétől - a Zeneakadémiához hasonlóan - kétszintű képzést vezetett be a Magyar Iparművészeti Főiskolán. Itt a főiskolai szint 6-7 féléves, az egyetemi 9-11 féléves képzési idejű szakokból állt.

1975-ben az oktatási miniszter újraszabályozta a külföldiek felvételét, de nem változtatott az 1964-es elveken: a művészeti főiskolákra továbbra is csak sikeres felvételi vizsgával lehetett bejutni.³⁴ A kormányzat 1976-ban bevezette a nappali tagozaton végzett pályakezdők munkába lépés előtti kötelező pályáztatását. A 12/1976.(X.3.) MüM. rendelet egyúttal felmentést adott ez alól a művészeti főiskolákon végzett nem pedagógus szakképesítésűeknek.

1974. június 21-én a Művelődésügyi Minisztérium kettéválasztásával létrejött a Kulturális és az Oktatási Minisztérium. A kormány salamoni döntést hozott: az 1030/1974.(VI.22.) Mt. határozat szerint a művészeti szakoktatás a kulturális miniszterhez tartozik, de ezt a jogát az oktatási miniszterrel megosztva köteles gyakorolni. Mindez azonban csupán hat évig történt így, mert 1980. június 27-én ismét összevonták a két tárcát, és Művelődési Minisztérium alakult.

A rendszerváltozás előestéjén

A politikai rendszerváltozás Magyarországon szerves fejlődés eredménye volt, még akkor is, ha a bekövetkezésének időpontját alapvetően a nemzetközi helyzet összefüggései határozták meg.³⁵ Ha elfogadjuk ezt a megállapítást, akkor érthetővé válik az a történeti álláspont is, amely az 1985 utáni éveket mintegy a rendszerváltozás – a maga idejében természetesen még nem felismert – előkészítésének tekinti. A "kialkudott forradalom" elmélete³⁶ természetesen vitatható, az azonban tény, hogy a nyolcvanas évek közepén hatályba lépett új oktatási törvény sok szempontból előremutató, az autonómiát megelőlegező irányelvet tartalmazott. Huszonnégy évvel az 1961. évi III. tv. után került sor

az oktatási rendszer átfogó újraszabályozására, amely jelentős mértékű deregulációval is együtt járt. A változások természetesen érintették a művészeti felsőoktatást is. Az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény (a továbbiakban: Otv.) 1986. szeptember 1-jei hatályba lépéséről külön jogszabály, az 1985. évi 17. számú törvényerejű rendelet szolt.

A művészeti főiskolák szempontjából alapvető kérdést érintett az Otv., amikor a felsőfokú oktatási intézmények közül kihagyta az egyetemi jellegű főiskolákat, mint intézménytípusokat [13.§(1) bek.]. Ennek következtében az 1985:17. tvr. kimondta, hogy az egyetemi jellegű főiskolák 1986. szeptember 1-jétől egyetemenként folytatják működésüket. Ezáltal az intézmények formálisan is a legmagasabb rangra emelkedtek.

Az Otv. megállapította, hogy a felsőoktatás alapvető feladata - többek között - a művészetek fejlesztésében alkotó szerepet betöltő szakemberek képzése [94.§(1) bek.]. Kifejezetten a művészeti felsőoktatás fennálló sajátosságait vette alapul a jogalkotó, amikor:

- lehetővé tette, hogy nevelési-oktatási intézményt nem csak a tanácsok tarthatnak fenn [21.§(2) bek.],
- kimondta, hogy felsőoktatási intézményben - kivételesen - középfokú szakképesítés is szerezhető [101.§(2) bek.],
- lehetővé tette, hogy egyes felvételi vizsgákra érettségi nélkül is lehessen jelentkezni [102.§(3) bek.],
- az oktatói állás betöltéséhez szükséges szakképzettséget nem kötötte kizárólag egyetemi, de még főiskolai végzettséghez sem [40.§(1) bek.].

Az Otv. a szakok tantervi irányelveinek, tanterveinek és tantárgyi programjainak meghatározását a felsőoktatási intézmény hatáskörébe utalta, megelőlegezve ezzel az egyes szakokra vonatkozó, korábban készült jogszabályok hatályon kívül helyezését [121.§(2) bek.]. Maguknak az egyetemeknek és főiskoláknak a létesítését és megszüntetését az Otv. Népköztársaság Elnöki Tanácsa hatáskörben, karok létesítését és megszüntetését kormányhatáskörben hagyta [117.§(1) bek., 118.§(4) bek.].

Amint látható, az Otv. meglehetősen nagy szabadságot adott a végrehajtásra, ezáltal a művészeti felsőoktatás sajátosságainak figyelembe vételére. Erre szükség is volt, mert az 1985:17. tvr. melléklete közel száz jogszabály hatályon kívül helyezéséről rendelkezett.³⁷

Az Otv. végrehajtásáról a 41/1985.(X.5.) MT. számú rendelet szolt, amely ki-

mondta: művészeti felsőoktatási intézmény a kivételes művészi tehetségű fiatalok nevelése-oktatása céljából általános iskolát, gimnáziumot és szakközépiskolát, diákotthont és kollégiumot létesíthet és fenntarthat. A rendelet a miniszter hatáskörébe utalta többek között a képzési időtartamok meghatározását és a tanszékek alapítását.

Az 1986. évi 13. számú törvényerejű rendelet melléklete felsorolta a Magyar Népköztársaság felsőoktatási intézményeit. Az egyetemek között szerepelt a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, a Magyar Iparművészeti Főiskola, a Magyar Képzőművészeti Főiskola és a Színház- és Filmművészeti Főiskola, valamennyien a művelődési miniszter irányítása alá rendelve.

Az Otv. szakterületenkénti végrehajtására 1986 nyarán számos miniszteri rendelet napvilágot látott.³⁸ Alapvető közös vonásuk volt, hogy a felsőoktatás egész rendszerét egységes elvek szerint szabályozták. A jogszabályok ugyanakkor nem tértek ki semmilyen speciális felsőoktatási jelenségre, hanem egyszerűen lehetőséget adtak az általánostól való eltérésre. Összefoglalva immár az Otv. és a végrehajtást szolgáló jogszabályok következményeit elmondható, hogy a művészeti egyetemek és főiskolák számára lehetőség nyílt valamennyi, korábban kivívott sajátosságuk további érvényesítésére, ráadásul az átfogó szabályozás biztosította, hogy az intézmények belső életébe egyedi jogi normákkal ne lehessen beavatkozni.

A politikai rendszerváltozás során, 1990. március 13-án fogadta el az országgyűlés az Otv. módosításáról szóló 1990. évi XXIII. törvényt. Az oktatásügy szektorsemlegessége, az intézményi autonómia teljes körű visszaállítása, a helyi önkormányzatok létrejötte, és a számos újonnan létesült egyházi intézmény miatt a parlament szükségesnek látta, hogy jó néhány helyen átalakítsa a mindössze öt éves jogszabályt. Egészen érdekes, hogy a parlament - az 1986. évi 13. tvr. hatályon kívül helyezésével - úgy döntött, hogy az egyetemek felsorolását országgyűlési határozatban, a főiskolák felsorolását minisztertanácsi határozatban kell megtenni. Ezzel a felsőoktatási intézmények körét kiemelte a jogszabályi hierarchiából, ami kétségtelenül visszalépés volt. Ennek nyomán a 30/1990.(III.21.) OGY. határozat felsorolta az állami és a nem állami egyetemeiket. A négy, egyetemenként működő művészeti főiskola neve nem változott. A rendszerváltozás egyébként a művészeti felsőoktatás kormányzati felügyeletében nem hozott újat, mindössze a Művelődési Minisztérium neve módosult 1990. május 23-án Művelődési és Köznevelési Minisztériumra.

Az új intézményi autonómia előnyeit felismerve elsőként a Magyar Képzőművészeti Főiskola tett kezdeményező lépéseket. 1988-1993 között kormányzati beavatkozástól mentesen, tisztán szakmai alapon zajlott le a képzési reform. Az egységesen ötéves tanulmányi időszak keretében jelenleg a tanárképzés ráépül a művészképzésre, s bár a két ág párhuzamosan végezhető, a ciklus végén külön művészdiploma, illetve tanári szakképesítés szerezhető.

Így érkezünk el 1993. július 13-ig. E napon fogadta el az Országgyűlés a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvényt, amely a legmagasabb szinten, a teljességre törekvő igényével szabályozta a felsőoktatási szféra egészét, az állami és nem állami egyetemek és főiskolák vonatkozásában egyaránt. Az azóta többször módosított jogszabály megerősítette a felsőoktatási intézmények autonómiáját, egyben fontos eleme hazánk európai uniós csatlakozásának. Bár az 1993 óta eltelt nyolc év során a művészeti felsőoktatásban új, előre nem látott problémák is jelentkeztek (akkreditáció, DLA-képzés, integráció), az 1993-ban törvény által megerősített autonómia - az 1945-47-ben ígéretként lebegő, de utóbb megghiúsult várakozásokkal ellentétben – immár visszavonhatatlanul a magyar felsőoktatás, s benne a művészeti felsőoktatás alapelemévé vált.

¹ V.ö.: A százéves színésziskola, szerkesztette Csillag Ilona, Magvető Könyvkiadó, 1964; A Liszt Ferenc zeneművészeti Főiskola 100 éve, szerkesztette Újfalussy József, Zeneműkiadó, 1975; Gádor Ágnes - Szirányi Gábor: A Zeneakadémia, M és M Goldprint Kft., é.n. (1997); Száz éves a Képzőművészeti Főiskola 1871-1971, szerkesztette: Végvári Lajos, Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1972; Mezei Ottó: Az Orsz. m. kir. Iparművészeti Iskola (1880-1944) oktatási rendszere és forrásai = Művészettörténeti Értesítő, 1975. 1. szám; Bundev-Todorov Ilona: A Magyar Iparművészeti Főiskola története 1945-1973 = Ars Hungarica, 1978. 1. szám; Magyar Iparművészeti Főiskola (információs kiadvány), 1971.

² A jelen tanulmány csak a négy mai művészeti egyetemmel foglalkozik, nem tér ki a felsőfokú táncművészképzés 1945 utáni intézményi fejlődésére. Erről lásd: Bolvári-Takács Gábor: Az Állami Balett Intézet jogállásának fél évszázados fejlődése = Jogtudományi Közöny, 2000. 3. szám, uő: Az Állami Balett Intézet létrehozásának politikai körülményei = Kritika, 2000. 8. szám, uő: Fél évszázad a minőség jegyében. Ötven éves a Magyar Táncművészeti Főiskola = Zene, Zene, Tánc, 1999. 6. szám.

³ Az előzményekről lásd: Bolvári-Takács Gábor: A művészeti főiskolák szervezeti fejlődése a II. világháborúig = Magyar Felsőoktatás, megjelenés alatt.

⁴ Rákosi Máttyás: A fordulat éve, Szikra Kiadó, 1948, III.o.

⁵ Balogh Sándor, Föglein Gizella, Gergely Jenő, Izsák Lajos: Magyarország története 1918-1975, Tankönyvkiadó, 1986, 184-192.o.

⁶ V.ö.: pl. A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet 1947-1949, 1956-os Intézet, 1998; Fordulat a világban és Magyarországon 1947-1949, szerkesztette Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor, Napvilág Kiadó, 2000.

⁷ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, 2000, 269-331.o.

⁸ A továbbiakban az áttekinthetőség kedvéért a jogszabályokra és a kormányhatározatokra a főszövegben utalok, az ennél alacsonyabb szintű jogi normákra lábjegyzetben hivatkozom.

⁹ A Népművelési Minisztérium szervezeti felépítésének, s benne a művészetoktatási terület felügyeletének ismertetését lásd: A magyar állam szervei 1944-1950, főszerkesztő: Boreczky Beatrix, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985, 532-533.o, továbbá: A magyar állam szervei 1950-1970, főszerkesztő: Boreczky Beatrix, Magyar Országos Levéltár, 1993, 376-380.o. A minisztérium megszervezéséről fontos adatokat közöl: Kövér György: Losonczy Géza 1917-1957, 1956-os Intézet, 1998, 179-208.o.

¹⁰ A középiskolai oktatásból 1949 után törölték a rajz tantárgyat, így a rajztanárképző átmenetileg szünetelt.

¹¹ Erről részletesen lásd: Szabó Bálint: Az "ötvenes évek", Kossuth Könyvkiadó, 1986, 5-7.o.

¹² 11-2-8/1952.(Np.K.9.) Np.M. számú utasítás.

¹³ Gábor Á. - Szirányi G.: i.m. 35.o.

¹⁴ 11-2-35/1952.(Np.K.17.) Np.M. számú utasítás (hibaigazítás a Népművelési Közlöny 1952. évi 18. számában, 140.o.), továbbá 11-1-123/1954.(Np.K.24.) Np.M. számú utasítás.

¹⁵ Bundeve-Todorov Ilona: i.m. 109.o.

¹⁶ 1/1955.(Np.K.1.) Np.M. számú utasítás.

¹⁷ 11-2-6/1952.(Np.K.7.) Np.M. számú, 11-2-18/1952.(Np.K.9.) Np.M. számú, 8774-9-84/1952.Np.M. számú, 8774-9-93/1952.(Np.K.24.) Np.M. számú, 1411-142/1954.(Np.K.6.) Np.M. számú, 12/1955.(Np.K.7.) Np.M. számú és 35/1955.(Np.K.22.) Np.M. számú utasítások.

¹⁸ 11-2-56/1953.(Np.K.18.) Np.M. számú utasítás. A tudományos minősítés és a művészeti kitüntetések rendszere a szovjet minta egyszerű leképezése volt. A kitüntetések hierarchiájáról lásd: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948-1989, Planétás Kiadó, 1998, 37-46.o.

¹⁹ V.ö.: Bolvári-Takács Gábor: Az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek keletkezéstörténete = Múltunk, 1995. 4. szám, 115-132.o., uő: Egyetemi-főiskolai "reformtervek" 1957-58. Adalékok a felsőoktatás szervezeti átalakításának történetéhez = Magyar Felsőoktatás, 1996.

3. szám, 36-37.o.

²⁰ 30/1957.(M.K.6.) MM. számú utasítás.

²¹ A Művelődésügyi Minisztérium szervezeti felépítésének, s benne a művészetoktatási terület felügyeletének ismertetését lásd: A magyar állam szervei 1950-1970, i.m. 353-362.o.

²² Lásd erről: Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája, Magvető Könyvkiadó, 1998; Huszár Tibor – Szabó János (szerk.): Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956-1962, Zrínyi Kiadó, 1999.

²³ Megjegyzendő, hogy az első egyetemi jellegű főiskolát a Népköztársaság Elnöki Tanácsa csupán az 1968. évi 15. tvr.-ben létesítette: ez volt az MSZMP Politikai Főiskolája.

²⁴ 115/1964.(MK.7.) MM. számú utasítás.

²⁵ 152/1964.(M.K.20.) MM. számú utasítás.

²⁶ Magyar Iparművészeti Főiskola, i.m. 21.o.

²⁷ 128/1965.(M.K.9.) MM. számú utasítás.

²⁸ Gádor Á. - Szirányi G.: i.m. 36.o. Az említett utasítások: a 151/1970.(M.K.19-20.) MM. számú, valamint a 128/1968.(M.K.11.) MM. számú utasítás.

²⁹ 108/1967.(M.K.7.) MM. számú utasítás.

³⁰ Erről részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948-1989, i.m. 23-27.o.

³¹ A négyéves képzési időket figyelembe véve először 1975-ben adtak ki egyetemi oklevelet.

³² 140/1973.(M.K.13.) MM. számú utasítás.

³³ 201/1974.(MK.1.) MM-MüM. számú együttes utasítás.

³⁴ 109/1975.(M.K.6.) OM. számú utasítás.

³⁵ E két "szélső érték" ábrázoláshoz lásd: Csizmadia Ervin: A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988). Monográfia, T-Twins Kiadó, 1995; Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel (1985-1991), szerkesztette: Baráth Magdolna, Rainer M. János, 1956-os Intézet, 2000.

³⁶ V.ö.: Tökés Rudolf: A kialakult forradalom, Kossuth Könyvkiadó, 1998.

³⁷ A művészeti felsőoktatást érintő, hatályon kívül helyezett jogszabályok a következők voltak: 1961:III.tv., 1962:22.tvr., 1971:20.tvr., 1973:24.tvr., 1983:18.tvr., 65/1952.(VIII.17.) MT.r., 25/1969.(VI.20.) Korm.r., 29/1970.(VIII.7.) Korm.r., 1020/1964.(VII.19.) Korm.h., 1014/1966.(IX.13.) Korm.h., 1037/1970.(VIII.7.) Korm.h., 1034/1983.(VIII.25.) Mt.h., 1037/1983.(IX.1.) Mt.h. További deregulációt tartalmazott a 2019/1985.(X.21.) Mt. határozat, ám ez a művészeti felsőoktatást nem érintette.

³⁸ Ilyen volt többek között a felsőoktatási intézmények szervezetéről és működéséről szóló 20/1986.(VIII.31.) MM.r., a felsőoktatási intézmények hallgatóinak tanulmányi és vizsgarendjéről szóló 21/1986.(VIII.31.) MM.r., a felsőoktatási intézmények hallgatóinak fegyelmi szabályzatáról szóló 22/1986.(VIII.31.) MM.r., a felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói számára juttatható állami támogatásokról szóló 23/1986.(VIII.31.) MM.r.

Földházi István

A jövőnk zenéje.

Tíz éves a Zempléni Művészeti Napok

“Tisztelet a művészeteknek, a művészeknek, a mecénásoknak, a szervezőknek és tisztelet a művészetkedvelő kedves közönségnek! Hogy városunkat megtisztelték a közreműködők, az nyilvánvaló, de a “nagyérdemű” is kitűnően vizsgázott és ez nem kevésbé felemelő érzés!”

1992-ben a még létező helyi közéleti újságban így próbáltam megfogalmazni az első Zempléni Művészeti Napok zárása utáni közérzetünket. Milyen megnyugtató, hogy röviddel a tizedik fesztivál kezdete előtt – az eddigi kilenc tapasztalata alapján – ma is ezt érezzük itt, e csaknem elfelejtett gyönyörűséges szegletében a kis hazának.

11-12 éve talán, hogy egy személyes ismeretség révén Rolla János – mint magánember – itt járt Zemplénben. Bejárta a város és a hegyvidék legszebb részeit, és szinte azonnal készen volt a terv, hogy itt művészeti fesztivál legyen. A táj szépségei, a települések adottságai, műemlékek egész sora, meglévő és továbbfejleszthető idegenforgalom, minden ezt kívánja.

A helyiek közül csak kevesen hittek benne, amikor hallhatták a konkrét elképzeléseket. Olyan nagyszabásúnak, annyira hihetetlennek tűnt, hogy a kultúra, a művészetek országos, sőt világhírű személyiségei lesznek majd itt évről-évre, s ennek a periferián élő, csak a dicső múlt emlékeivel büszkélkedhető zempléni népnek testközelbe kerülhet az, amiről legfeljebb a média révén van tudomása.

Rolla János és a Liszt Ferenc Kamarazenekar, a fő szervező Óbudai Társaskör (igazgatója: Merényi Judit) és helyi segítők azt remélték, hogy – miközben a hazai fesztiválok köre bővül – csökkenhet a művészeti életben elhatalmasodott Budapest-központúság, ugyanakkor a figyelem központjába kerülhet ez a régió a maga természeti szépségeivel, történelmi, művészeti emlékeivel, hagyományaival. S ez talán a helyiek számára egyfajta tartást, valamiféle öntudat, vagy önbecsülésbeli változást is hoz.

Ennyi év után immár biztosan tudható, hogy mindez valóság lett. Sárospatak, mint a fesztivál központja, a legrangosabb események helyszíne, természetesen a legtöbbet profitált az események révén. Felejthetetlen az 1992-es év augusztus 21. napja, amikor az itt élőknek már megszokott hangulat helyett egy megdöbbentően szép, kivilágított, virágokkal díszített várudvar fogadta az első nyitókoncert közönségét. A varázslat akkor vált teljessé, amikor kiderült, hogy itt milyen csodálatosan szól a zene. Az udvar minden pontján jól hallhatók a pianók és a város zaja szinte egyáltalán nem szűrődik be. (Legfeljebb egy-egy tücsök versenyez a vonósokkal.) Az első fesztivál közönsége

– ahogy a napok múltak – a záró koncertig nőttön-nőtt, s a végén bizony kiderült: közönségünk elhitte, megértette, mekkora jelentőségű kulturális esemény részesévé vált a város és környéke, s hogy a műfaj(ok) csúcsait jelentő produkciók befogadója lehetett, aki bármely eseményen megjelent. Az első fesztivál Sárospatakon kívül még csak sátoraljaújhelyi, szerencsi és karcsai helyszíneken zajlott, de hírneve, hatóköre évről-évre gyarapodott. A hegyaljai városokon kívül ma már állandó helyszínnül szolgálnak a Bodroghköz, Hegyköz romantikus szépségű templomai, kastélyai, sőt a Hernád-völgyéhez tartozó falvak némelyike is, ahol történelmi, kultúrtörténeti múltat reprezentáló helyszíneket találtak. A gyönyörű karcsai Árpád-kori templom, vagy a füzérradványi Károlyi-kastély soha ki nem maradhat a programból. A negyedik fesztivál óta a Felvidék is részese az eseményeknek: Kassán, Tőketerebesen voltak koncertek, kiállítások. (Nálunk is szerepeltek szlovákiai együttesek). A kilencedik fesztivál már szinte az egész régiót átfogta. Patak, Tokaj, Szerencs, Újhely, Tarcál, Bodroghkeresztúr, Tolcsva, Erdőhorváti, Komlóska, Erdőbénye, Golop, Monok, Tállya, Mád, Hollóháza, Füzérradvány, Kőkapu, Karcsa, Pácín... s talán nem is teljes a felsorolás. Megfigyeltük, hogyan vált a falu ünnepi eseményévé és visszavárt jelenségévé a fesztiváli program.

Szinte lehetetlen beszámolni a műfajok sokféleségéről. A Zempléni Művészeti Napok elsősorban komolyzenei fesztivál. A Liszt Ferenc Kamarazenekar és koncertmestere, Rolla János (az ötödik fesztivál óta méltán Sárospatak díszpolgára) határozza meg a tartalmat és biztosítja a világszínvonalat. Felvonultatta már a legkülönbözőbb zenei műfajokat. A nagy oratórikus művektől a szólóhangszeres kamarazenei programokig. A kórusművészet élvonalbeli, hazai és külföldi képviselői, az ország elsőrangú nagy szimfonikus együttesei, kamarazenekarai, szólistái szerepeltek itt. A legtöbb koncert természetesen a házigazda Liszt Ferenc Kamarazenekar adja. Úgy ünnepli a közönség őket, mint a legfőbb csodát, a legmagasabb fokú művészi élményt mindig garantáló ismerőst.

A karmesterek, szólisták közül is álljon itt néhány név, minden sorrendiség nélkül: Vadim Repin, Jury Bashmet, Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Starker János, Vukán György, Víg Andrea, Horgas Eszter, Josef Suk, Szabadi Vilmos, Kincses Veronika, Jandó Jenő, Frankl Péter, Gulyás Dénes, Tokodi Ilona, Héja Domonkos, Kertesi Ingrid, Perényi Miklós, Kovács János, Jurij Szimonov, Vásáry Tamás, Izaki Masahiro, Lukács Ervin. De a zenei programok – a helyszínek tradícióira való tekintettel – a reneszánsz, a barokk, a kuruc kor, a verbunkos zene művelőinek legjavát is elhozták már Zemplénbe. Sőt megszólalt itt a jazz több válfaja is, a műfaj hazai kiválóságaival. Az ún. promenád koncerteken volt katonazene, máskor Strauss-muzsika, operettgála, megismerhettük a klezmer kiváló művelőit, a cigány folklór élvonalbeli együttesét, és talán még így sem teljes a felsorolás. Különösen nem az, ha nem feledjük, hogy más művé-

szeti ágak is jelen vannak. Mindig zajlik színházi vagy pódium jellegű esemény, szórakoztató programok a reneszánsz, a barokk, a kuruc kor, vagy például a vidékünkön népszerű vadászat jegyében. Egyidejűleg több helyszínen rendeznek képző- és iparművészeti, helytörténeti, népművészeti kiállításokat. Egyre több és egyre népszerűbb az ún. kiránduló koncert, amely alkalmas arra, hogy a vendégek a fő helyszíneken túl a zempléni tájat is bejárhassák.

Patak ezekben a napokban a fesztivál lázában ég. A rendezvény zászlói, programismertető táblái mindenkinek ébren tartják a figyelmét. Volt úgy, hogy helikopter, hőlgballon szálldosott a város felett, hirdetvén, hogy különleges napokat élünk. Nyüzsög a város a sok vendégtől. A képernyőről ismert arcokkal találkozunk az abc-ben, a kávézóban, a szálláshelyek megtelnek, a magán szállásadók visszavárják az előző években is itt tartózkodó zenekedvelő ismerőst. A Bodrog Hotel meg a Művelődés Háza parkolójában, majd a Vár, a református templom tájékán rengeteg a különleges személyautó (szélvédőjükön a fesztiválra utaló felirat, hogy a rend őrei inkább segítsék őket.) Az éttermek forgalma is megnő. A rádió, a televízió közvetítő kocsijait, a fő támogató Antenna Hungária járműveit lépen-nyomon látjuk a helyszíneken.

A vendégek, akik növekvő számban jönnek Zemplénbe, lelkesen beszélnek a táj varázsáról, az emberek kedvességéről, a tiszta virágos városról, s arról, hogy ha nincs ez a fesztivál, talán soha nem ismerik meg az országnak ezt a csodaszép táját.

Milyen jó, hogy van ez a fesztivál! S milyen jó, hogy itt van! S a városok, a falvak költségvetését sem terheli. A helyi rendezők – egyébként igen jelentős – munkáján túl bizony ez közpénzt nem igényel. De az elmondottakból kiderül, hogy a lelki, szellemi gazdagodáson kívül bizony tisztos haszonnal is jár, még ha áttételes módon is. Mert vitatható-e, hogy a vendég itt költ, viszi a hely hírért, a televízió, rádió jóvoltából erről az egész ország képet kap, s ez a kép rangunkat, jó hírünket gyarapítja. S ez érték így is, úgy is.

Nekünk talán nem tűnik fel, de a Liszt Ferenc Kamarazenekar világjáró tagjai, akik mindig itt voltak, megfigyelték, hogyan nőtt fel a város külsőségeiben is, de főleg az emberek (a szállodai portás, a pincér, a bolti eladó, a rendőr, az utca embere és persze a koncertlátogató) magatartásában ehhez a világszínvonalú eseményhez. Nagyon jó, ha így érzik. Bizonyára megértettük mi zempléniiek, hogy bár periférián élünk és nagyon mélyről kell indulni, de mert legfontosabb hagyományunk a kultúra, íme itt a történelmi környezetben a legmagasabb kultúra szállásadói, egyszersmind fogyasztói lehetünk. S a fesztivál hosszú távon jelentősen hozzájárul a táj, a város többoldalú gazdagodásához. A fesztivál egy fény, mely jelzi: az alagút nem végtelen.

Idén augusztus 17-én tizedik fesztiválunk nyitókoncertjét élvezhetjük. Igen gazdag program vár Zemplénre. Hála a létrehozóknak, a támogatóknak! Hála minden művésznek! Amit játszanak – reméljük – a jövőnk zenéje.

Koncz Sándor

A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Kollégiumban a 15-16. században

450 éve¹ kezdődött a Sárospataki Református Kollégium kialakulásának folyamata. Valószínűleg nem gyors megalapítással, inkább a történeti szervezőmódban illő fejlődéssel. Mint általában Európában, a tanítás és nevelés a középkori iskola élő alapjaira épült. Előbb lutheránus színezetet kapott, később fokozatosan és kifejezetten kálvinista irányban erősödött. A protestantizmus elterjedésével, a történeti hagyomány szerint, 1531-ben indult el a reformációs kollégiumi átszerveződés.

A régebbi egyházi-kollégiumi kultúrában a természettudományokat nem a mai értelemben ismerték, oktatását sem így gyakorolták. A letűnt századok fejlődési fokain át érkezhetünk el a jelenhez. A 15. századi, középkorvégi oktatási helyzet Sárospatakon már jelentős a természettudományokra, a 16. századból pedig e tekintetben, reformáció korabeli adatok állnak rendelkezésre. A 17. században az ortodoxia, pietizmus és eklekticizmus burkában létezik a természettudomány, a 18. században a spekulatív természetfilozófiából halad az önállóság kivívása felé. A természettudományok öntudatos differenciálódása a 19. században következik be Patakon. A tények alapján e felvázolás szerint törekszem kibontani a témát, szem előtt tartván: a természettudományokat nem Patakon találták ki. A viszonylag gyors felzárkózás azonban tiszteletreméltó fáradozás.²

A középkorvégi helyzet

A természettudományos jellegű ismeretközlés, az európaihoz hasonlóan, hazánkban és Patakon az egyszerűnek tartható gyakorlatias tudnivalók oktatásával vette kezdetét. A középkorban a mindennapok kérdéseire a városi, községi, a világi hatóságokkal együttműködő egyházközségi, plébániai iskolák nagyobb súlyt helyeztek, mint a rendszerint azoknál nivósabb, az egyház kizárólagos érdekeire tekintő káptalani, szerzetesi iskolák. A "hét szabad művészet" köréből az iskolák hol a kvadrivium: aritmetika, geometria, asztronómia, muzsika; hol a trivium: grammatika, retorika, dialektika tárgyköreit választották. A tantárgyak persze kombinálódtak és módosultak. Olykor egyeseket kiemeltek; például a geometria fontosságát, amikor egyházi épületek létrehozásának, díszítésének szükségletei úgy kívánták. Az ismeretek tanítása általában hármastagozódást mutatott. Elementán az írás, olvasás, szótanulás, némi számolás elsajátítását értették. A latin grammatika a magasabb műveltségbe vezetett be. A humaniora a klasszikus művek tanulmányozását jelentette. A tanítás a magasabb

szinten latinul, az elemi ismeretek terén néha anyanyelven folyt. A természettudományosnak nevezhető gyakorlatias oktatás vallásos misztikummal keveredett. Az 1-es szám Istent, a 2-es az ó- és újszövetséget, a 3-as a Szentháromságot, a 4-es a Máté, Márk, Lukács, János szerinti evangéliumot példázta. Ha a vallás ennyire alakította a legszárazabb tárgyat, a számtant, még inkább a saját képére fordította a többit.

A protestáns kollégiumi kultúra előtt, a vázolt keretben helyezkedett el Patakon a tanítás. Az 1489-90-ben keletkezett Szalkai-kódex nagyszerű bizonyítéka ennek³. Az egykorú, latin nyelvű tananyag-gyűjteményt Szalkai László /1475-1526/, az ország későbbi főkancellárja, majd esztergomi érsek, a mohácsi csatában elesett főúr állította össze, pataki diák korában. Alapja az a tudás, amit 1481-85 között szerzett az európai nivón álló krakkói egyetemen, a bakkalaureus tudományos fokozatú Kisvárdai János; tehát amit oktatva átadott tanítványainak Patakon, mint az egyházközségi iskola rektora. A többrészes, tantárgy-, tankönyvszerű kolligátumot átszövi a hasznos ismeretre törekvés. Az irodalom-poétikai, jogi, a napi életben fontos levél-fogalmazási, az egyházi és világi gyönyörködtetést kielégítő zenei tananyag között az első a természettudományos összefoglalás, 54 lapon.

Ez az összefoglalás asztronómiai ismereteket közvetít. Olyan aritmetikai csillagászatot, mely az ókor óta, a Krisztus születése előtti 46-tól használatos, Julius Caesar-féle, "pogány" naptár alapján számítja ki a "keresztyén" időszak dátumaival összefüggő tudnivalókat. Az 1582-ben érvénybe lépett, XIII. Gergely pápa naptár-reformja előtt, nagy gyakorlati szükségként jelentkezett a filozófiai és asztronómiai fizika computusnak nevezett matematikai tudománya. Általa, az egyszerű műveletek: összeadás, kivonás, szorzás segítségével, rögzítették a Föld mozgásán alapuló, a Nap és a Hold keringéseinek változatai szerint, a tavaszi napéjegyenlőséghez kötött húsvét, a hozzá igazodó ünnepek, történeti adatok, az oklevelek keltezésének időpontjait. "A középkori húsvétszámításban így a mai számtanoktatás elődjét láthatjuk."⁴

Szó van a kódexben a föld gömb alakúságáról. Találhatók benne földrajzi vázlatok, geometriai bejegyzések, egészségügyi tanácsok. Az állatövi csillagképek és az emberi testrészek közötti kapcsolatból kiderül, hogy a világ és az emberi test elemei, mint egymásra utaló anyagi szervezet alkotják világrendszerünket. A négy évszak s az emberre gyakorolt hatásaik, a négyféle: kolerikus, szangvinikus, flegmatikus, melankólikus vérmérséklet és a test négy főrésze: fej, mell, vese, máj csillagászati, világmindenségi összefüggésben állanak előttünk. Ebben az egybefűződésben oldhatók meg a szervezet egészségének megtartása, a betegségeknek különféle receptek általi gyógyítása. Mindezek megközelítése nem képzelhető el természettudományos képzés, főleg aritmetika nélkül. Különben a számtant, mint mindennapi szükségletet nem nélkülözhetette a feudális nagybirtokon való gazdálkodás; a céhek, bányászati, adózás számviteli kezelése, a könyvelés sem. De a zene sem. Ezért található az arányokat érintő matematikai anyag a Szalkai-kódex 68 lapra terjedő muzikális részében is.

Reformáció korabeli adatok

A természettudományos oktatás középkorvégi gyökerei s az azokon terebélyesedő lombzat, mint alap és módszer, a folyamatosan reformátussá szerveződő kollégiumban, Patakon, tovább éltek. Magától értetődő, hogy az újkor beköszöntését jelző reformáció elsősorban megújult hitelveinek terjesztésére alkalmas lelkészek és tanítók képzését tekintette fő célnak. Ehhez Patak átvette Wittenberg és Melanchton /1497-1560/ iskoláztatási szellemét: a Biblia megismerését, megismertetését. Természetes, hogy a természettudományok fejlődő ágai a korabeli filozófia és teológia természetbölcséleti köntösében jelentek meg, mint vallásos világnézet. A külföldi akadémiákon végzett pataki tanárok a kor szellemi szintjén haza hozták teológiába ágyazott természettudományos ismereteiket. Azután itthon tanították. Tárgyszerű az a megállapítás, hogy a réformáció társadalmi jellege egyértelműen haladó. Ellentmondásként viszont természettudományossága, a korhoz mérten, nemegyszer hordoz maradi vonásokat. A természettudomány, – mint tananyag – ebben a dialektikus, mégis előrelendítő feszültségben bomlott ki.

Patakon az időrendben első, nevezetes, jelentősége miatt világhírré emelkedett teológus-természettudós Balsaráti Vitus, másképpen Basarági Vida János volt. Küzdelme, sorsa, tanulása, tanultsága, tanítása tükröként és példaként szolgál a kollégium általános természettudományos kultúrájára. Ízelítőként részletesen ezért tárgyaljuk. Meg azért, mert ő az egyetlen magyar orvos, akinek életét, működését ebből az időből ismerjük. Foglalkoznak vele orvostörténeti művek. Bő adatokkal érzékeltethetjük tehát a református kollégium nem könnyű elindulását a természettudományos művelődés felé. Azt a kezdetet, mely után állandósul Patakon a felelősség a természettudományos képzés iránt.⁵

Balsaráti 1529-ben született a Körös-Maros vidékén, Dombegyházán. Apja, Vida Lukács, Nagylakon várnagyként katonáskodott. A területet a Belgrádból, Bali bég vezetése alatt betört törökök feldúlták. A csecsemőt szájalomból egy harácsoló török katonára az égő ház üszkei közül kivitte az udvarra. A három hónapos fiút, a pernyeként szétszóródó zsarátnokok ráhullásától, a föléje borult bölcsője mentette meg. Szüleit rabságra hurcolták. Soha sem kerültek elő. Az árvát Basarág községben, Fodor Ferenc nevű nagybátyja találta meg. Használatos előneve innen származik. A gyermeket a Dózsa-fordadalomban tragikus véget ért Csáki Miklós csanádi püspök nővére, Katalin, Basarág földesurának, Jaksics Péternek özvegye nevelte. Mivel tehetségét felismerte, iskoláztatta. Balsaráti Gyulán, Erdődön, Nagybányán tanult, külföldön járt neves reformátoroktól, mint Dévai Biró Mátyás, Ozorai Imre, Batizi András, Kopácsi István. Mikor ez utóbbi a reformációtól megérintett Patakra jött első tanárnak, Balsaráti követte őt. 1549-től már segédkezett a tanításban. Kopácsi mellett és után, őt tartjuk a kollégium második tanárának.

Balsaráti 1550-ben felkereste a Luther /1483-1546/ fellépése óta híres Wittenberget, ahol Melanchton atyai pártfogásába került. 1554-be elnyerte az egyetemen a teológia és filozófia magiszteri fokozatát. Ehhez az akkori tudomány klasszikusokon (Cicero,

Vergilius s újabban Erasmus) csiszolt munkáin, nemzetközi nyelvek mellett, nélkülözhetetlen volt a görög és héber nyelvek ismerete. A következő évben a magyar diákok cõtusza széniorává választotta Balsarátit. A természettudományokban Wittenbergben azokat a nézeteket tanították, melyek a görög Arisztotelész /i.e. 384-322/ óta az egész középkoron át, még a reformáció után soká uralkodtak. Dominált Arisztotelész fizikája. Lényege az, hogy az anyag önmagában jellegtelen. Csak formája által valósul meg. A világ négy eleme: föld, levegő, víz, tűz – a nehéz, könnyű, száraz, nedves, hideg, meleg alaptulajdonságokkal pusztulást hordoz magában. Az égitestek, mint ötödik elem, elpusztíthatatlanok. Az elemek együtt a természet, melynek léte a mozgás. Az égitestek tökéletes egyenletességben mozognak. A világ központja a Föld. Az egész természet felépítése teleológikus, célszerű. A földrajz tanítása az alexandriai geografikus: Ptolemaios /2.sz./ nyomán haladt. Geocentrikus csillagászatra épített, matematikával kombinált ókori kronológiában helyezkedett el a Föld geográfiai képe. Az általános természettudományos ismereteket nagyjából a római Plinius /23-79/ 37 könyvbe foglalt Historia Naturalis című művéből fejtették ki, melyet szerzője számtalan – hivatkozása szerint 2000 – auktorból állított össze. Jó másfél évezred természettudományát ez a mitológikus egybefoglalás szabta meg. Mindehhez az athéni Proklos /411-85/ újplatonista jellegű filozófiai összefoglalása biztosította a bölcsleti együttest. Azt a keretet, mely a gondolkodás és érzékelés hagyományait azzal fűzte rendszerbe, hogy a földi, csillagászati, mozgási jelenségek mögött feltételezte a núszt: az értelmes lelket. Az ókori és középkori felismeréseket a reformáció az általa felszínre került bibliai és teológiai szempontok értékrendje alá helyezte, a maga oktatásának gyakorlatias részében.

Wittenberg e természettudományos szelleméből kiviláglik, mit tanult Balsarát, s később mit taníthatott Patakon. De e sűrített természettudományos ismertetést indokolja még, hogy az utódok, az európai állapotokhoz alkalmazkodva, sokáig nagyjából a vázolt keretben adták elő a természettudományt. Azaz olyan füzérben, melyben az új felfedezések között, jobbára a régi tanokkal értettek egyet. Világos, hogy így vitatkozó ellentmondások születtek. A birkózva győzedelmeskedő utat azonban sohasem lehetett megtakarítani. Balsarát további élete igazolás erre.

Melanchton szemmel tartotta őt. Mivel észrevette a természeti jelenségek iránti érdeklődését, már teológiai tanulmányai alatt irányította a wittenbergi egyetem 2-3 katedrából álló orvosi fakultására. Balsarát kis termete is okul szolgált erre. Melanchton nem akarta, hogy a tehetséges, de alacsony ifjú hívek előtt prédikál pap legyen. Példának ott állt, hogy Luther hasonló okból ugyanezt tette a később híressé vált európai orvossal, Cratoval.

Teológiai központúságával Wittenbergben az orvostudomány arra irányult, hogy fenntartsa az Istentől adott egészséget. Gyógyítsa az Istentől az emberre próbául szabott betegséget. Balsarát orvostanárai Milichius Jacob, Fendt Melchior, Peucer Gaspar voltak. Tudományukat a görög Hippokratész /i.e. 460-377/ és a római Galenusz /131-201/ művei alapján adták elő. Ők már felismerték az anatómia fontosságát. Gyakorolták a sebészetet. Külső okokból rájöttek a betegségek eredetére. A növényvilágból

gyógyszereket alkalmaztak. Bevezették a diétát. Wittenbergben azonban az Európában már a középkortól, főleg a 14. századtól meghonosodott arab orvostudományt kevésbé vették tekintetbe, ami modernebbé tette a gyógyászati eljárásokat. A gyakorlati képzés Wittenbergben nem állt magas fokon. Azért sem, mert boncolásra ritkán kapott engedélyt az egyetem.

A növények ismeretében, a gyógyszerek készítésében Balsaráti kitűnt társai közül. A Wittenbergben nyert orvosi alapok alkalmasnak tűntek arra, hogy Melanchton védencét 1556-ban a híres olasz orvosi egyetemekre küldje. A továbbtanuláshoz szükséges anyagiakat maga Melanchton eszközölte ki, Perényi Gábor dúsgazdag magyar földesúrtól. Balsaráti Olaszország felé menve, a wittenbergi egyetem ajánlásaival ellátva, végrehajtotta a szokásos tapasztalatszerző vándorlást: a peregrinációt. Jelek mutatnak arra, hogy Tübingenben megfordult Melanchton barátjánál: Fuchs Leonard /1501-66/ kiváló botanikus egyetemi orvosprofesszornál. Majd ellátogatott a svájci Zürichbe barátjához, Gessner Konrád /1516-65/ jónevű természettudós orvoshoz. Megismerhette híres természettudományi gyűjteményét. Sőt: magyarországi halfajtákról információkkal látta el a könyvéhez anyagot gyűjtő professzort. Gessner 1558-ban "Historia animalium" címen megjelent művében több helyen hivatkozik Balsarátira, mint forrásra. Könyvében megemlíti egy katalógust: "Catalogus piscium Hungariae"-t. A magyar halfajták e katalógusát Balsaráti állíthatta össze. Ha igen, tekinthetjük ezt Balsaráti első természettudományos művének. Egyben a reformáció után az első olyan természettudományos összefoglalásnak, melynek magyar a szerzője, a későbbi pataki tanár révén, mintegy "tankönyvszerűen" köze lehetett az itteni természettudományos oktatáshoz. Zürichi tartózkodásának megörökítéseként Gessner emlékkönyve megőrizte Balsaráti saját kézírásos bejegyzését. Egy később Patakról Zürichbe küldött levélben bizonyosága maradt annak is, hogy Balsaráti Zürichben kapcsolatba került Bullingerrel /1504-75/, a Zwingli utáni, ottani híres reformátorral.

Olaszországban négy évig képezte magát. Előbb Páduában, melynek 1222-ben alapított főiskoláján már 1231-ben tanult magyar. A 16. század közepén a páduai egyetem orvosi karának európai elismertségét az anatómus boncnok, Vesalius Andreas /1515-63/ vívta ki. És egy másik híres orvosprofesszor: Montanus- Giabattista de Monte /1498-1552/, akit a klinikai oktatás megalapítójaként tisztelnek. Páduában segítette az orvosképzést 1545 óta az Európában elsőként létesült botanikus kert. Vesaliust eltávozása után a vele egy színvonalon működő Fellopio Gabriel /1523-62/ követte az anatómia, chirurgia, botanika tanításában. Tőle tanulta Balsaráti az orvostudományokat, kiemelten a sebészetet. Láthatott, végezhetett boncolást, mely az egyetemi oktatásban ott már intézményesedett. Elsajátította a betegség felismerésének, kezelésének gyakorlatát. Páduából Bolognába ment, ahol Aldrovandi Ulissenek /1522-1605/, a növény és állatvilág egyik tudós rendszerezőjének tanítványa lett. Az ő elnöklete alatt ülésezett kollégium vizsgáján nyerte el 1558-ban az orvostudomány doktorságát. A vizsgát követő szokásos szavazásnál a fehér bab igenje és a fekete bab nemje közül a Balsaráti esetében csupa fehér bab találtatott a gyűjtőládjában. Bolognában megválasztották az 1537-ben alapított horvát-magyar intézmény, a Collegium Illiricum-Hungaricum tagjává.

Nem sokára mint ennek elnöke gyógyította a zágrábi püspököt. Majd Rómában, IV. Pál pápa /1555-59/ udvarában működött orvosként. Reformációs meggyőződése miatt azonban távoznia kellett.

Tíz évi tanulmányút után, 1560-ban a gazdag reneszánsz főúr, Perényi Gábor alkalmazta udvari orvosnak és pataki tanárnak. Sárospatakon kívül udvari orvosként hazamos időket töltött Füzér, Eger, Diósgyőr váraiban, ha a beteges főúr 1567-ben bekövetkezet haláláig ezekben tartózkodott. Balsaráti teológiai jártasságára, tekintélyére mutat, hogy közreműködött teológiai vitákon. 1564-ben az úrvacsorai kérdésben, Thuri Pál ellen a füzéri várban tartott bírósági tárgyaláson. 1568-ban pedig a kassai zsinaton, melyen a diszkusszió Egri Lukács szentháromságellenes tanai körül forgott. Balsaráti értett gazdasági kérdésekhez is. Amikor Sztárai Mihálynak, a Délvidékről Perényi által Sárospatakra hívott híres reformátornak, a patrónus halála után anyagi természetű nézeteltérése támadt a helyi magisztrátussal, a kassai kamaránál Balsaráti rendezte az ügyet. Ennek nyomában megnyugtatóan intéződött el még a Kopácsi és Szikszai-Fabricsius pataki tanárok birtokának sorsa, s magának Balsarátinak a birtokügye is. Mivel a Perényi családnak magva szakadt, uradalmai a királyra szálltak. Miksa magyar király /1564-1576/ Balsarátit a Perényitől kapott nagytörvényai szőlő, föld, ház ingatlanok megtartásában megerősítette. Sőt lelkészi, tanári, orvosi, írói tekintélye miatt állítólag nemesi rangra emelte. Balsaráti gond nélkül, anyagi függetlenségben tarthatta el több gyermekkel megáldott családját.

1570-ben egy évet Bodrogorosziban lelkészkedett. 1571-ben Sárospatak első lelkésze lett. Mint lelkész-orvos, lelkész-tanár egykori mesterét, Kopácsit is gyógyította. A diákokat szintén. Talán hazánk egyik legelső magas képzettségű iskolaorvosának tartható. Napja szorgos egyházi szolgálattal, gyógyítással, tanítással telt el. Szinte naponta bement a kollégiumba. Tanszerekkel, könyvekkel látta el a diákokat. A természettudományi tárgyakat is tanította. Orvosi előadásokat szintén tarthatott. Meleg, kedves, szerény egyénisége miatt népszerűsége óriásira nőtt. Betegek messze földről zarándokoltak hozzá lelki, testi bajokban orvosi tanácsokért, gyógyszerekért. Nyoma maradt annak, hogy csillapíthatatlan vérzésben szenvedő eperjesi polgárt sikerrel gyógyított. Levélben közölt sárgaság, szomjúság ellen receptet, gyógymódot, megfelelő óvatossággal Kisvárdai Miklós, kisvárdai birtokos esetében. /Milyen történeti érdekesség rejtőzködhet e mögött, ha a szinte 100 év előtti Szalkai-Kódex-szel összefüggésben említett Kisvárdai Jánosra gondolunk? / Balsaráti pénzt gazdagoktól sem fogadott el előre, szegényektől soha. Miközben tanította, terjesztette a természettudományos és egészségügyi kultúrát, saját pénzén patikust alkalmazott. Páduai tapasztalatai alapján a várúrnő virágos és zöldséges kertje mellett gyógynövénykert létesült. Innen nyerték az alapanyagot a gyógyfőzetekhez, gyógyszerekhez.

Teológiai, orvosi témájú könyveket, latin verseket írt. Ő az első pataki tanár, akinek természettudományos irodalmáról tudunk, noha művei nem maradtak fenn. Az irodalmat népszerűen művelhette, amivel a korabeli füveskönyvek, naptárak, kozmogóniák, világrendek, geográfiák, földrajzok, orvosi közlések litaratúrájához zárközhatott fel. Könyvei kéziratban terjedhettek, mivel kinyomtatásukról nem tudunk. Két termé-

szettudományos megalapozottságú, valószínűleg gyakorlati kézikönyvnek szánt művének tárgya, tartalma hivatkozásokból rekonstruálható. A latin nyelvű címe: "De remediis pestis prophylactici", 1564. Perényi Gábornak ajánlotta. Könyvét a pestis megelőzése miatt írta; az ehhez szükséges étrendet ajánlotta. A pestis okairól az volt a meggyőződése, hogy a levegő terjeszti. E szörnyű, fertőző népbetegség ellen megfelelő gyógymódot javasolt. A teológiai és gyakorlati érveket egyeztetette össze könyvében. A járvány kitörésekor az emberek pestismentes helyekre igyekeztek. "Cito, longe, tarde" volt a jelszó: gyorsan, minél messzebbre menni és soká maradni. Balsaráti szembeszállt a maradi egyházi nézettel, hogy a pestis Isten sújtó keze, előle nem szabad menekülni, orvosi segítséget sem lehet igénybe venni. A segítség, gyógyítás híveként hazai gyógyfüveket sorolt fel. Külföldi gyógyszereket azoknak, akik be tudták szerezni. S mindezt az elterjedt arany-, amulett-készítmények helyett. Magyar nyelvű munkája négy könyvből állt. "Magyar chirurgia, azaz a sebgyógyításnak mesterségéről", 1568. Az első magyar sebészeti munka. A borbély-sebészeknek szükséges, hazai viszonyok között megvalósítható gyakorlatot tárgyalja benne. Mit kell tenni csonttörés, csonthelyreigazítás, löfegyver-okozta, vagy egyéb sebek kezelése, gőrcsök, fájdalmak, széklet-, vizelet-bajok, epe-, vesekő eseteiben? Milyen kenőcsök, gyógyszerek alkalmazhatók? Hogyan lehet a mérgezést felismerni, mivel gyógyítani? Az érvágást, köpölyözést végrehajtani?

Balsaráti 46 éves korában, 1575-ben halt meg. Az a pestis vihette el, mely Patakon 1575-76-ban pusztított. Halála napján még gyógyított. Életét végigkínzó vesekő betegségben szenvedett. Időnként köveitől megszabadult, mert gondosan diétázott. Temetése óriási gyülekezettel mutatta ismert közkedveltségét és azzal, hogy Kassai Zsigmond Dávid verssel örököltette meg emlékét. Élete történetét sok adattal első sorban annak a Wittenbergben, 1576-ban kiadott latin gyászbeszédnek köszönhetjük, amit tanártársa és sógora, Szikszai Fabricius Balázs tartott felette. Ugyanő hosszú verset írt sírjára. Halálára pedig elégiát Beregszászi Péter.

1 A tanulmány 1981-ben készült.

2 Dr. Koncz Sándor (1913-1983) sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászai lelkész két jelentős könyvén kívül (Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938; Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942) számos tanulmányt, cikket publikált. Sok igehirdetése, tanulmánya, jegyzete kéziratban maradt. Élete utolsó szakaszában, sárospataki levéltárosként, ismét foglalkozott tudománytörténettel. "A filozófia és a teológia oktatása 1703-1849 között" (In: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok Alapításának 450. évfordulójára; Budapest, 1981. 116-154.o.) című tanulmányának készítésekor meggyőződött arról, hogy a Sárospataki Kollégium oktatási-nevelési rendszerében egységes világképben gondolkodtak. Ennek szerves része volt a természettudományok művelése és oktatása. A 450. évforduló kapcsán, 1980-81-ben elkezdte ennek feldolgozását. Az itt közölt töredék készült el, amelyet néhány apró javítástól

eltekintve eredeti stílusában adunk közre. A jelentős kéziratok jegyzet-anyag várja a további szisztematikus elemzést. Levélben érdeklődőknek - a szerkesztőség közvetítésével - készséggel átadja a jogörökös; szakdolgozati, cikk- vagy tanulmány jellegű feldolgozásra. A természettudományos szakkérdések értelmezésében leánya, Koncz Éva biológia-kémia szakos középiskolai tanár segítette. Munkájáról lásd két írását, a hivatkozásoknál. Párhuzamos tanulmány: Gaál Botond: A természettudományok oktatása és művelése a Kollégiumban, in: A Debreceni Református Kollégium története, szerkesztette: Barcza József, Budapest, 1988. 592-626.o. A kutatók szíves figyelmébe ajánljuk még: Dr. Koncz Sándor: Életrajzi vázlat és bibliográfia. Készült 2000-ben, szerkesztette: dr. Koncz Gábor, 230. o. Tanulmányozható: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár.

3 Mészáros István: A Szalkai-Kódex és a XV. század végi sárospataki iskola, Budapest, 1972 című műve alapos részletességgel mutatja be a kódexet.

4 Szénássy Barna: A magyarországi matematika története. Budapest 1970.

5 Szikszai Fabricius Balázs: Oratio funebris de vita et morte clarissimi Ioannis Viti Balsaratii. Wittenberg 1576. - Pataki tanárok emléke kortársaik verseiben. Szikszai Balázs sirverse Balsaráti Vítus sírjára. Beregszászi Péter elégiája Balsaráti halálára = Sárospataki Református Lapok 1932. XXVII. évf. 27.sz. 140.o. - Ritoókné Szalay Ágnes: Balsaráti Vítus János magyar orvosdoktor a 16. században, Budapest, 1976. - Szombathi János: A sárospataki ref. kollégiumnak rövid története, főpatronusainak, kúrátorainak, professzorainak és közelebbi időbeli széniorainak lajstromával = Sárospataki Lapok. 1885. IV.évf. 886-868.o. - Nagy Barna: Pataki csillagok a XVI. Században = Confessio. 1980.1.sz. 48.sk.o. - Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai, Budapest, 1941. 98-100.o. - Zsindely Endre: Bullinger Henrik magyar kapcsolatai. Studia et acta ecclesiastica. II. köt. Budapest, 1967. 75-76.o. - Nagy Barna: Méliusz Péter művei. Könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel a most felfedezett műveire s a forráskutatói feladatokra. tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből. II. köt. Budapest, 1967. - v.ö. Méliusz vitatkozik Balsarátiával. Debrecen-egervölgyi hitvallás. Confessio ecclesiae debreciensis, confessio catholica 1562. Méliusz: Pestis ellen védekező irata: Apologia et abstersio ecclesiae Debreciensis a caluniis quibus temere apud academias et principes accusatur. Debrecen 1564. - v.ö. Beythe András: Fives könyv. Németujvár 1595. - XVI. századi magyar orvosi könyv. Varjas Béla kiadása, Kolozsvár 1943. - Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története a XVIII. század végéig, Budapest, 1814. - Réti Endre: A magyar orvosi iskola mesterei, Budapest, 1969. 15-16.o. - Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története, Budapest, 1927. 180.o. - Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. köt. Budapest, 1931. 184.o. IV. köt. Budapest, 1940. 236.o. - Wespri István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Budapest, 1960. I. köt. - Elekes György: A sárospataki főiskola orvostanári és egészségügye. Különlenyomat az Orvosi Hetilap 1932. évi dec. 24. 51.sz.-ból. - Koncz Éva: Visszapillantás a természettudományok történetére a sárospataki kollégiumban. In: Iskola a Bodrog partján. 450 éves a sárospataki kollégium, 1981. Koncz Éva: A természettudományok oktatása = Természet Világa, 1981. 112. évf. 10. sz.

Bertha Zoltán

Visszatekintés életemre

A közelmúltban - Gallyasné Szilágyi Edit kezdeményezésére - volt tanítványai és tisztelői emlékalbummal köszöntötték Bertha Zoltán festőművészt 85. születésnapján. Amikor a Zempléni Múzsza jelen számának művészportré rovatát Bertha Zoltánnak szenteljük, egyúttal felhívjuk az olvasók figyelmét a kötetre is, amelyből a művész pályája a maga teljességében nyomon követhető. (Életfa. Bertha Zoltán festői világa, szerkesztette: Dobrik István, Turi Gábor, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1998)

1914-ben születtem Poroszlón. Valami festői hajlamot örököltém, sőt mező-túri gimnáziumi tanulmányaim folyamán tovább is fejlesztettem, a körülmények folytán mégis nyelv- és irodalomtanár (magyar-angol-latin szakos) lettem Sárospatakon. Előtte elvégeztem a pataki református teológiát, két évet töltöttem lelkészként Amerikában, Pittsburgh Western Theological Seminary-jén és ottani magyar gyülekezetekben szolgáltam, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen diplomát szereztem és magyar irodalomból doktoráltam. De az ember nemigen tagadhatja meg magát: a kedvtelésből, majd második foglalkozásomból nyugdíjas koromra fő hiva-

tásommá vált a festés. Először Patak és a Hegyalja varázslatos vidéke ragadott meg, s ihlette tájképeimet. De ezek mellett, már vagy húsz éve, próbálom megfesteni, vagyis a természetre, a külvilágra utaló egyszerűsített vagy stilizált formákkal, jelekkel és – főleg a magyar népi szimbólumvilágra építve – jelképekkel közvetíteni azt is, ami engem egzisztenciálisan foglalkoztat, gondolkodásra, töprengésre készítet, s ami – hitem szerint – a nézőben majd visszhangot kelthet, s talán az esztétikai élményen túl etikai hatást is gyakorolhat. Hiszen az egyéni gondok, családi örömök, a dolgok lényegének és az emberi természetnek a titkai, a kudarcok fájdalma, a nemzetünk sorsáért, különösen a kisebbségben élő véreinkért való aggodás és reménykedés, az életünk értelmének keresése, képességeink és lehetőségeink határai: igen-csak közös problémáink.

Ezért gondolom azt, hogy ezek a képek a tárgyi ábrázolás hiánya ellenére sem érthetetlenek, s a bennük kifejezést kereső etikai szándékkal sem túlságosan didaktikusak ahhoz, hogy a nézőt – mint a modern művészet sok alkotása – megfogják, együttgondolkodásra ösztönözzék, s az önálló értelmezés, sőt a továbbgondolás szellemi örömének a lehetőségét is megadják.

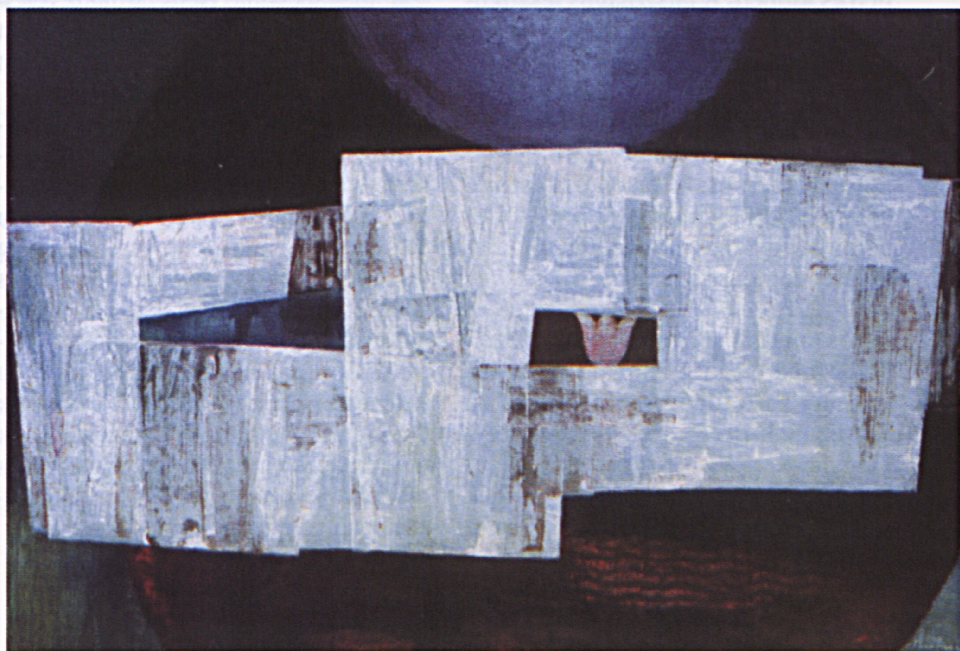
Éles Csaba

Bertha Zoltán, a sorsféltes festője

Bertha Zoltán festéssel gyermekkora óta, tízéves korától foglalatoskodik. Főhivatása melletti időtöltése és kedvtelés volt ez kezdetben, később mellékfoglalkozás, nyugállományba vonulása után pedig főhivatás. Mégsem maradt meg ismeretlen "vasárnapi festőnek". Kiállításokon 1948-tól szerepel, 1957-től már a jelentősebb (megyei, területi, országos) seregszemléken is. Egyéni tárlatai voltak Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Tokajban,

Debrecenben, Miskolcon, Győrött, Budapesten és más, kisebb településeken. Tagja a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének és a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének.

Körülbelül 1968-ig az úgynevezett figurális festészet művelője volt. Első korszakából hangulatos, különböző év- és napszakokhoz kapcsolódó tájképek (pataki és zempléni anziksok a várról, a kollégiumi város utcáiról,

a Bodrogról, a botanikus kertről, kicsei udvarokról és a piacról, a cigánynegyedről és Erdőbényéről), történelmi és anonim portrék (I. Rákóczi Györgyről és Lorántffy Zsuzsannáról, az ismerősökről és a családról, önmagáról) és csendéletek maradtak fenn. Bár az évszámok nem jelentenek merev korszakhatárokat, és a szemléletmódok egymásba is csúsznak, a hatvanas-hetvenes évek fordulója Bertha Zoltán számára stílusfordulat is. Részint a modern képzőművészet, részint a népművészeti motívumkincs hatására egyre inkább elvont, stilizált jeleket, szimbólumokat, allegóriákat használ föl képein. A nyolcvanas évtized első harmadától, közepétől kezdve azonban – s ez jelenti az újabb fordulatot – ezek a jelek egyre konkrétabbakká válnak térben és időben. A látszólagos leszűkülés valójában gazdagodást eredményez: a mindenkinek szóló jelekből a magyarságnak szóló jelzések lettek. Így lett Bertha Zoltán – egyebek mellett – különös hangsúllyal az erdélyi magyarság sorsfeltésének festője. Olyan képeire gondolok, mint a történelmi Magyarország trianoni földarabolását demonstráló *Fekete karácsony* vagy a *Tragédia*, ahol a kék, sárga és vörös mérges gázokkal szennyezett levegőben életéért csapkod szárnyaival egy piros-fehér-zöld madár. Sárospatak és Debrecen az erdélyi magyar és a magyarországi magyar kultúra, hagyományok közvetítésének fontos őrhelyeinek számítanak. Nem

véletlen, hogy ott is és itt is komoly kultusza van Ady Endrének. A sok példa közül hadd utaljak most csak Bertha Zoltán négyrészes Ady-ciklusából *Az én magyarságom* című darabra. Hadd emeljem át ide azt a nevezetes Ady-citátumot, amely a költő-publicistának az „Ismeretlen Korvin-kódex margójára” című esszéjéből (1905) való. „Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus, és Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás, de az lesz. S odakapcsolta magát Európához, lelkébe engedett mindent, ami jött, s produkálta a legmerészebb s legmagartalanabb produkcióit: az egészen újat.” Az Ady-ihlette műveken túl a *Kisebbségben* című az, ami ezt a kitérőt igazán idekapcsolja. Nem tartható véletlennek, hogy az 1975-ben született kompozíció költőt és kritikust egyként megihletett, kiemelésre készített. Természetesen Bertha Zoltán e harmadik festői korszakában sem foglalkozik csupán egyetlen témával. Érdeklék az itthoni remények és kétségek, a kereszténység és a népiség eszmeköre, a szociális érzékenység és az élet nagy kérdései. Sajátos panteizmussal és a családi-társadalmi életre utaló képzettársításokkal figyel a természet őselemeire és az évszakok visszatérő, hullámzó ritmusára. E sok gondolat és érzés érdekében keresi és variálja jelképeit, tervezi meg nagyszabású sorozatait.

Dobrik István

Igazabb valóságot

Ez a sejtető, titokzatos, alakos játék: a jelkép, a szimbólum, melybe a lélek, a valóság, ez a dús alakatlan, "száz hűségű egyetlen hű" a földön rejt magát, Bertha Zoltán munkásságának utóbbi két évtizedében meghatározó szerepet kapott.

A festészet kezdettől fogva elválaszthatatlan és meghatározó része életnek, gondolkodásának. A tanári pályán, az irodalom közelében érezhetően mindig fontos kiegészítő tevékenységet jelentett számára az én és a világ összefüggéseiről formálódó kép alakításában. Intellektusa már a kezdetekben megóvjá a naturalizmus utánzó banalitásaitól.

Festésmódjának expresszivitását azonban egy kis idő után lassan szintézisre törekvő, jelképeket formáló alkotói magatartás váltja föl. Nem nehéz felfedezni indítékát, hogy a számára idegen, felszínes szokások nyűgébe merevedett világban befelé nézzen s egyetemes értelmezésre törekedve a dolgok mögött az igazabb valóságot kutassa.

A közös gyökerek keresése, a nagy

egészre utalások motiválják képteremtő szándékát. Az őselemek és a természet változásainak jelképeit formáló művei mellett párhuzamosan készülnek el társadalmi létezésünkre, sorskérdéseinkre is utaló szimbolikus festményei.

Formavilága leegyszerűsödik, több ponton érezhetően a népművészet jelrendszeréhez közelít. Színvilága ugyanakkor az áttetsző, transzparens színsíkok ellenpontozott feszültségével vagy feloldásával a jelképi utalásokon túl alkotójuk érzelmi életét, hangulatát is festői nyelven tolmácsolja. Bertha Zoltán mégsem az utóbbiakban rejlő belső titkokra, miszticizmusra épít. Művein keresztül tisztán érezhetők erkölcsi elvárásai, felelőssége s az az alkotói magatartás, melyet Maurice Maeterlinck, a nagy szimbolista így fogalmazott: "Régen lemondtam arról, hogy ezen a világon szebb és érdekesebb csodát keressek az igazságnál, vagy legalább az ember abbéli törekvésénél, hogy azt megismerje."

Király Zoltán

Morzegyakorlat

Akik a Patak környéki falvakból és településekről reggelente gyalog, biciklin, kisvonattal és nagyvonattal jártak be az iskolába, azokat bejáróknak nevezték. Az egész gimnáziumban sokan voltak, egy-egy tanévben olykor harminc-negyven fő ingázott az iskola és lakóháza között.

Alsós koromban, 1948-ban az osztályunkból ketten voltunk bejárók: Benkő Karcsi Alsóhatárból, és pedig Bodroghalászáról. Többnyire biciklivel jártunk, csak akkor ültünk a kisvonatra, ha nagyon mostoha vagy zord volt az időjárás, avagy fél méternél magasabb a hó.

Osztályfőnökünk, a magyar irodalom és a latin nyelv tanára, dr. Bakos József fokozott fegyelmet követelt meg a tanítványaitól, s hozzánk, az osztályához még szigorúbb volt, különösen alsós korunkban. Nem nagyon kedvelte a bejárókat, mert azok tanítás után, délben hazamentek és az iskolán kívül nem lehetett őket ellenőrizni. Erre pedig – megítélése szerint – néha délután és este is szükség volt.

Ha ugyanis a tanár úr észrevette, hogy romlik a színvonal vagy csökken a szorgalom (különösen tavasszal), esetleg az osztály valamilyen stiklik csinált (például a fiúk szilencium idején fociztak, egyik-másik leányzónk az iskola-kertben randevúzott, netán este néhányan moziba mentek) és ő erről tudomást szerzett, akkor gyakran adott kimenő-megvonást.

Az is előfordult – nem is ritkán –, hogy az egész osztályra “statáriumot” rótt. Ez azt jelentette, hogy a szigor vagy a “büntett” mértékétől függően néhány napig, vagy akár egy-két hétig is csak otthon lehetett tartózkodni, kivéve az iskolába jövést-menést, valamint az internátusoktól ebédre és vacsorára a konviktushoz vonulást és vissza. Jaj volt annak, akit más időpontban meglátott bárhol az utcán vagy az iskolakertben! Ez persze csak a Patakon lakókra és a kollégistákra vonatkozhatott, mert a bejárók délutánra eltűntek a látóhatárról. Irigyeltek is ezért bennünket az osztálytársaink!

A gimnáziumban gyakran délutáni óráink, vagy ún. különóráink is voltak, amikor a bejárók nem mentek haza, hanem meg kellett várniuk a háromkor, esetleg négykor kezdődő órát. De hogy közben ne csellengjenek szanaszét több tanteremben vagy a városban, az igazgatóság kijelölt a földszinten egy osztálytermet, ahol a délutánra maradt bejárók tartózkodhattak, elfogyaszthatták hazai hidegkosztjukat és készülhettek a másnapi leckékből. Ez volt az ún. Bejárók szobája, amint az ajtó fölé erősített felirat is mutatta.

Történt egy napon, hogy a délután háromkor kezdődő különóránk előtt Karcsival betelepedtünk a bejárók szobájába. Előbb falatoztunk, aztán próbáltunk olvasgatni is valamint, de mivel mindössze ketten voltunk a teremben, többnyire rendetlenkedtünk, mint a rakoncátlan csikók. Telefirkáltuk “zöldségekkel” a táblát, a padok tetején sétálgattunk, ahonnan egészen más volt a perspektíva a tanári asztal felé, mint egyéb alkalmakkor.

Ekkor Karcsinak támadt egy jó ötlete. Táskájából elővette a biciklipumpát, odament a bordás öntöttvas fűtőtesthez és kopogni kezdett rajta. A hosszú csőrendszer remekül vezette a hangot, az épület elejétől akár a folyosó végéig is.

- Gyere, morzézzunk! – vetette fel Karcsi.

Nem kellett a nógatás, én is előkaptam a pumpámat, odaálltam a terem másik végében egy ablak alatti radiátorhoz, és szavakkal kopogtunk egymásnak, mert nem is olyan régen tanultuk meg a morzeábécét Hallgató Sándor tanár úrtól.

Néhány lekopogott szó után egyszer csak valahonnan válasz érkezett a csővezetéken.

- Ez jó játék – mondtam. – Feleljünk neki.

Rögtön el is kezdtem az üzenetet lekopogni: Tá-ti-tá | ti-ti | ti-ti-ti-tá | ti-tá | tá-tá-ti | tá-ti-tá-tá | - ami azt jelenti: Ki vagy?

Néhány másodperc múlva kopogva jött a válasz:

- T-a-n-á-r.

Ezen jót röhögünk, és már ment is a válaszuk:

- Egy nagy marha vagy!

- Hagyd abba! – kopogták vissza.

- Majd ha fagy! – üzentük, még erősebbre mérve a koppantásokat.

De kezdtük unni az elég hosszadalmas üzenetváltásokat, s gondoltuk Karcsi-

val, hogy adunk a partnernek egy kis koncertet is. Sűrűn egymás után húzgálni kezdtük a radiátor bordáin a fém pumpákat, s ez így olyan fülsiketítően szólt, akár egy golyószóró.

Ebben a pillanatban kivágódott az ajtó, és a küszöbön vérben forgó szemmel ott állt Bakos tanár úr, az osztályfőnökünk.

Amint később megtudakoltuk, tőlünk vagy két osztályteremmel odébb két órától különórája volt egy másik osztállyal. Alig kezdte el a magyarázatot, amikor csattogva morzejelek érkeztek a fűtőcsövön, úgyhogy elnyomták minden szavát.

- Ki tud morzézni? – kérdezte a fiúkat.

Az egyik jelentkezőt odaküldte a radiátorhoz.

- Mit kopognak?

- Azt kérdezik, hogy "Ki vagy?"

- Válaszold azt, hogy "Tanár". Mi a felelet?

A fiú végighallgatta a jeleket, majd tolmácsolta Bakos tanár úrnak:

- Egy nagy marha vagy!

Az osztályból kitört a hangos röhögés, a tanár úr dühösen felugrott, odaszólt a gyerekeknek, hogy folytassa a morzézást; ő pedig elindult a folyosón megkeresni az ismeretlen táviratozókat. Minden tanterembe benyitott, de először ellenkező irányban haladt, s a kopogás halkult. Aztán folytatta a másik irányban, az egyre erősödő hangok után. Akkor ért a bejárók szobájához, amikor éppen zengett a fülsiketítő golyószóró-kattogás: krrr-krrr-krrrrrr!

- Na, tessék! Hát persze! – üvöltött ránk, akik egy szempillantás alatt mozdulatlanra dermedtünk az ismert, félelmetes hangra. - Hát persze, a bejárók! Az alsóhatári Benkő! Meg a bodroghalászi Király! A pap fia! Akiknek a tanár egy nagy marha! Mi?! Na, gyertek csak ide! Statárium helyett egy kis útravaló!

Azzal piff-paff, mindkettőnknek mindkét oldalról lekent egy-egy pofont, majd belemarkolt a hajunkba és néhányszor összekoccantotta a fejünket. Felszisszentünk, de nem is ez fájt annyira, hanem a szégyen, mert közben a háta mögött már ott hahotázott a fél osztály, akiknek az órát tartotta.

Soha többé nem mertünk morzézni a fűtőtesten.

Bakos tanár út pedig soha többé egy ujjal sem bántott bennünket.

Lehet, hogy azért titokban neki is tetszett a bejárók huncutsága.

Lakó János

Hála a felejtés adományáért

Tegnap lázongtam Uram ellened,
szemedre hánytam vélt sérelmedet:
Nem jól alkottál Isten, feledek!

Tegnap még bántott. Ma másként látok
és hálát érzek, hogy vétket – átkot
el tudok feledni, s megbocsátok!

Temetés

Az eső lágyan permetez,
iparkodik a gyászmenet,
előtte négy pap szaporázza
lépteit a hosszú csuhába’.

Rab az ablakban felnevet;
megáznak künn az emberek...
Egy papnak imáját hallom
mély monoton síri hangon.

A gyászanya se hall, se lát,
nem bántja őt eső, kacaj,
megtört szívvel siratja, jaj!
az elhunyt, kedves kisfiát.

Gyűjtő, 1950.

Balipap Ferenc

Levél a nyárból

(Feleségemnek, Klárinak)

Valamelyik tengernél ülök
valószínűleg nem is
illek a tájba
mintha kiállna
valami mögöttes kontinensből
egy drót egy ág vagy valami rög

ami lehet

ezután

netán

belőle

valamelyik tenger ez itt
nem a Bodrog a barna
ki partja húros ágait
szívemen átcsavarja

Isten rámrótt tétovasága

Véletlen ég
szikár sziget
déliség krónikus délibábja
a fönt a lent behorpadt inga
a jelenségekben mintha
minden jelenet
hiánya

s megszólít akár hegedűt
Hegyalja ívű égen
cintányérként hárslevelűt
csattogtat szélzenében –

Nem nem – Nem az a világ ez
én itt csak vétlen élek
valamelyik tenger rávett
hullámain henyéljek

Nem én követem el magam
a következmények követnek
Pataknál álltam legutóbb
bámészkodva a Bodrogon
a bokrok áradásokról emlékeztek

Az idő elmúlik...

mállik...

végül.

Utak szakadnak vízbe futva.
Itt komp tolakodik eléjük.
Ott tengerré rezeg az utca.

Mint címe-nincsen gondolat
bújok tűnt történetekhez

Sötétedik.

A csillagok

Már nem is tudom
ki hív vagy küld előre
és lehet-e még

Apró udvarok fölé örül ülnek.
Valamelyik tenger mögött

A pataki diákvilág anekdotáiból

Zsuzsa László

Krk

a végre menni nincs dolog
ha volna folyt időnek

parthajlaton lelóg horog
szél zúg zörögve kőnek

csapódni villám éjszaka
úszó test reng a kékben

lemúlt idők hitbalzsama
előtűn tört reményen

repedne lépte kisgyerek
nem óv őriz rakonca

bokraidban dongsz döngsz sziget
napdárdahegyre szúrt.

Zsirai László

Lelkünkben ébred

Félárbocon a félelem,
 körülöttünk zúg a tenger.
 Mit kezdhethénk e végtelen,
 elárvult szerelemmel?

Egy kikötőben két hajó,
 visít villámok fénye –
 Lelkünkben ébred fel a szó
 jóságos napsütése.

Remény

Haragos favágó a szél,
 döntöget korhadt rönköket.
 Fegyelmezett szobrász a tél,
 formáz fagyott fagyöngyöket.

Reményem – ahogyan a Nap
 fagyott fagyöngyben rejtező
 mosolya egyszer kifakad –
 tavaszi derűt hív elő.

Vágyam a kikelet dala,
 álmából ébredő világ,
 madarak vidám kórusa,
 ablak alatti szerenád.

Vágyam természettel biztató,
 lelket simogató mező,
 üzött vadat vidítgató
 vigaszt virágzó
 szent erő.

A pataki diákvilág anekdotáiból

“A pataki diákvilág anekdotakincse” című kiadványsorozatot Panka Károly indította el a húszas évek végén. Az általa - Komáromi János közreműködésével – szerkesztett I. kötet 1927-ben, a II. kötet 1930-ban jelent meg Budapesten, a Pataki Diákok Országos Szövetsége gondozásában. Évtizedek teltek el, mire sor kerülhetett a folytatásra. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1995-ben szerkesztőséget kért fel a III. kötet összeállítására Benke István, Bolvári-Takács Gábor, Egey Tibor, Király Zoltán, Lázár Oszkár és Szabó Csaba részvételével. A III. kötet 1996-ban megjelent, alapanyagát Harsányi Istvánnak a hetvenes években gyűjtött anekdotái képezték, a kötet összeállításában közreműködött Fekete Gyula is. A gyűjtés természetesen ezután sem állt

le, s idén ismét megérett az idő az újabb publikációra. Most a várhatóan év végére megjelenő IV. kötetből adunk közre részleteket. Az újjászerveződött Pataki Diákok Szövetsége gondozásában megjelenő kiadvány bőven merít az 1952 utáni korszak humoros történeteiből is. A kézirat lezárásáig – és azt követően is – még van mód további anekdoták beküldésére, a szerkesztőség címe: 1367 Budapest, Pf. 75.

Béla bácsi zavarba jön

Szabó Julika (becenevén Uncika) mesélte, hogy miután leérettségiztek, másnap délután néhány osztálytársnőjével Újhelybe utazott kisvonattal. A pénztár előtt sorban állva, véletlenül hátrafordult és a sor végén megpillantotta Benkő Béla tanár urat. Udvariasan és készségesen felajánlotta neki, hogy megváltja a jegyét, ne kelljen a tanár úrnak a sorban ácsorognia. Béla bácsi hirtelen nem tudta eldönteni, hogy egy érettségizett leányt tegezhet-e továbbra is, vagy már magáznia illik-e, ezért kissé recsegős hangján zavarában ilyen kérdéssel válaszolt:

- Hogy te, hogy maga, hogy én, hogy nekem?

A diákság körében hosszú ideig élt szólásmondásként ez az aranyköpése is.

A sportoló megbüntetése

Az első osztálytól kezdve kitűnő tanuló volt a ricsei Kiss Jóska, emellett az osztály egyik legjobb sportolója is. Persze előfordult, hogy valamilyen oknál fogva készületlenül ment be az iskolába. Egy ilyen alkalommal matekórán Benkő Béla tanár úr felszólította felelésre. Jóska csak hebegett-habogott, melébeszélt, majd mentegetőzni kezdett:

- Tanár úr, egész délután edzésen voltam!

Béla bácsi nem akarta büntetlenül elnézni egy kitűnő tanulónak ezt a példátlan lazaságot, korholni kezdte és nyomatékuul egy kis fülest is le akart neki kenni. Jóska jó reflexszel hirtelen elhajolt a pofon elől, mire a tanár úr tehetetlen mérgeben kifakadt:

- Mi, fiacskám, te még itt is cselezel? Akkor egyes! – és szemrebbenés nélkül beírta a sok jeles mögé a szekundát.

Vizsga Marton tanár úrnál

Marton János, az egyháztörténet professzora vizsgáztatáskor néha nagyon szélsőséges volt. Egyik évfolyamtársamnak felteszi a kérdést:

- Beszéljen, kérem Baurról.

A fiú hosszan hallgat.

- Nos, akkor talán beszéljen Straussról.

Semmi válasz, hosszú hallgatás.

- Hát akkor adok magának egy mentő kérdést: hasonlítsa össze a kettőt!

Élő példa

Trócsányi József az első éveseknek a jogi ismereteket adta elő. Az volt a véleménye, hogy a teológus nem lehet jó jogi szakember is, de azért szerette, ha tanítványai, főleg a vizsgáin, kissé világiasabban, "jogászosan" öltözködnek. Egy alkalommal, erre egy kicsit rá is játszva, Kasza József barátunk is jogászosan öltözködve ment a professzor úrhoz, többedmagával, kollokválni. Mivel olyasmivel ő nem rendelkezett, a csokornyakkendőt kölcsönkérte valamelyiküntől.

- Na, lássuk az első témát! – kezdi a professzor úr körbenézve, s rögtön megakad a szeme Jóska öltözkékén, majd így folytatja:

- Tegyük fel, Kasza úr, hogy ez a csinos nyakkendő nem a magáé!

Egy pillanatra mindenki megdöbben, de aztán kitört a nevetés. Most a professzor úr lepődött meg, és kérdően nézett a fiúkra.

- Hát az a helyzet, professzor ör, hogy a nyakkendő valóban nem a Jóskáé – magyarázták meg, - csak mára kérte kölcsön, a vizsgára.

- Na, ez az, Kasza úr – kiáltott fel élénken Józsi bácsi, - ez az, amiről hallani szeretnék: tulajdonjog és használati jog!

Logikus magyarázat

Nemcsak a gimnáziumnak, hanem a Teológiai Akadémiának is Szabó Ernő volt az ének-zenetanára. Az egyik órán odaszólt Bene Dezsőnek:

- Bene úr, legyen szíves, fogjon a zongorán egy akkordot, tetszés szerint választott hangnemben.

Dezső tétován megállt a zongora előtt, majd mindkét tenyerével rácsapott a klaviatúrára. A hangszer csengett-bongott, a basszushúrok hörögtek. Ernő bácsi megütközve, rémulten kérdi:

- De Bene úr, hol van itt az összhang?

- Benne van az, tanár úr, kérem – mondja Dezső, – csak ki kell belőle keresni!

Kicsoda ez az ember?

Egyik pataki teológustársam ötödévesen már gyakorlott igehirdető volt, csak egy rossz szokás rabja: a szószéken beszéde közben kinyújtott jobb keze mutatójával mindig rámutatott valakire.

Egy alkalommal legátusként Jézus csodatételéről beszélt, amikor a Mester lecsendesítette a háborgó tengert (Máté 8,23-27). A prédikáció folyamán teológusunk többször feltette a tanítványok kérdését: Kicsoda ez az ember, akinek a szavára megszűnt a vihar?

Az első padban ült a kurátor, mellette egy másik férfi. A legátus beidegzett mozdulattal mindig feléje mutatott, amikor feltette a szónoki kérdést?

- Kicsoda ez az ember?

Az illető kezdte kínosan érezni magát, feszengett a helyén, s mikor már vagy negyedszerre hangzott el a kérdés, a kurátor hangosan felkiáltott a szószékre:

- Hagyjon má neki békét, tiszteletes úr, ő a sógorom a szomszéd faluból!

A teológus szoborrá dermedt, majd folytatta beszédét, - de legalábbis akkor és ott nem mutogatott többet.

Diktálás

Mátyás Ernő professzor úr egyszer behívja Szilágyi Lacit kollégiumi dolgozószobájába, hogy gépbe diktáljon neki.

Laci befűzi a papírt a gépbe és vár. Kisvártatva Ernő bácsi ennyit mond: - Ööööö... - és sétálni kezd a szobában fel-le, fel-le. Valószínűleg úgy vélte, hogy amit végiggondolt, azt egyúttal már le is diktálta, mert kis idő múlva megállt és azt kérdezte:

- Mit is írtunk le eddig, kolléga?

- Annyit, professzor úr, hogy: Ööööö - mondja Laci, hangjában egy kis rejtett iróniával és majdnem elnevette magát.

Micsurin felett

- Jó napot, növendékeim! - lépett be hozzánk a tanítóképzőben biológia órára Hajdú András tanár úr (alias Micsurin) és kalapját kb. két méterről művészi ügyességgel röpitette a fogasra. Máris forgatni kezdte az osztálynaplót, a diákok idegeit borzoló különféle szövegek kíséretében:

- Nagyon szeretnének felelni a következők - és elsorolt néhány nevet -, ám

még jobban szeretne felelni ... mondjuk ... Budai Gyula... - de mit szólna Veszprémi, ha nem felelhetne?

Egy másik alkalommal:

- No, nézzük csak, mit hozott a húsvéti nyuszika Sándor György kartársunknak? A keresztespókot hozta neki!

Gyuri lehorgasztott fejjel kicammogott, de miután letelt a három perc gondolkodási ideje is, csak nem tudott felelni. Elégségest még kaphatott volna, ha válaszol legalább egyetlen kérdésre, de ő a cipőorrával való padlókaparással már jelezte, hogy ma aligha fog megszólalni. Micsurin meg a negyedik kérdése előtt nagyot csapott az asztalra és ingerülten szólalt meg:

- Legalább azt mondja meg, mivel táplálkozik a keresztespók?!

Gyuri továbbra is tartotta "karthauzi" fogadalmát.

- Akkor ki mondja meg neki? – fordult az osztályhoz Micsurin.

Baksy Gyszi jelentkezett és jó hangosan mondta:

- A keresztespók vajas kiflivel táplálkozik.

- Miiiii? – üvöltött fel a tanár úr. – Mondja el még egyszer, Baksy, mivel táplálkozik a keresztespók?

Baksy készségesen elismételte ugyanazt, miközben az osztály már rázkódott és fetrengett a nevetéstől.

- Baksy vonuljon be az igazgató úrhoz és neki is mondja el ugyanezt!

Gyszi nagy csattogással már igyekezett is az igazgatóiba. Kopogtatás nélkül nyitott be, mert mindenki tudta, hogy Feru bácsi (Zilahy Ferenc) erősen nagyothall. Katonás vigyázásban jó hangosan eldramatizálta az esetet és figyelte a hunyori igazgató úr szempillájának minden rezdülését. A diri csak állt, nézte Baksyt, majd szála szegletét fintorra húzva, gondolatait egyetlen mozdulatban summázta:

- Tuttam, hogy maga vadszamár, de hogy Hajdú is az, - nem tuttam! – és bal kezéről nagyot lendítve, kidobta Baksyt.

Gyszi nagy csattogással érkezve, a küszöbnél lecövekelt.

- Na, mit szólt az igazgató úr? – kérdi Hajdú.

- Tessék megengedni, hogy ne mondjam el!

- De mondd csak! Ki vele!

- "Tuttam, hogy maga vadszamár, de hogy Hajdú is az, - nem tuttam!"

Sok udvarlásunkba került Hajdú tanár úrnál, amíg Baksy bejöhett a biológiaórákra.

Az anekdoták közlői:

Budai Gyula, Horkay Barna, Mayer József, Szabó István és Takács Béla.

Farkas Andor

Szerkesztői előszó a Zempléni Fáklya első számához, 1941

Farkas Andor (1878-1956) költő, zeneszerző. Középiskoláit szülővárosában Sátoraljaújhelyen, jogi tanulmányait Sárospatakon végezte. 1910-23 között a zempléni megyeszékhely polgármestere volt. A helyi szellemi élet egyik irányítójaként 1941 februárjában másokkal együtt Szerencsen megalapította a Fáy András Társaságot, amelynek első elnöke lett. Ugyanezen év májusában közreadta a társaság folyóirata, a Zempléni Fáklya első számát. A címválasztásban nem nehéz felismerni a Sárospataki Református Kollégium egykori jelmondatának hatását: "Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség." A lap rövid fennállása alatt – összesen tizenegy, ebből két összevont száma jelent meg – a zempléni vidék irodalmi életének jelentős felpozíciójává vált, egyszerűsége a nagy elődök szellemi hagyatékát is ápolta. A háborús viszonyok azonban nem kedveztek az ügynek. 1944-ben a folyóirat megszűnt, igazat adva a régi mondásnak: "Fegyverek közt hallgatnak a múzsák." Az alábbiakban közreadjuk a

Zempléni Fáklya első számában megjelent főszerkesztői beköszöntő programadó részét, eredeti helyesírással. A vezércikk – amelynek második fele Fáy András életrajzát taglalta – egyaránt szolgált a társaság és a lap létrehozásának indoklására, s tartalma bizonyítja: a kultúra értékeinek terjesztése politikailag nem kedvező viszonyok között is lehetséges, ha van lokális felelősségérzet, kezdeményező-készség és biztos értékszemlélet. Ebben az összefüggésben a Zempléni Fáklyát a Zempléni Múzsza is szellemi elődként tisztelheti.

Fáklyagyújtás

Fáy András elsősorban a mienk, zemplénieké. Nem kell versengenünk hét vármegyével, mint ama hét kis-ázsiai városnak Homér birtokáért, hogy Fáy Andrást Zemplén szülöttének vallhassuk. Száraz életrajzi adatai szerint: a zempléni Kohány községben született 1786 május 30-án, százötvenöt évvel ezelőtt. Szülőfaluja Gálszécs közelében fekszik.

Tenyérnyi tót falucska, közepén az ősz Kacsándy-kastéllyal, melynek kínai szobájában látta meg először Isten szép világát Fáy András s amelyet ma már hiába keresünk. Nem lehet sem feladatom, sem céloom Fáyról élet-, vagy jellemrajzot, tanulmányt, vagy méltatást írni. Szellemi portréját megfestették már régen mások, hol sikerült, hol kevésbé sikerült vonalvezetéssel és színelrakásokkal. Kortársai közül Szemere, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, később Badics, Erdélyi, Findura, Koltai, újabban Preszly, Komáromy és mások a Fáy-kultusz magvetői és lombosodásának gondo-

zói. E sorok csupán széljegyzetek kívánnak lenni érdemes művek margójára és nem kiegészítő, vagy korrigáló ecsetvonások a Fáy-portrén. Talán így fejezem ki magamat legszabotabsabban: e sík betűbarázdái azt akarják kivonatosan az olvasók szeme elé tárni, amit Fáy Andrásról minden intelligens zempléni embernek tudnia illik. Arra szorítkozom csak, hogy Fáy gyermekségének és kora ifjúságának Zemplénben lepergett éveiből néhány elhalványult kedves emléket felelevenítsék. A gyermek és az ifjú Fáyra vonatkozó emléksorokat hadd előzze meg e folyóirat és Társaságunk elne-

vezésének pár szavas magyarázata. Manapság az írók – közöttük különösen azok, akik az írással nem annyira lelki és szellemi szükségérzetből, mint inkább üzletszerűen foglalkoznak – szeretik sajtóterméknek szánt regényeiket, vagy színműveiket, ezek között különösen mozarabjaikat, hangzatos, nem egy esetben szem- és hajmeresztő címekkel ellátni, hogy az izgalmakat keresőket léprecsalják s boldogítóbb polgári hasznot vághassanak zsebre. (Lásd pl. a proletariátust és falut megrontó filléres kiadványok ordító címlapjait.)

Folyóiratunk a keresztségben a "Zempléni Fáklya" nevet kapta. Nem azért, hogy a beképzeltség vádjával könnyen dobálózók szájába sípot adjon, hogy titkok, vagy kotériák fűgönyeit perzselje fel, de többek között azért, hogy temetőkbe, mohosodó romok közé is, látóhatárt kurtító ködök terpeszállásába is bevilágítson, hogy settenkedő árnyakat izzón magyar lelkek és magyar szemek foglalkozási köréből.

Maga az a tény, hogy Társaságunkat Fáy Andrásról neveztük el: fáklyagyújtás. Fénykéve megoldása egy hetvenhét évvel ezelőtt elomlott porsátor felett, bizonyágtételül annak, hogy az esendő emberi élet tévelygői

nem felejtik el az iránytűs holtakat.

De nemcsak a hálás kegyelet, nemcsak a mi halhatatlanaink egyikének pusztta megbecsülése indított bennünket arra, hogy az ezerkilencszáznegyven tavaszán megindult kulturális mozgalom zászlajára Fáy András nevét írjuk, hanem – talán főként – az az elgondolás is, mely testet öltött Társaságunk megalakulásakor, amikor tagjai közé iktattattak a születési helyük, vagy állandó lakhelyük alapján zemplénieknek tekintendő írók, költők, zeneszerzők, előadó és alkotó művészek (tehát a képzőművészek is). Fáy András sokoldalúságának tulajdonítható elsősorban, hogy választásunk reá esett, akit Szemere Pál találóan nevezett el – számbavéve bizonyára közgazdasági és politikai tevékenységét is – a "haza mindenésének". Így lett a mi – összetételében talán páratlanul álló – Társaságunk is a nemzeti kultúra megtartó erejére támaszkodó társadalom mindenese, s éppenezért megérdemelné, hogy ez a társadalom ne háttal álljon felé, de szemmelkísérje a munkáját s emelje fel a bérét – mely eddig csak furcsa naturáliákból: mosolyokból, ajkbiggyesztésekből és vállvonogatásokból állt –, ne pedig maga rendezzen kulturális éhségsztrájkot.

A sárospataki Értelmiségi Kör alapítólevele, 1988

Baljóslatú ómennek is felfogható: tizenhárom év távlatából vetni egy pillantást szerelmes városunkra. Megtesszük mégis, mert: (1) bátrak vagyunk, mint a cigány lova, (2) megkívánja az alábbi dokumentum, továbbá (3) nosztalgiának álcázhatjuk alkati mazochizmusunkat.

Ezerkilencszáznolcvannyolc őszén amúgy teljesen normális mederben csordogált a lét patakja a maradvány városában. A nap balról kelt és jobbra nyugodott, ha a hídon állva a Vár felé tekintett az ember. Szép hosszú ősz volt, az aszúsodó szőlőfürtök egyenletes iramban töppedtek. Valami híja volt azonban a teremtésnek. Valami megfoghatatlan nyugtalanság vibrált a levegőben, hiszen két A/4-es méretű falragasz és pusztá szóbeszéd nyomán vagy százan összegyűltek A Művelődés Házában az Értelmiségi Kör (továbbiakban: ÉK) zászlóbontó rendezvényén. Földindulás nem történt, a Varsói Szövetség, a KGST és a KGB zajtalanul munkálkodott tovább, a város első két embere (elnök, titkár) a következő nap is Takáts elvtárs ma-

radt, egy korpuszban két személy. Jobbára egy dokumentum értelmezéséről folyt a disputa. Tehát – tartalmilag – semmi extra, mégis egy forró hangulatú népgyűlés hangulata rögzült a kollektív emlékezetben.

Kétségtelen tény, hogy a létező szocializmusnak már szaga volt, mint a kezdő haldoklónak, de a civil társadalom (belhoni és békétáborbeli) szerveztségétől még békésen agonizálhatott volna akár évtizedekig. Grósz elvtárs még a fehérterror rémével riogatta a hőkölés népét és az MSZMP még gigantikus szürkeállománnyal rendelkezett a munkásörség színekében. Így mégis csak volt abban némi kurázsi, hogy kilenc sárospataki – történetesen értelmiségi – polgár, minden előzetes egyeztetés nélkül áll ki a nyilvánosság elé egy kész (város)politikai programmal. Mindenki ott volt aki számít, mind az ötletgazdák, mind az eszmei csőszök köréből. Az alkalmilag összeállt csapat ezzel a kezdőrúgással indította a két félidőt. Ekkor se több, se kevesebb nem történt.

A következő két év alatt aztán lezaj-

lott mindaz, amit tömören: "Az ÉK tündöklése és bukása" címszó alatt foglalhatunk össze. Kezdetben jeles előadókat hívtunk meg, vitaesteket, helyi fórumokat rendeztünk a Hazafias Népfront (később Aszú fogadóvá töpörödött) székházában és a – valószínűs szellemi műhely teremtő – Képtárban. Az izgalmas programok színvonalát azonban messze fölülmúlta a hálás közönség lelkes támogatása és rendkívüli aktivitása. A jámbor pataki nép, akinek háta legeredményesebben a favágásra szocializálódott: nyitott volt, felszabadult és kreatív, mint a szabad emberek közössége. Csendháborítóknak igazi hőskor volt ez. A látványosabb akciók közül e helyt csak az erdélyi falurombolások elleni tiltakozást és az országos közfigyelmet keltett "borháborút" említjük. Az utóbbit most azért nem részletezzük, mivel szülő, bor témában további írásokra készülünk a közeljövőben. A nyilvános demonstrációnak, azaz a BM által betiltott felvonulásnak egyébként nem mi voltunk az operatív rendezői, csak tétre menő részt vállaltunk az előkészületekből. Hátborzongató, mégis felemelő látvány volt a vízágyúkkal felszerelt tűzoltóautó és a teherautónyi fegyveres partizán ébersége. (A keserűség mellett) csak büszkeséggel töltött el minket a tudat, hogy

milyen rettegést keltett néhány őszinte mondat az elkorhadt zsarnokság kebelében. Nem beszélve arról a beláthatatlan veszélyforrásról, amit száz, főként nőnemű személy gyertyás felvonulása jelentett volna a hatalom bástyáira.

De a helyi társadalom politikai pártok szerinti tagolódása is az ÉK köpenye alól óvakodott napvilágra (ami akkor egy jó ötletnek látszott). A Csapat belső köréből és közvetlen holdudvarából kerültek ki az akkor szerveződő MDF, Fidesz és SZDSZ frontemberei. A helyi közéleti lap – a viszonylagos autonómia ígéretével – csak azért kapott zöld utat, mert az ÉK formális ultimátumot intézett (egy szabályos tárgyalás keretében) a helyi hatalom – egy személyben duplikált – megtestesüléséhez, és annak a kultúra ügyeivel megbízott, hűséges fegyverhordozójához. A tét az volt, vagy ők indítanak lapot hivatalosan, vagy mi, szamizdatban. A helytartótanács célszerűen döntött, az ÉK: talán.

A lassan összeszokó, csapatrészeiben olykor rendkívüli képességeket felszikkasztató együttes a második féldőben igyekezett döntésre vinni, az elsőben szerzett tetemes előnyét. Ehhez reményteljes alapot adott a főként Ablonczy doktor által megszerkesztett középtávú városfejlesztési koncepció.

Az ÉK választási programjaként nyilvánosságra hozott tervezethez fogható anyag a mai napig sem született a Bodrogszparti Athén három képviselőtestületében és a tehetségek garmadáját felvonultató számos bizottságában. Az ÉK progresszív és célirányos működése nyomán természetesen nagy választási sikerre készültünk, mivel erősen készültünk a megmérettetésre, a népes mezőny egyetlen civil szervezeteként. (Érdemes elővenni jelöltjeink névsorát, s számba venni akkori akkor viselt szakmai és közéleti kompetenciáikat. A legtöbb magyar város beérte volna azzal a választékkal.) A fejlemények azonban olybá kerekedtek, hogy – mit szépítsük a dolgot – az ÉK látványosan megbukott. Saját színeiben egyetlen csapattagunk sem került a képviselőtestületbe. Később aztán, ez már szóba sem kerülhetett, mivel a két félidőt nem követte hosszabbítás. A "hirtelen halál" még a harmas sípszó előtt következett be. Így aztán a kölcsönös mezcserék után ki-ki hazaóvakodott a kertek alatt. A grund lelátóin – miért, miért nem? – ezúttal elmaradt a "Szép volt fiúk!" szavalókórus.

E szomorú bizonyítványosztás után egy túlságosan is vidámra sikeredett temetést rendeztünk a Dr. Éherről elnevezett gyógyintézményben - amely

rendjén való értelmiségi cselekedet – ám az érdemi mérlegkészítésre mind a mai napig nem került sor. Meglehet persze: ez nem is a mi feladatunk. Kossuth Lajos és Naszreddin Hodzsza bizonyára egyaránt örömet leltek bennünk. Annyi bizonyos, hogy sok hibát elkövettünk, amire akkor nem is gondolhattunk. Már maga a névválasztás sokakat irritált. Persze, hogy nem zártunk mi el egyetlen értelmiségi elől sem, mégis volt valami elitista jellege a mozgalomnak. Fájdalom, éppen akkor, amikor a szabadság kis köreiből a végtelen halmazok irányába kellett volna nyitniuk. Elmulasztottunk egy nagy lehetőséget, s talán a város is velünk. Vigasztaljon a tudat, hogy nem ez volt az első és utolsó eset a forradalmak oroszlanbarlangjában. Mindez azonban már nagyon ó-ízű történet. A "Csendes jó estét!." kíváncsi hadfi mesélhetett így a Családi körben, miközben a mama – mint tudjuk – egy-egy szárnyat, combot nyújtott a kicsinyeknek. Ma már - megnyugtató módon - ismét normális mederben csordogál a lét patakja a maradandóság városában. (A szél a fedéllel, ki tudja hol szalad.) A nap jobb-ról kel és balra nyugszik, ha a hídon állva a Koporsó hegy felé tekint valamely atyámfia. A kétezer-egyedik év ősze egyébként szép hosszúnak

ígérkezik Patakon. A szőlőhegyeken – bevált gyakorlat szerint – szeptember érleli, október mézeli a gazdag termést, s a fürtök bizonyára egyenletes iramban asznak majd.

A sárospataki Értelmiségi Kör alapítólevele

Egy igen széles bázison szerveződő reform szükségességének felismerése, majd a kormány társadalmi-gazdasági kibontakozási programjának meghirdetése óta a magyar társadalom olyan mozgásban van, amelynek a demokratizálódás, a helyi-területi társadalmak aktivizálása felé mutató iránya kétségtelen.

Sárospatak akkor kerül ismét szinkronba a történelemmel, ha ezt a társadalmi szükségszerűséget felismeri és a kor kihívásának megfelelően mozgósítja a tenniakaró, haladó erőket, amelynek bázisa a város és környéke haladó tettekre kész gondolkodóiból szerveződött mozgalom.

Az idő szavára figyelve városunk, magunk és utódaink jelenéért, jövőjéért felelősséget érezve közös akaratral megalakítjuk a sárospataki "Értelmiségi Kör" nevű közéleti társaságot.

I. A Társaság arculatáról:

A Társaság alternatív, független helyi/társadalmi mozgalom, amely céljait tevékenységét illetően főleg Sárospatakra és környékére terjed ki, egyben szolidáris mindazon össztársadalmi mozgalmakkal, amelyek célja a demokrácia felé haladás, a nemzet felemelése:

- széleskörű, szellemi alapon álló koalíciója mindazoknak, akik hisznek az értelmes, progresszív gondolatok erejében, tudják, hogy az emberek életcéljaikat a saját autonóm társadalmi környezetükben képesek és akarják megvalósítani, ennek megfelelően készek hozzájárulni városunk, hazánk, nemzetünk javulásához, megújulásához. Elutasítja a szelektív címkéket, amely "diplomásokra" szűkíti a tagság körét, egyen hangsúlyozza az "értelmiség", a "gondolatiság" fogalmát, amely a bölcs tevékenykedést nem engedi felváltani a meggondolatlan, nemes célt elérni képtelen csapongással,
- az alkotmány és a törvények tiszteletben tartásával működik,
- a legnagyobb nyilvánosság előtt tevékenykedik, összefüvetelei szabadon, bárki által látogathatók, szellemi termékeit hozzáférhetővé teszi.

II. A Társaság céljairól:

A Társaság célja a város szellemi erőinek összefogása Sárospatak érdekében gazdag hagyományainak, örökségének ápolása, gazdagítása érdekében:

- hozzájárulni városunk társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai megújulásához múltunk jobb megértésével, jelenünk jobb megszervezésével jövőnk jobb megalapozásával,

- méretét, erejét helyesen felmérve, de azt alá nem becsülve, közösen kialakított véleménye esetenként egyértelmű kinyilvánításával hozzájárulni kíván hazánk, nemzetünk nagy sorskérdéseinek megoldásához,

- a gondolatok szuverenitásának tiszteletben tartása elvének megfelelő fóruma kíván lenni minden olyan szellemi erőnek, gondolatnak amely a város jövőjének tervezésében és közügyei napi intézésében erősíti a szakszerűséget és etikusságot, növeli a közéleti tisztaságot,

- helyi sajtótermék életre hívásával és fenntartásával széles körben, eltérő közegekben, társadalmi rétegekben kíván nyilvánosságot biztosítani céljaival egybeeső eseményeknek, gondolatoknak, ezúton is lehetőséget teremtve a közélet kontrolljának,

- a városi illetve a városban élő fiatal-

ság erejének, tenniakarásának bekapcsolása a közügyekbe.

III. A Társaság feladatairól:

A Társaság feladatának tekinti nyílt, demokratikus vitaestek, beszámolók, fórumok, előadások szervezését, amellyel a tagság és az érdeklődők számára megteremti az azonos tájékozottságon alapuló orientálódás lehetőségét. Külső előadók – politikusok, tudósok, művészek meghívásával, tagtársaink felkérésével igyekszünk elérni a közvetlen, naprakész tájékozottságot.

Rendezvényeinkkel lehetőséget adunk különféle területeken dolgozó gondolkodóknak a mások problémáival való megismerkedésre a differenciált, objektív mérlegelés a jobb hozzáértésen alapuló hozzáállás érdekében.

A Társaság kebelén belül különféle szakértői csoportok kialakítására törekszik, hogy karakteres, városi értékű ajánlásai érjenek el magas szintű szakszerűséget. Ezek a csoportok munkájukról tájékoztatják a tagságot. Megvitatunk társadalmi vitára bocsátott törvénytervezeteket is. Az így kialakított állásfoglalásokat eljuttatjuk valamennyi intézményes fórumhoz.

A Társaság ennek megfelelően ki-

emelt feladatának tekinti a széleskörű kapcsolatrendszer kiépítését: a városi állami, és pártvezetéssel, a tömegszervezetekkel, egyesületekkel, társaságokkal, progresszív alternatív mozgalmakkal a konstruktív együttműködés jegyében.

A Társaság újságot kíván életre hívni, ami nyomtatásban megjelenő fóruma. Ebben orientáló gondolatainak közlése mellett arra is törekszik, hogy megjelenhessenek benne olyan írások, amelyek hírértékükkel fontosak az itt élők számára, tükrözik a helyi nyilvánosságot, helyt adva a különböző nézeteknek, érdekeknek, értékeknek.

A Társaság kapcsolatot keres az országban már működő autonóm szellemi közösségekkel, mozgalmakkal és szervezetekkel és állást foglal minden olyan kérdésben, amely bár túlmutat a városi kereteken, de a magyar nemzet egészét, egészségét, jellemét, kultúráját, történelmét, sorsát és gazdaságát érinti.

A Társaság kapcsolatot keres az ifjúsággal, akiket a jövő letéteményeseinek tekint. Tevékenységével távlati célokat szolgál, amelyben fontos hangsúlyt kap a fiatalok pályakezdésével, jövőjük esély-lehetőségeivel való foglalkozás, az oktatási/nevelési, kulturális intézményeknek folyó munka minőségét javító kezdeményezés.

A Társaság élve a demokratikus lehetőségekkel jelöltek kiválasztásával kapcsolódik be a tanácsi és a parlamenti választásokba.

A Társaság a mindenkori lehetőségeken belül képviselteti magát a céljai-val nem ellentétes szervezetek, mozgalmak, intézmények rendezvényein. Igényt formál arra, hogy betekintést nyerjen – a kimondottan belső szervezeti életre vonatkozó dokumentumok, tervezetek kivételével – minden, a várost érintő tervjavaslatba, részt vegyen a szélesebb nyilvánosságot érintő döntések előkészítésében, véleményezésében.

A Társaság tagjai közé várja mindazokat, akik az Alapítólevélben foglaltakkal egyetértenek. Várjuk azokat akik tudnak, akarnak és képesek tenni városunkért, nemzetünkért, jövőnkért.

Sárospatak, 1988. november 4.

Ablonczy Zoltán, Balázs Károly, Dobrik István, Marczi Gábor, Sipos István, Stumpf Gábor, Szentirmai László, Váradi László, Vukovich László

(A dokumentumot bevezette és közzéteszi: Balázs Károly)

Kováts Dániel

Könyv Palágyi Deák Geyzáról

A felejtés fenyegető homályából hozza elének e könyv a sárospataki szellemi múlt egyik érdekes alakját. Magam is szinte csak a véletlennek köszönhetem, hogy az 1950-es, 60-as években találkozhatam Palágyi Deák Geyza nevével, munkásságával. Fia, ifjabb Deák Geyza hosszú éveken át kollégám volt az újhelyi gimnáziumban, s ő – látva történelmi érdeklődésemet – megmutatta apjának az ösjegyekről szóló, saját kezűleg papírra vetett és illusztrált kéziratát. Előzőleg – Zemplénagárd múltjával foglalkozva – Újszászy Kálmán hívta fel figyelmemet adatközléseire. Ugyanis a Biringer-rokonság révén (felesége Biringer Margit volt) családi szálak fűzték e bodrogközi községhez, jól ismerte a falu jellegzetes alakjait, s Magyar lim-lom című kis könyvében (Sárospatak, 1928) több agárdi anekdotát közölt. Kézírtas folklórgyűjtéseiben számos onnan való népdalt, balladát lejegyzett, amelyek a pataki tudományos gyűjtemények, valamint a Néprajzi Múzeum adattárában megtalálhatók. Örömmel vettem tehát a hírt, hogy Pocsainé Eperjesi Eszter a rendszeresség igényével kezdett foglalkozni a szinte teljesen elfeledett életművel. Szerző és téma kitűnő egymásra találásaként értékelhető ez a vállalkozás, hiszen mind

az egyetemes muzeológia, mind a pataki hagyomány szempontjából figyelemre méltó értékmentésről van szó. És most már itt van a monografikus feldolgozás ízléses, vonzó kötetben, az Acta Patakina című sorozat ötödik számaként.

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek ez a kiadványsorozata Dienes Dénes szerkesztői irányítása mellett rövid idő alatt kivívta a tudományosság elismerését. A sorozat darabjainak közös vonása, hogy ráirányítják a figyelmet a tudományos gyűjtemények többé-kevésbé "rejtett" kincseire, és közvetlen segítségére vannak a kutatóknak. Az új kötet némiképp azonban eltér a sorozat előző darabjaitól, hiszen a pataki kollégium egyetlen tanáráról szól.

Palágyi Deák Geyza (1871–1931) nem tartozott a Kollégium meghatározó szellemi vezéralakjai közé, mégis karakterisztikus tanártípusa az intézménynek. Mindössze hatvan év adatott meg neki, hogy sokoldalú tehetségének jeleit megalkossa, az utókorra hagyja. Ez az utókor nem volt túlságosan hálás vele szemben, s bár számon tartották a kollégium alkotó tanárainak sorában, munkásságának monografikus igényű feltárására és bemutatására csak hetven évvel halála után, most került sor. Vajon épp sokoldalúsá-

ga az oka, hogy az utókor nem becsülte érdeme szerint? Vagy a tanárok őt követő nemzedékének frissebb programja vetett reá árnyékot? Mindkét feltételezés igaz lehet, pedig valójában összekötő kapocs volt a kollégium két tehetséges nemzedéke között.

Szabó Lajos önéletrajzában a tanítvány szemével mutatta be a gimnázium rajztanárát: "Nagy álmodó volt, szépségek szerelmese, sok szépnek megalkotója. Minden alkotásai között, legszebb volt a leánya, Ica, akibe szerelmes volt az iskola diákjainak nagy része." Négy fiú mellett az egyetlen leánygyermeknek jutott a feladat, hogy folytassa az apai örökséget. Hat évvel apja halála után, miután a teológiát elvégezte, 1937-ben lett a nála tizenegy évvel idősebb Újszászy Kálmán felesége, később pedig a kollégium múzeumának gondos őrzője. P. Deák Geyza abban az évben halt meg, amelyben a kollégium 400 éves jubileumát ünnepelték, s amelyben későbbi veje a teológia filozófia-pedagógia tanszékére került. Ezt az esztendőt a pataki kollégium megújulásának kezdeteként kell becsülnünk. Ez a megújulás azonban aligha járt volna gyors sikerrel P. Deák Geyzának és nemzedékének feladatvállalása nélkül.

Pocsainé Eperjesi Eszter munkájának kettős értékét emelem ki. Az egyik az, hogy beállítja hősét a kollégiumbeli történelem folyamatába, a másik pedig, hogy érzékeltetni tudja azt a sokágúságot, ami P. Deák Geyza munkáját jellemezte. A gondos kutatásokon alapuló

monográfia az előzmények bemutatása során szól a népi műveltség iránti érdeklődés kialakulásáról. Megállapítja, hogy a peregrináció a 18. sz. vége felé elhozta Patakra Herdernek a hírét, a népdalgyűjtés programját. Patakon is ismerhették Révai Miklós felhívását, aki angol, francia, olasz, német példákra hivatkozva ösztönzött népköltészeti gyűjtésre. A 18. századi pataki kéziratos daloskönyvek jelzik a termékeny befogadást, s Erdélyi János népköltési gyűjtése ugyancsak pataki örökségnek mondható.

P. Deák Geyza, aki 1902-ben került Patakra, fogékony volt a népélet szellemi és tárgyi alkotásainak értékelésére. A róla szóló kötetből a magánélet, az emberi oldal felől is megalapozott képet kapunk, amikor a szerző az Ugocsából származó nemes Deák famíliát bemutatja. Megismerjük az apát, Deák Lőrincet (Málca, 1823. – Csap, 1899.), aki Patakon is tanult, s aki Kazinczy Lajos futárja volt a szabadságharcban. (Zárójelben jegyzem meg, hogy nem ez az egyetlen kapcsolat a Kazinczy családdal, hiszen Deák Lőrinc első felesége, a széphalmi mester unokája, Kazinczy Thália leánya, Varga Szerén volt.) Az anyai nagyanya, Kertész Mária rajzbéli tehetségéről tudunk, tőle örökölhette művészi képességeit az unoka.

Deák Geyza Palágyon született 1871. április 7-én (innen való a fölvelt megkülönböztető előnév), de a fővárosban tanult. (Abban a gimnáziumban érettségizett, amelyben később, 1921-ben leen-

dő veje is végzett, a Markó utcai főgimnáziumban). Ezután a katonaévek következtek, majd karikaturista lett fővárosi lapoknál, s 1899-ben rajztanári oklevelet szerzett. Ősztől a pápai kollégiumban kezdte meg tanári pályáját. A város neveltje volt tehát, de sohasem feledte szülőföldjét, amelynek irodalmi emléket is

állított "Szomotor" című, 1900-ban Pápan megjelent művében. A Bodroghözlőről kevesen szóltak olyan szépen, mint ő. A Szomotor helynevet Árpád népének "szomorú tor"-ából vezette le, s bár ezt az etimológiát a tudomány nem fogadta el (Kiss Lajos véleménye szerint a község-név pusztá személynévből keletkezett),

az alkotás méltó a figyelemre. Rajztanárként az volt a felfogása, és ezt egyik tanulmányában meg is fogalmazta, hogy nemzeti tartalommal kell rajzainkat megtölteni, s ezt a tartalmat a nép művészetének tanulmányozása útján közelíthetjük meg (Magyarság és rajzolás, Bp. 1911.). Herman Ottó, Hunfalvy Pál, Szendrei János, Vámbéry Ármin irányát követte.

A monográfia szerzője kellő súllyal és terjedelemben foglalkozik Deák Geyzával mint a hazai néprajzi gyűjtőmozgalom egyik úttörőjével. A Finnországban 1907-ben alakult Foklore Fellows nevű társulás fordult újra tudatosan a népköltészet felé, s a magyar néprajztudomány Sebestyén Gyula irányításával 1911-ben csatlakozott ehhez a programhoz. Országos mozgalom indult, vidéki gyűjtőszövetségek szerveződtek. Abban is volt némi szerepe Deák Geyzának, hogy a magyar Folklore Fellows első vándorgyűlését Patakon tartották 1912 tavaszán. Ott volt a szervezők, az előadók között rajta kívül Harsányi István, Gulyás József és Novák Sándor is. P. Deák Geyza. előadásának címe: "Ősjegyek a magyar nép díszítőművészetében". E kitűnő szakembereknek köszönhető, hogy megalakult a pataki ifjúsági gyűjtőszövetség.

P. Deák Geyza kapcsolatban állt a kor legtekintélyesebb néprajzosaival, Bátky Zsigmonddal, Györffy Istvánnal, Madarassy Lászlóval. Néprajzi festészete külön nyomatékot adott munkásságának, rajzai sajátos értéket képviselnek. A róla

szóló kötet nagy értéke a gazdag (részben színes) illusztrációs anyag. A címlapon közölt, "Falusi lány hazatérése" című életkép igen jellemző az alkotó témaválasztására és ábrázolásmódjára. Deák Geyza gyűjtése "Magyar népköltési gyűjtemény Tiszahát, Bodrogház és Erdőköz" címmel 192 lap terjedelemben maradt ránk, s a benne közölt balladák, dalok, mesék, játékok, találós mesék, babonák letűnt idők népi kultúráját mentették meg az utókornak. De a pataki Adattárban is vannak gyűjtései a jeles napokról, itt is vannak általa lejegyzett balladák, dalok, s ránk maradt néprajzi leírása a Tiszahát halászatáról, népi építkezéséről. Tárgyi gyűjtését a kollégium múzeumában őrzik, s monográfusa ezeket képből és leírásban bemutatja, hiteles jegyzékét adja munkásságának.

A Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség, amelyben Deák Geyza is feladatokat vállalt, folytatása volt Erdélyi János gyűjtőmunkájának, egyúttal előzménye lett a faluszeminárium tevékenységének. Így nyújtanak egymásnak kezét Patakon szellemi elődeink!

2001. június 24-én volt Deák Geyza halálának 70. évfordulója. A most ismertett kötet szép összegezés egy pályáról s egyben zászlóhajtás az alkotó ember előtt. Amikor méltatjuk e monográfia megszületését, ki kell nyilvánítanunk, hogy P. Deák Geyza életművét folytatandó pataki örökségnek tekintjük.

(Pocsainé Eperjesi Eszter: *Palágyi Deák Geyza, Sárospatak, 2001.*)

Tusnádý László

Az emberi teljesség bővületében

Madarász Imre könyveit olvasva szinte már várta az ember, hogy a szerző Dantéről is jelentet meg különálló, összegező művet. Ezt a reményt a rendkívül sikeres, öt kiadást megért, "Az olasz irodalom története" című alkotása is táplálta. Hiszen abból is kiderül, hogy Dante az olasz irodalomnak oly biztos pontja - szinte kontinentális alapzata - hogy hozzá vissza-vissza kell térnünk. Különböző irodalmi korok világában bővíthet a tudásunk, sokfelé kalandozhatunk az olasz Parnasszuson, de a kellő arány csak akkor születik meg, ha ez az említett visszatérés bekövetkezik. Madarász Imre a Debreceni Egyetemen magyar és olasz nyelven tanítja az olasz irodalmat, és munkája során rendszeresen merít ebből az örök forrásból.

Ez a könyv a hazai Dante-kutatás jelentős állomása. Egyaránt élményt jelent olyanok számára, akik már a Sommo Poeta sajkája után szegődtek, és olyanoknak is, akikben most ébred fel az érdeklődés a költőfejedelem iránt.

Olaszországi könyvtárak katalógusait böngészve, tanulmányozva szinte szédítő érzés fogja el a látogatót: a hatalmas dantei életművet a könyveknek, cikkeknek valami csodálatos tenyészeté veszi körül. Jelen van a korok "hordaléka" is, a Dantéhoz nem méltó kicsinyes ítélkezés, de nem lehet vitatni, hogy a hamis han-

gok mellett az értékek tömegébe jut az ember. A csodálat után gyakori a kérdés: hogyan összegezze magában a látottakat, hogyan észlelhet minden árnyalatot, hogyan látja meg a múlt óriásában a mai kor számára is biztos lelki alapot jelentő örök szellemiséget, hogyan és miért érezhetjük őt kortársunknak? Mindezekre a kérdésekre választ kapunk Madarász Imre könyvéből. A Dantéről szóló rengeteg írás láttán hangsúlyozni sem kell, hogy maga a rendszerezés, az ellentmondások feloldása is nagy teljesítmény. A szerző azonban ennél sokkal többet tett, hiszen még a legismertebb dantei részletekhez is fűz új gondolatokat, egyedülálló módon gazdagítva látásunkat. Aki oly kivételes ihletettséggel foglalkozik az olasz irodalommal, mint ő, az Dantéhoz is ily közel juthat, hiszen az olasz irodalomban szinte minden út hozzá vezet, vagy inkább tőle indul. Jóllehet már Dante előtt is gazdag volt az olasz irodalom, valahogy mégis ő adja meg a minőségét, a jellegét, a fő szellemiségét ennek a hallatlan értékeket felmutató kultúrának. A szerző maga is említi, hogy a dantei számmisztikához illően munkája kilenc tanulmányból és egy előszóból áll. A "Dantét olvasni - Dantéről írni" előszó azt a kettősséget ragadja meg, amely oly fontos minden hasonló mű esetében. A megszólaló író rengeteg olvasmánya, tűnő-

dése előzi meg azt a pillanatot, melyben végre tollat ragad, és rögzíti gondolatait, olyanokat, melyeket fontos másokkal közölni, de ebben a boldog pillanatban sem felejtí el, hogy ő is volt olvasó; saját munkáját is az olvasó szemével nézi.

Már az induló költőről kiderül, hogy mennyire eredeti tehetség volt, már ekkor az ihlet vezérelte leginkább, nem az elődök követése. "Az új élet" is gyökerelesen mást hoz, igazi minőségi többletet: a nő legnagyobb felmagasztalása. "Nem a realisztikus leírások, hanem a lelki és misztikus látomások, nem a külső eseményesség 'regényszerűsége' és 'világszerűsége', hanem az introverzió, az ön-reflexió hat igazán 'modernül' a 'vita nuova'-ban. A lélek mélységeinek feltárásában és elemzésében Dante sokkal messzebb jutott el, mint a modern pszichoanalízis áltudósai. Szerelemfilozófiája is mennyivel mélyebb, mint akár egy Prousté! S a szerelemnél maradvá: a dantei 'éteriség' és rendkívüli kifinomultság ma egészséges ellenszer lehet a korunkra e téren is jellemző közönséges-ségre, durvaságra." - fogalmaz Madarász, rámutatva, mennyire kortársunk Dante ezzel a művével is.

Ilyen kezdet után járjuk végig a dantei életutat: a főmű legjelentősebb, legjellegzetesebb helyei után tárul eléink Madarász könyvében Dante alapvető vonása: a hallatlan tudatosság mellett párhuzamosan, sőt olykor döntő módon jelenik meg a költői szenvedély.

A legnagyobbaknak is megvan a kisbott sorsuk: utóéletük nem mindig követi a hajdani génusz mindenségét, nem tud igazán felemelkedni hozzá. Volt ilyen

mélypont Dante utóéletében is. Saverino Bettinelli a Dante-ellenesek, az óriást félreértők csapatának élén áll. Tanulságos ez a jelenség, hogy érezzük saját korunk felelősségét azon a téren, ahogy magunkat is megítéljük, minősítjük azzal, ahogyan a korábbi értékekről vélekedünk. A "Dante-per" győztesei nyilvánvalóan nem a kis értékű ellenfelek lettek. A "költők legmagasabbja" diadalmasan szállt tovább az öt szerető és megértő korokba. Nem véletlenül lett az olasz megújulás szellemi ihletője. A szerző itt is árnyaltan mutatja meg, hogy a nagy szeretetben, a páratlan hódolatban mennyi az, ami kimondottan dantei, és mennyi az, amit az adott kor a nagy költő nevében, de valójában helyette hirdet. Ezen a téren fölöttebb tanulságos Mazzini költői vallomása, aki Dantét az olasz egység apostolává teszi. A nagy költő szerette hazáját, de a világcsászárság híve volt, mert úgy vélte, hogy a gyilkos és folyton-folyvást iszonyú szenvedést okozó háborúkat, csak így lehet elkerülni. Csak a végső és igazi egység fékezheti meg és kényszerítheti megbékélésre a veszedelmes, elmentéses erőket. Ám Dante egy olyan művészi, rendkívül fejlett nyelvet hagyott maga után, amely valóban az olasz egység alapja lehetett és lett.

Hosszan lehetne sorolni Madarász művének érdemeit. Részletekből, látszólag "kicsiny" mozzanatokból, dantei rezdülésekből is lenyűgözően villantja fel a lényegét. Az árnyaltság pontossá teszi akkor is, amikor nagy összefüggésekről beszél. Egyúttal kritikailag feldolgozza a vonatkozó hazai kutatásokat. A dantei életmű kontinentális alapzata ugyanis oly

terjedelmes és mély, hogy bizonyos részek kiragadásával könnyen elveszítendő a lényeg. Madarász elismeri a korábbi magyar Dante-kutatók értékeit, de tévedéseiket sem hallgatja el; éppen a Dante iránti szeretet ösztönzi erre. Így derül ki, hogy mennyire túlzás volt Dante állítólagos "kegyetlenségéről" beszélni. (Péterfy Jenő szép tanulmányába is becsúsztattam ilyen hamis hang.) Bán Imre korszakalkotó művének számtalan értéke közé tartozik, hogy a korábban hirdetett újkori Dante-képet helytelenítette: vitatta a nagy költőben erősen hangsúlyozott reneszánsz vonásokat. Megmutatta benne a középkor emberét, de bizonyítás közben elveszttek azok az elemek, amelyeket valóban nem lehet a középkorhoz kapcsolni.

Az ellentmondások elbizonytalaníthatják az olvasót. Madarász Imre különös adottsága az, hogy ilyen esetben is megérteti velünk, hogy a mű titkával állunk szemben: amit zavaró tényezőnek tekinthetnénk, valójában olyan jelenség, amely közelebb visz magához Dantéhoz. Ilyen ellentmondás, hogy Cato a Purgatóriumban olyan szerepet tölt be, mint Minos a Pokolban. Dante elvei, elméleti rendje szerint ez több szempontból is képtelenség, de ésszerűségén győz a rokonszenve, és ez igazi költői vonás.

Mind az ésszerűségnek, észelvőségnek, mind pedig a szenvedélynek hallatlan ereje jellemezte Dantét. Ezt az utóbbit a romantikusok annyit hangsúlyozták, hogy a későbbi utódok szinte félve tartózkodnak a szemléletüktől. Madarász épp Dante nevében nem tart az ilyen korokhoz kötődő (köthető) tanúktól: ami jelen van

a költőben, arról beszélnünk kell. Ha azt a vonást az elődök tévesen emelték ki, erősen hangsúlyozták, az csak aránytévésztés volt, de a jelenség elhallgatása, tagadása ugyanúgy hamis képre vezet, mint a téves kiemelés.

Az emberi lélek a viszonylagosság legnagyobb kohója, ugyanakkor ennek a viszonylagosságnak a legtökéletesebb mérőműszere is lehet. Így jutunk el lelkünknek, életünknek, világunknak a rendjéhez, teljességünk igazi felismeréséhez. Minden idők embere azért tér vissza Dantéhoz, mert erre a rendre, ennek a tudatára, a hozzá vezető út ismeretére szüksége van.

Ezen az úton rendkívüli segítséget, fontos állomást jelent Madarász Imre legújabb tanulmánykötete. Szép és előkelő helyet foglal el a hazai Dante-irodalomban. Remek példája annak, hogy a legnehezebb és legszebb dolgokról, jelenségekről is lehet világosan és élvezetesen írni. Dantét mélységesen értő és látó szerző vezeti az olvasót egy hétszáz évvel ezelőtti csodálatos látomásnak és az azt megelőző nagy szerelmi élménynek a titokzatos, egyedüli világában. A múlt nagy művészetével találkozunk, filozófiával, páratlan rendkereséssel; közben érezzük azt, hogy Dante a mi kortársunk is. A századok, évezredek telnek-múlnak, de őrá szükségünk van: embervoltunk miatt, teljességünk miatt. Hozzá közeledünk, és önmagunkhoz jutunk közelebb általa.

(Madarász Imre: "Költők legmagasabbja". Dante-tanulmányok, Hungarovox, Budapest, 2001)

Dobay Béla

Fogarasi János, a sokoldalú nyelvtudós

“Nevek zengenek fel a múltból, amint megüti őket az évforduló úja” – írta Szalatnai Rezső egyik napilapunkban a 20. század derekán. Akkor – vele együtt – szellemi életünk színe-java Vörösmarty Mihályra, a nagyszerű epikusra, lírikusra és drámaszerzőre, a reformkor páratlan magyar romantikus poétájára és Czuczor Gergelyre, a költői vénával, nyelvtudósi adottságokkal megáldott bencés tanárra emlékezett. (Születésük 150. évfordulója volt.)

Most is nevek zengenek fel a múltból, amint megüti őket az évforduló ujja. Az egyik ilyen név a jogászként, nyelvtudósként és szótáríróként elhíresült Fogarasi Jánosé; ő a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából – hosszú ideig Czuczor Gergellyel együtt – szerkesztette A magyar nyelv szótárát.

Fogarasi Jánosnak az Abaúj-Torna vármegyei Felsőkázmárkon 1801. április 17-én adott életet az édesanyja. Az asszony rendkívül örült a csecsemőnek; szeretettel, gondosan nevelte. Az édesapa – szintén Fogarasi János – büszke volt a kisfiára; amíg

tehetette, mindennel elhalmozta. A szülők és a rokonok – tekintve, hogy a gyermek korán jelét adta élénk eszjárásának, egyre szélesebb körű érdeklődésének, egészséges testi és lelki fejlődésének – nagy jövő jósltak neki. 1807-től 1811-ig szülőfaluja elemi népiskolájába járt; megkedvelte a tanulást. 1811-től 1814-ig a szikszói, 1814-től 1818-ig a sárospataki református gimnáziumban folytatta az ismeretszerzést; a két középfokú intézményben hozzászokott a legkömolyabb tanári elvárások teljesítéséhez is. 1818-tól 1823-ig – ugyancsak Sárospatakon – magas színvonalú akadémiai tanulmányokra adta a fejét.

Behatóan foglalkozott a teológiával és a filozófiával. Elmélyült a matematika és a fizika “rejtelmeiben”. Alaposan elsajátította a latin és a német nyelvet. Ugyanakkor imponáló jártaságra tett szert a pedagógiában és a gazdaságtanban. Kiválóan felkészült magyar nyelvből és irodalomból, történelemből, retorikából és a hazai jogból is. (Az a Kövy Sándor volt a professzora, aki az elméleti és a gya-

korlati oktatásra egyaránt nagy gondot fordított. A joghallgatók önképzésére 1813 és 1822 között Páncél vármegye néven még egyesületet is működtetett.) Fogarasi János nemcsak bizonyos szaktárgyakkal "jegyezte el magát", hanem hű maradt a kedvteléseire is. Szépen énekelt; akadémista korában kórustag volt. Jól hegedült; mások szórakoztatására is szívesen játszott. "Nótafaként" ugyancsak bevált; ambicionálta a zeneszerzést. A piktúrához is vonzódott, de magát inkább autodidaktának, mint tanult festőnek tartotta. Ecsetje alól virágok és fák, csendéletek és helyzetképek kerültek ki; olykor rajzolt. A táncban is örömet lelt. Közel állt hozzá mind a néptánc, mind az udvari tánc.

Fogarasi János akadémiai tanulmányai idején – jórészt családi és baráti ösztönzésre – eleinte egyházi szolgálatba szándékozott állni; togatus diák volt. Később – Kövy Sándor szuggesztív hatására – non togatus diák lett; a publicus, vagyis a világi pálya mellett döntött.

Alighogy sárospataki tanulmányainak a végére jutott, hazánkban beköszöntött a reformkor. Ekkor sok lehetősége adódott az önmegvalósításra. Ügyvédi vizsgát tett, és feleségül vette Tretter Erzsébetet. Néhány év múlva tanácsjegyzőként a váltófeltörvényszéken helyezkedett

el, majd István főherceg mellett titkári, a legfőbb (nádori) törvényszéken pedig előadói állást vállalt. Egyidejűleg bekapcsolódott a magyar irodalmi és tudományos életbe is. Versei, elbeszélései, cikkei jelentek meg az Aglajában, a Koszorúban, a Felső-magyarországi Minervában, az Aurorában, a Regélőben, a Részvét Gyöngyeiben és a Reményben. Jogi, államtudományi, filozófiai és nyelvészeti értekezéseit, reflexióit, tanulmányait közölte a Rajzolatok, az Athenaeum, a Figyelmező, a Regélő P. Divatlap stb. 1838-tól az MTA levelező, 1841-től rendes tagjai közé tartozott.

Fogarasi Jánost, a rangos "hivatalnokot", a termékeny szép- és szakíró, a kutató szellemű tudóst magával ragadta a reformkor. A lázas tettvágy. A nemzeti önbizalom. A megújulásba vetett hit. Neki szinte szárnyakat adott a reformkor eszmevilága. A nemzeti liberalizmus. Az elfogulatlan nacionalizmus. A politikai evolucionizmus. Képzeletét megmozgatta a reformkor önismeret-igénye. Népünk eredetének és őshazájának talánya. Nyelvünk kialakulásának és fejlődésének rejtélye. A magyar nyelvrokonság titka. Ezért fogott bele 1844-ben – az MTA megbízásából – Czuczor Gergellyel együtt A magyar nyelv szótárának összeállításába.

1848 tavaszán, mikor a vértelen forradalom eredményeként – Batthyány Lajos elnökletével – megalakult az első felelős magyar kormány, Kossuth Lajos maga mellé vette pénzügyminisztériumi tanácsosnak; ő dolgozta ki a pénzügyi tervek és javaslatok egy részét. Lelkesedett a jó és igaz ügyért. Valószínűleg köze is volt az úgynevezett Kossuth-bankók kiadásának előkészítéséhez és forgalomba hozásához is. A véres szabadságharc azonban – a győzelem reményének fokozatos elvesztése miatt – defetistává tette. 1848/49 fordulóján, Pest kiűritésekor nem követte a kormányt Debrecenbe; baljós előérzetek gyötörték. A bukás és megtorlás réme kísértette. Lelki egyensúlya – főleg szerkesztőtársának, a Habsburg-ellenes Riadó című vers költőjének, Czuczor Gergelynek a bebörtönzése után – nehezen állt helyre. Bánatára gyógyírnak a munkát választotta. Különböző – jogi végzettségének megfelelő – feladatokat látott el. A váltótörvényszék elnökeként pl. elérte, hogy a Bach-rendszerben erősen elnémetesített bíróság a magyar nyelvű beadványokat is elfogadja. Újra kezdte a magyar nyelv szótári anyagának gyűjtését; közben számos nyelvészeti dolgozatot írt. Ezekben változatos témákat érintett. Foglalkozott a magyar igék termé-

zetével, a magyar hangsúlyozás jellegzetességeivel. Tanulmányozta a magyar nyelv szellemét és metafizikáját. Elmélkedett a magyar nyelv "alkatrészeiről". Vizsgálta nyelvművelésünk lehetőségeit, ellentmondott a nyelvi purizmusnak. Hatékonyan közreműködött helyesírásunk és nyelvtanfeldolgozásunk revíziójának végrehajtásában is.

Fogarasi nagy érdeme, hogy felfedezte a magyar szórendnek ama fontos szabályát, mely szerint a kiemelt mondatrész mindig az igei állítmány elé kerül. Méltó az elismerésre az is, hogy a tudós rájött a choriambusnak a magyar ritmusban játszott sajátos szerepére.

Természetesen Fogarasi életművéből nem minden bizonyult marandónak. A magyar nyelv szótára, mely részben Czuczor munkája, már ketőjük életében viták középpontjába került. Megítélésekor a szótárszerkesztésről vallott két különböző felfogás csapott össze. Czuczor és Fogarasi szerint egy nyelv elsősorban önmagából magyarázható. Hunfalvy Pál és követői szerint egyetlen nyelv alapos vizsgálatakor sem szabad mellőzni az összehasonlító nyelvtudományt. Kétségtelen, hogy akkor, amikor Czuczor és Fogarasi a szótárszerkesztéshez fogott, a magyar nyelvtudomány még zsenge

korban volt; nem esett át a szokásos "gyermekbetegségeken". De az alatt a 29 év alatt, míg A magyar nyelv szótára elkészült, a "jegyzett" szakemberek felvilágosultabbak, tájékozottabbak és igényesebbek lettek: szembeszálltak a befelé forduló nyelvszemlélettel, elvetették a képzelt szógyökök tanát, a szóelemzés kezdetleges módszerét stb. Sokan megváltoztatták álláspontjukat – a nyelvész Hunfalvy Pál és az orientalista Vámbéry Ármin között lezajlott ugor-török háború hatására – a nyelvrokonság kérdésében is. Tért vesztett az illuzórikus nyelvészkedés. (Háttérbe szorult a magyar, a török, a tatár és a csuvas nyelv közötti rokonság firtatása; még a magyar-mongol nyelvrokonság Fogarasi János által szorgalmazott kutatása is abba maradt.) Tért hódított viszont a finnugorisztika. Előterbe került – Hunfalvy Pál, Reguly Antal és Budenz József jóvoltából – a magyar, a vogul, az osztják és a finn nyelv közötti rokonság nyelvi tények alapján való bizonyítása.

Fogarasi János egyike volt azoknak az akadémiát végzett pataki diákoknak, akik mindig hálával gondoltak egykori kedves tanáraikra: Kövy Sándorra, Nyiry Istvánra, Rozgonyi Józsefre, Somossi Jánosra és Szombathi Jánosra. (Nem véletlen, hogy

legbecsesebb tanárának, Kövy Sándornak az Elementáit magyarra fordította!) Fogarasi egyike volt azoknak a pataki diákoknak, akik mindig szeretettel gondoltak a Bodrog-parti Athénra és Alma Materükre. Innen ívelt fel – ha nem is gondtalanul – fényes tudósi pályája.

Születésének 200. évfordulóján mi is, szeretettel gondolunk Fogarasi Jánosra. Mérlegeljük helyes meglátásait és tévedéseit. Ízlelgetjük néhány, szókincsünk részévé vált szavát: érvényes, érvénytelen, semmis, kötbér, hitlevél, közömbös stb. Múltán nyoljuk érdemeit. Bár korántsem annyira, mint amennyire áldozatkész munkásságával rászolgált! Hiszen a 19. században Ferenc József, a király A magyar nyelv szótára elkészültekor (1874) a hatkötetes nagy mű egy példányát rögtön magánkönyvtárába vitette, és Fogarasi Jánost a Szent István-rend keresztjével tüntette ki. 1879-ben pedig – poszthumusz – az USA Sioux nevű városában (Iowa állam) működő Northwestern Literary and Historical Society tagjává választotta.

Mi, a 21. század magyar polgárai vajon mivel és hogyan tesszük emlékezetessé Fogarasi János születésének 200. évfordulóját?

Sipos István

A polihisztor Nyiry István emlékezete

Nyiry István, a Sárospataki Református Kollégium akadémikus professzora 225 éve, 1776-ban született a Heves megyei Átányban. Apja – szintén Nyiry István – mint református prédikátor, az esperesi szék tanácsosa volt. Fiát Sárospatakra íratta be, akinek diákévei így többségükben ehhez a városhoz kötődnek. De tanult Lőcsén, Kassán és Bécsben is. Ahogy a szintén pataki diák Almási Balogh Pál akadémikus (Kossuth és Széchenyi egykori háziorvosa, az ózdi kórház névadója) mondta 1843-ban, az Akadémián tartott emlékbeszédében: "Nyiry István Sáros-Patak' növendéke volt, azon iskolának, melly sok tökéletlenségei mellett is, a' hazának több jeles férfiút adott." Nyiry már diák korában rajongott a klasszikus költészetért. Annak ellenére, hogy sok verset írt, azokat soha nem publikálta. Ugyanakkor nagyon szerette a matematikát, és a természettudományokat. 1797-től először rajzot tanított Sárospatakon. Erre a feladatra készült fel Kassán. 1798-ban a matematika rendkívüli, 1806-ban rendes professzora lett. Almási szerint "1806-ban rendes oktatójává neveztetett ki a' mathesisnek, melly ennél fogva most a' pataki iskolai rendszer

egyik múlhatatlan ágává lőn." 1810-től a természettudományi tanszéket is ő vezette. 1822-ben megbízták a statisztika, földirat, műtan és neveléstudomány tanításával, így a matematika és természettudományi tanszékről leköszönt. Rozgonyi József halála után (1824) ezt a tanszéket is otthagytá, mert a filozófia tanszék vezetésére kapott megbízást. Ezt a tanszéket haláláig vezette. (Rozgonyi József tanártársa fölött gyászbeszédet is mondott.) Az iskolatörténet ifj. Csécsi János és Sipos Pál mellett Nyiry Istvánt tekinti a harmadik polihiszturnak.

1831-ben – az MTA első közgyűlésén – akadémiai levelező taggá választották. A következő évben az Akadémia rendes tagja lett. Megválasztották az 1832-ben létesült irodalmi diákkör első tanárelnökévé. Almási erről ezt írja: "A naponként magasb kifejlést nyerő nemzeti szellem, a' fogékony keblű pataki ifjúságban fölébreszté a' honi nyelv iránti lángoló ragaszkodást, 's 1832-ben némelly lelke sebb ifjak magyar literatúrai egyesületet alapítának, mellynek elnökségét meleg részvétellel fogadá el Nyiry, 's örömteljes kebellet jelent meg annak üléseiben."

Az Egyházkerület 1806-ban az ő felügye-

letére bízta az új nagykollégiumi főépület építését. Többben valószínűnek tartják, hogy az épület tervét is ő készítette. Azt is feltételezik, hogy "Tudományok és személyek" között ő volt a "nagy közvetítő". Nyiry István egyéniségét, a külső, anyagi világhoz való viszonyát nagyon érzékletesen és tömör megfogalmazásban jellemzik Almási Balogh Pál következő mondatai: "Dicső férfiú! tanítóm egykor, tagtársam 's barátom, kinek lelkét a' tudományok iránti lángoló szerelem, szívé a legtisztább honszeretet laká, ..." "Nyiry a szellemi világ' élvezeteiben keresé' s találá gyönyörét...Ő az ideális világ' megyéiben szeretett mulatni, 's nem ügyelvén a' külvilág önző érdekeire, benső élete' kincseiben találá boldogságát."

Nyiry cikkei a következő kiadványokban jelentek meg: Tudományos Gyűjtemény, Felső-magyarországi Minerva, Magyar Kurir, Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve, Tudomány Tár, Közhasznú Esmeretek Tára. Az általa írt és kiadott könyveinek száma meghaladja a tízet. Van közöttük olyan is, amely több kötetből áll. Ilyen például "A tudományok öszvesége". Ennek első kötetét így kezdi: "Ha az emberi elmének esméreteit, a' tudományokat, nem tsak egész kiterjedésekben, hanem öszveköttetésekben is akarjuk tudni: tudnunk kell azokat a formákat, melyeken a' mi elménk akármelly tárgyat az e' körül való gondolkodása által felfoghat. A' tudományok a' dolgokról

való gondolkodások által lettek: és így, azoknak megértésekre, megkülönböztetésekre, a' gondolkodás formájának megértése leghathatósabb eszköz."

A matematikáról írt könyve bevezetőjének első paragrafusa pedig így szól:

"Közönséges bevezetés. §.1. Ha valamelly dolognak Mennyeségéről vagy Nagyságáról akarunk helyes és bizonyos ítéletet tenni, a' Mathesis Tudományoknak legalább kezdetével meg kell esmérkednünk. Mert épen a' Mathesis az a' Tudomány, a' melly a' Mennyeségekről, az az, az olyan dolgokról tanít, a' mellyek többek vagy kevesebbek, nagyobbak vagy kisebbek lehetnek."

A kémiát abban az időben soha nem tanították önálló tantárgyként, hanem vagy a fizikához, vagy a biológiához csatolva oktattak kémiai ismereteket is. (Esetleg az ásványtan részeként.) Nyiry a fizikán belül tárgyalt az anyagról egy ilyen fejezetet: "Kémiai Tulajdonságok (1812)". Amit e cím alatt leírt, azt régebbi szemlélet alapján tette, de szólt a legújabb felfedezésekről, elméletekről is a legkisebb zökkenő nélkül: pl.: "lásd a' Dr Kováts Chemiájának 1 Darab 31 és 62 lapját", vagy: "Következetek 1. A' Lavoisier Syntheticum experimentumai szerént..." (Kováts Mihály akadémikus szintén Sárospatakon fejezte be gimnáziumi tanulmányait, majd Budapesten orvosi diplomát szerzett. Ő írta Magyarország első magyar nyelvű kémiai szakkönyvét "Ma-

gyar Chemia" címmel /1807-1808-ban nyomtatták./ Ő alkotta az alábbi gyakran használt szavainkat is: kísérlet, anyag. Lavoisier francia kémikus volt. Új égés-elméletével lényegében ő volt a flogiszon-elmélet megdöntője. 1794-ben lefejezték. Munkásságától számítják a kémia újkorát.) Mindezek azért figyelemre méltó tények, mert a svéd Berzelius, akit akkor a "kémia koronázatlan királyának" tar-

tottak, csak 1821-ben szakított a régebbi flogiszon-elmélettel. De írt Nyíry a Volta-féle oszlopról is (1800-ban fedezte fel Volta), amely az első olyan galvánelem volt, amellyel elektrolízist lehetett végezni.

Az említett fejezetben sok olyan megállapítást tett, amelyeket ma is tanítanak. Pl.: "A víz a' bele dolgozó meleg által, jég, folyos, és pára képibe lehet." Mai nyelvre fordítva: A víz, a hőmérséklettől függően, lehet szilárd, csepp-

folyós és légnemű halmozállapotú. Arról is írt, hogy a jég könnyebb a víznél, hogy a víz fagyáskor kitágul, stb. De írt a fénynek prizmával történő felbontásáról, a szappan készítéséről, a fémek előállításáról, a kémiai munkákról és eszközökről.

A filozófiai és matematikai szemléletét nemcsak könyveinek idézett mondatai tükrözik, hanem munkái általában is. A címek alapján ítélve saját könyvtárában a könyvek többsége szintén az említett témakörökhöz tartozott. Nem véletlen, hogy életének utolsó éveiben egy Kreuse nevű göttingai tudóssal

folytatott tudományos levelezést, aki szintén filozófus és matematikus volt. Saját filozófiai rendszerét tárgyaló munkájának befejezésében megakadályozta halála. 1838. augusztus 22-én halt meg "mellvízkórban".

Temetésén a diákság nevében, mint egykori tanítványa Hegedüs László búcsúzott tőle, "forrón szeretett tanítójuknak" nevezte. Tudására vonatkozóan pedig azt mondta, hogy "Platón, Newton, Euclides s több dicsők szellemét látánk fellobogni" benne.

Ma már pedagógiai közhelynek számít, hogy az öröklött tulajdonságok, a szülői és az iskolai nevelés mellett a környezeti tényezőknek, a környezeti hatásoknak óriási szerepe van az egyéniség kialakításában. Ez nem lehetett másképpen Nyíry István esetében sem, aki főleg sárospataki diák volt, majd évtizedeken keresztül itt tanított. Bizonyára erősen hatott rá az itteni légkör, amit úgy is neveznek: "pataki szellem". Legtömörebben és legszebben talán Árvay József foglalta össze iskolánk szellemiségének lényegét, és feladatainkat 1860-ban, a sárospataki iskola 300 éves évfordulóján elmondott beszédében: "A múltak hagyománya nagybecsű örökség, abból fejlett ki a jelen gondolkodása, s ha nagy volt a múlt, nagy célokat tűz a jövő elé. Minden nemzet és minden előretörő nép érezte ennek szükségét, s ha múltakban szegény volt, a jövő számára költeményekből al-

kotott múltat, mely lelkesítsen. Mi egészen más helyzetben vagyunk. Ez iskolának történeti múltja van, melynél nagyobbban e hazában egy tanintézet sem dicsekedhetik, s bár nem a mi érdemünk, hogy e drága örökség reánk szállott, de minden esetre a mi szerencsénk; érdemünk lesz, ha ügyét előbb visszük s ha a régiek mellett új alapját tehetjük le a továbbfejlődésnek."

Ilyen szellemiségben tanult Nyíry István Sárospatakon, és ilyen szellemiségben tanított évtizedeken keresztül, miközben a pataki szellem gazdagodásához ő is hozzájárult. Élete, tudásszomja, hazaszeretete ma is követendő példa lehet a pataki utódok számára. Nem hiszem, hogy szebb befejezést írhatnék annál, mint ami Almási Balogh Pál 1843-ban elmondott emlékbeszédében szerepel:

"...majd ha egykor az árva honra is felvirradnak a' nemzeti dicsőség' napjai; ha egykor e' jelen nemzedéket, vészkiros beljével 's haldokló gyöngeségeivel, egy egészségesb, erőteljesb s' erkölcsösb nemzedék váltandja fel; ...'s ha végre honi nyelv, tudomány és művészség, mint a' nemzetiség' fő elemei dúsan virágzadnak: akkor a' hálás maradék szent buzgalommal fogja fölleveníteni azok' emlékezetét, kik e' hon' boldogságát és szellemi kifejlését előmozdították, hogy neveik örök díszben ragyogjanak..."

Kelemen Judit

Id. Ábrányi Kornél és a 19. századi zenei közélet

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem - közismert nevén a Zeneakadémia - tavaly ünnepelte alapításának 125. évfordulóját. Ez alkalomból fordult figyelmünk id. Ábrányi Kornél (1822-1903) zenei író, zeneszerző, zenepedagógus, a Zeneakadémia egyik első tanára (1875-1888) és első főtitkára (1875-1883) felé, aki a 19. századi magyar zenei élet kiemelkedő személyisége. Gyermekkorában a reformkori magyar szellemi élet színe-java megfordult szülei otthonában, és gyakran látták vendégül a kor jeles muzikusait is. Tizenkét évesen az Erkel Ferencsel való találkozás hatására választotta a zenei pályát, zongoraművész lett. Nyugat-európai tanulmányútjai során kapcsolatba került többek között Chopinnel és Liszt Ferencsel is, akinek később legodaadóbb magyarországi barátai és hívei közé tartozott. Nem véletlen, hogy ott találjuk az 1875-ben Liszt Ferenc elnökletével és Erkel Ferenc igazgatása alatt létrehozott Zeneakadémia első tanári karában (rajta kívül még Volkmann Róbert kapott rendes tanári kinevezést).

Bár a zenei élettel összefüggésben számos kezdeményezés kapcsolódik nevéhez - pl. ő indította meg és szer-

kesztette a kor mértékadó szakmai orgánumát, a Zenészeti Lapokat - életművének legértékesebb részét elsősorban elméleti zenei kultúrpolitikai tevékenysége alkotja. Azok az írások, amelyekben a kortárs magyar és külföldi mestereket népszerűsíti, s azok a tanulmányok, amelyek bár óhatatlanul elfogultak és olykor pontatlanok, történeti értékű dokumentumoknak számítanak a 19. századi magyar zene történetében.

Talán legjelentősebb e tekintetben az Életemből és emlékeimből – a történelem, irodalom és művészet köréből című emlékirása (Franklin-társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1897), amely ötven év távlatából jelent visszatekintést. Bár műve utószavában a szerző hangsúlyozza tárgyilagosságra törekvő szándékát, a műfaj ezt eleve kizárja, vagy legalábbis megkérdőjelezi. Nehéz ugyanis eseményekről, történésekről, emberek jelleméről utólag, sok-sok évvel később úgy írni, hogy ne befolyásoljon az azóta eltelt időszak "válóságsszépítő" hatása.

A kötetbe foglalt harminc írásmű két fejezetben - Történelem és Irodalom, művészet, jellemrajz - található. Kicsit meglepésztő ez a csoportosítás, hi-

szen a történelemmel kapcsolatos események között több kifejezetten zenei vonatkozású írást is olvashatunk, továbbá Ábrányi életrajzát gazdagító érdekes adatokra is bukkanhatunk.

Ábrányi Kornél emlékezései zenei szempontból alapvetően tényyszerűek, apró pontatlanságok persze előfordulnak. Nem mindig elfogulatlan, de rendkívül olvasmányos, gördülékeny stílusú. Jelentősége abban áll, hogy a kortárs szemtanú szemével láttatja a 19. század történelmét, illetve a művészvilág szerepét a kultúra és a történelem alakításában.

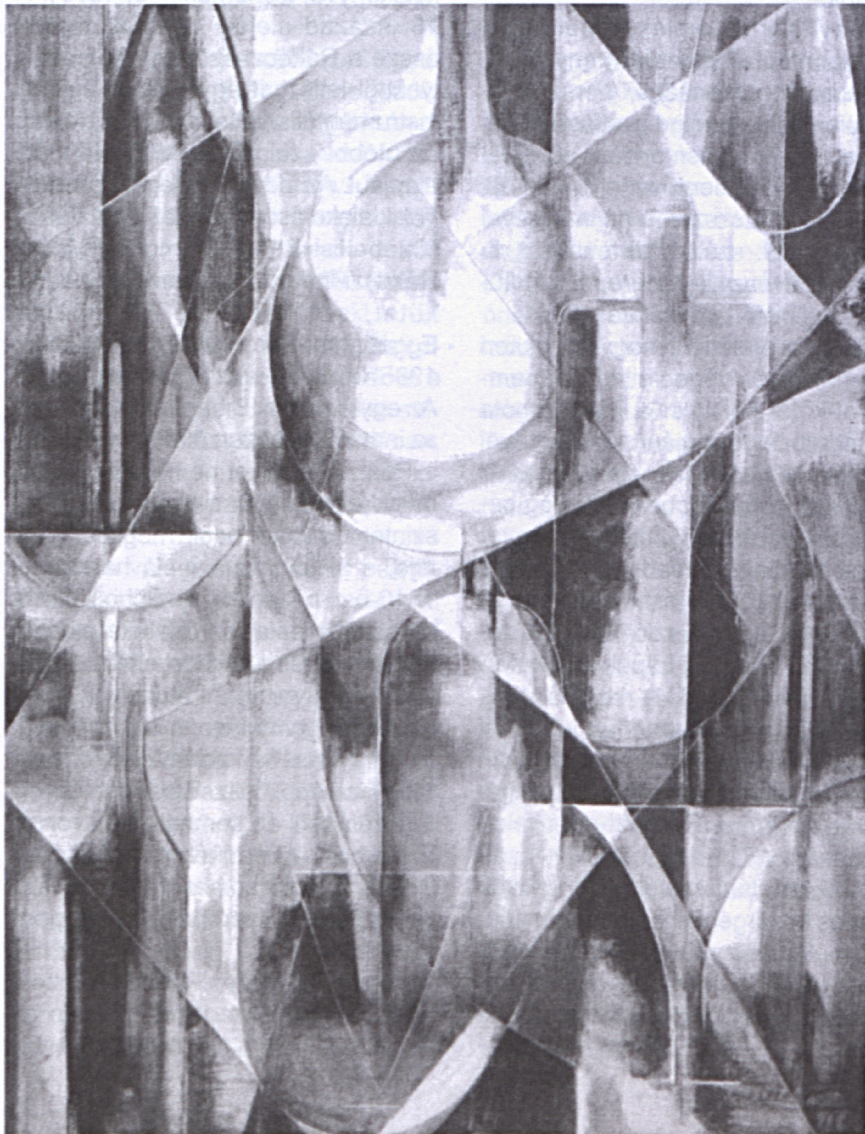
Talán nem véletlen, hogy az akkori millenniumi év végén eltervezett emlékirat-kötet első írása a Rákóczi-nóta és induló legendájával, eredetével foglalkozik, hiszen "minél több század borul reá: annál jobban kiragyog belőle az a varázsfény, mely a magyar népet mindig a szabadság oltára felé vonzza." (3. o.) Az írásból megtudhatjuk, hogy Hajdú László (ügyvéd, zenei író, a Zenészeti Lapok munkatársa) volt az első, aki a régi Rákóczi-nóta és induló eredetének kérdését fölvetette; 1862-63-ban országosan ismertté vált e kérdéskört kutató írásaival. Ábrányi a Rákóczi-nóta keletkezését az 1711-ben megkötött szatmári béke utáni csalódottsággal, általános kesergéssel hozza összefüggésbe. Szabolcsi Bence kutatásaiból azóta kiderült, hogy egy olyan kiterjedt és szerteágazó dallamcsaládba

tartozik a Rákóczi-nóta dallama, amelynek gyökerei a 17. századba nyúlnak vissza: már a Vietórisz-kódexben is ott bujkál 1680 táján! (Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Zeneműkiadó, 1979). A 18. század elején kapcsolódhatott össze a Rákóczi-szövegekkel, amelyekből letisztult egy vokális és egy instrumentális változat. Valószínűleg ez utóbbi szolgált a Rákóczi-induló alapjául. Az induló végleges formájának kialakulásáról az újabb kutatások (Szabolcsi Bence-Domokos Mária: Rákóczi-induló, in: Zenei lexikon 3. kötet, szerkesztette: Dahlhaus-Eggebrecht-Boronkay, Zeneműkiadó, 1985) két változatot tartanak számon. Az egyik szerint Bihari már 1809-ben az induló saját szerzőjeként vett részt a Pest vármegyei nemesek "inszurrekciójában". A másik változat szerint szintén Bihari az induló megszerkesztője, s állítólag a francia háborúból 1816-ban hazaérkezett Scholl Miklós ezred-karmester az ő játéka alapján kottázta le és hangszerelte meg (a Scholl-féle verzió átiratban a húszas években nyomtatásban is megjelent). Ábrányi írásában e két történet adatai némiképp összemosódnak. Természetesen ez semmit nem von le az "emlékek" értékéből; a Rákóczi-induló további sorsát illetően (Liszt, Erkel, Berlioz szerepe) közlése pontos és hiteles.

Ábrányi 1843 őszén Párizsba utazott, hogy Chopintól tanuljon. Ebben az

időben Párizsban talált otthonra a lengyel emigránsok jelentős része, többek között Adam Mickiewicz, a lengyel nemzet nagyszerűbb költője is.

A vele való találkozás Chopin otthonában, és a további ismeretség élménye szintén olvasható az emlékiratban. A visszaemlékezésben kitapint

ható az a lelkesedés, az a tűz, amely az 1840-es évek Európájának forradalmi hangulatával éppúgy magyarázható, mint a húszas éveinek elején járó ifjú művész lánglelkű lobogásának felidézésével.

Lelkesen és elfogultan, de hiteles adatokra támaszkodva meséli el a szerző Liszt Ferenc Koronázási miséjének keletkezése, a bemutatása körüli anomáliákat. Nem lehet ezt a szemére vetni, hiszen valóban jelentős szerepet játszott abban a "lobbi-ban", amely kijárta, hogy a bécsi udvari körök támadásai ellenére Liszt miséje hangozzék el az egyházi szertartás alatt. S hogy az előadáson mégis mellőzött Lisztet hazafelé bandukolván milyen ovációval ünnepelte a fényes királyi kíséretre várván utcára sereglett bámészkodó embertömeg, azt nem csupán Ábrányi írásából, hanem számtalan egyéb hiteles forrásból is tudjuk.

Rövidke történetben állít emléket Ábrányi azoknak a honvédeknek, akik inkább meghaltak becsületből, önértetből, mintsem szolgaságra, kínoztatásra engedték volna magukat hurcoltatni. Hogy valójában szemtanú volt-e, vagy csupán hazafiúi érzelmeitől elragadtatva burkolta a történetet ilyen szubjektív köntösbe, talán nem is lényeges.

Érdekes és tanulságos "A magyar zene régen és ma" című írása, amelyben rövid zenetörténeti fejtegetés során vázolja fel a magyar zenetörténet

általa fontosnak vélt korszakait, jellemzőit. Az írásban különös hangsúlyt kap saját korának, a 19. század zenéjének megítélése (mintegy előjátékként az 1900-ban publikált - de ma már sok szempontból túlhaladott - A magyar zene a XIX. században című munkájának). Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a 19. század végén, amikor ez a kötet keletkezett, még nem élt a köztudatban az általunk magyar népdalnak nevezett daltamkincs. A kor szellemének, ízlésének megfelelően a magyar muzsikát a cigányzenészek közvetítették, ezért tulajdonít nekik ilyen jelentős szerepet Ábrányi. Fontos témaként taglalja a zene és az aktuális történelmi politikai helyzet egymásra hatását, valamint a nemzeti és a nemzetközi zene kérdését. Ehhez kapcsolódóan hadd idézzem a fejezet ma is megszívlelendő zárómondatát: "Azért a magyar zenét, mint a nemzet egyik legdrágább kincsét megbecsülni, nem lenézni, elhanyagolni, hanem ahol lehet, felkarolni, pártolni s elősegíteni fejlődésében, ez is egyik erkölcsi és hazafiúi feladata legyen minden igaz magyarnak." (163. o.)

Az "Irodalom, művészet, jellemrajz" című fejezet első írása a művészetekről, s elsősorban a zenéről elmélkedik. Már ekkor, a 19. század végén észrevehető egy, a művészetek világában megindult kedvezőtlen folyamat, erjedés, amely az anyagiassággal karöltött silánysághoz vezet.

Mindez egy látványos, de üres, sekélyes művészkedést eredményez. A művészetek közül Ábrányi a zenét érzi a legalkalmasabbnak erre a "szemfényvesztésre" az érzelmek legszélsőségeiből megnyilvánulásainak eszközeként. Ennek egyik okát a tényleges zeneértők és a divatot követő, felületes tudású sznobok között tátongó űrben látja. Óriási felelősséget tulajdonít a zenei alapokat közvetítő tanároknak, valamint az elméleti és gyakorlati képzés helyes egyensúlyának is. Ábrányinak tökéletesen igaza van. Milyen kár, hogy gondolatai nem találtak kellő megfontolásra, milyen kár, hogy a helyzet száz év elteltével sem változott!

Szintén elgondolkodtató és napjainkban is tanulságos a művészvilág rejtelmeiről elmélkedő írása. Az átlagember számára titokzatosnak tűnő, irigyelt világ valóságába vezeti be az olvasót, feltárva e csillogásnak tűnő élet minden ellentmondásosságát, gyötrelmét. "Távolról sem az örök béke s az eszményi harmóniának a hazája" - írja (220. o.). Hiszen az élet mindennapos gondjai mellett "még szellemi égető kénköparázst is hordanak a keblükben, melyet a soha ki nem elégíthető ambíció, az egyenetlen versenysiker fölötti sorvasztó érzés s az önhietség kínzó mániája szakadatlanul szokott élesztetni." (221. o.) Máig érvényes a gondolata: az igazi művészet nem kér, csak ad, megalkuvás nélkül, nemes és emelkedett

szándékkal: "beérve saját belvilága ihletével, csak az égi szózatra hallgat, mely hajtja előre, mint a nap a hajnalt, hogy oszlassa az éji sötétséget" (224. o.) Ironikus, egyúttal pesszimista hangvétellel ír a "modern művészkedésről". Kevés fáradtsággal gyors sikert elérni - úgy tűnik, száz éve sem volt ez másként! Gunyorosan szól az agyonreklámozott, a sajtó által égbe emelt közepszerűekről, az öntelt, népszerű, de sekélyes művészettel bíró hírességekről. Kitart a "hagyományos folyamat" mellett: egyfajta érettség, letisztult tudás, kitartás, tiszta fej, s hosszú évekig tartó gyakorlás a siker záloga a legnagyobb tehetség mellett is, még a modern időkben is!

Elgondolkodtató "vázlatos jellemzést" is olvashatunk Petőfiről és Lisztről, amelyben a két óriást "méltó és igazságos vonalba" helyezi egymás mellé. Ugyanis míg Petőfi zsenialitását, érdemeit senki sem vitatta, addig Liszt megítélése - enyhén szólva - vegyes érzelmű véleményekben tükröződött még a 19. század végén is. Ábrányi úgy érezte, meg kell védenie barátját a támadásoktól, ki kell érte állnia a félreértelmezett, félremagyarázott helyzetekben. S bár most, a 21. század hajnalán nincs szükség Liszt védelmében bármit is mondani, a mai olvasónak mindez nagyon rokon-szenves.

Jókai és Liszt együttműködéséről, "A holt költő szerelme" című mű ke-

letkezésének kulisszatitkairól és bemutatásáról tudósít bennünket az emlékirat. 1881 decemberében a két génusz találkozásánál Ábrányi volt a közvetítő, s később, a bemutatón a nyelvi nehézségek leküzdéseként a "szellemi telefon" is az előadók - Liszt és Laborfalvy Róza - között.

Reményi Ede (1828-1898), a század egyik legismertebb virtuóz hegedűművésze, a magyar zene lelkes terjesztője, rengeteget koncertezett jótékonyági célokra; önzetlen adakozása, lelkes hazafiúi lobogása példértékű volt a szabadságharc leverését követő évtizedekben. Ábrányi külön fejezetet szentel nemcsak hegedűművészi életének, jótékonyágának bemutatására, hanem csipkelődve kifigurázza a fukar, gazdag bankárokat is, akiknek az adakozásról igen sajátos fogalmaik vannak. (Reményi Ede egyébként az emlékiratok megjelenését követő évben, 1898-ban halt meg. "Stílusosan" hegedűhangverseny közben, a színpadon érte a halál, San Franciscóban.) Ugyancsak emlékezik a tragikusan fiatalon, 32 éves korában elhunyt zongoraművészre, zeneszerzőre, karmesterre, Szabados Károlyra (1860-1892) is. Személyesen ismerte tizenéves korától, s végigkísérhette pályáját az ígéretes kezdetektől a tragikus végig. Nagyon rokonszenves fiatal muzsikás portréja kerekedik ki e néhány oldalas emlékezésből. Mosonyi Mihály (1815-1870) zenetudós, zene-

szerző, zenepedagógus, Liszt és Erkel mellett a 19. századi magyar zenetörténet legjelentősebb alakja; ő is fontos szerepet vállalt a Koronázási mise bemutatásának előkészületeiben. Egy mulatságos történetében arról olvashatunk, mi készítette a weimari reformerek egyik legtekintélyesebb budapesti apostolát arra, hogy zeneszerzői stílust és nevet váltson, s csatlakozzék a "magyar zászló alá".

Az emlékiratok utolsó lapjain "egy speciálisan magyar hangszerről", a cimbalomról ír Ábrányi. Korábban már utaltunk a magyar és a cigányzene ez idő tájt vélt kapcsolatára; ez a magyarázata annak, hogy napjainkban kissé anakronisztikusnak és mosolyogtatónak tűnik ez a hangszertörténeti tanulmány. Patetikus hangvétel, eltúlzott érzelmek ("mert a cimbalom és a magyar zene, ma már fogalom, melyről el lehet mondani: egy szív egy lélek", vagy "s az elhagyott ázsiai puszták fiai találkoztak aztán a magyar puszták szabadon száguldó fiaival") jellemzik az egyébként hiteles adatokra épülő írást. Más kérdés, hogy ma már kevésbé érezzük jelentősnek az itt leírtakat, egyes gondolatai pedig kifejezetten ellenérzést keltenének a szélesebb olvasóközönységben.

Id. Ábrányi Emil életútja, munkássága így is tanulságos: a nemzeti megújulás lázában élő 19. századi Magyarország fontos kordokumentuma.

Számunk szerzői

Balázsi Károly 1945-ben született Bernecebarátiban. Szociológus, közösség-fejlesztő, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Balipap Ferenc 1948-ban született Gyulajon. Szociológus, közösségfejlesztő, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa.

Bertha Zoltán 1914-ben született Poroszlón. Festőművész, ny. gimnáziumi tanár.

Bolvári-Takács Gábor PhD, 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Dobay Béla 1934-ben született Sárospatakon. Az Árpád Vezér Gimnázium tanára.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria igazgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Éles Csaba 1951-ben született Debrecenben. Művészettörténész, kritikus, esztéta, a filozófiatudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem docense.

Földházi István 1938-ban született Tiszakarádön. Népművelő, A Művelődés Háza (Sárospatak) ny. igazgató-helyettese.

Jakab István 1928-ban született Nagyráskán. A nyelvtudomány kandidátusa, a pozsonyi Komenský Egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének ny. tszv. egyetemi docense, lapunk védnöke.

Kelemen Judit 1966-ban született Hatvanban. Zenepedagógus, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar adjunktusa, a Zeneakadémia Mesteriskolájának hallgatója.

Király Zoltán 1933-ban született Csapon. Költő, műfordító.

Koncz Sándor (1913, Diósgyőr -1983, Sárospatak) Református lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia professzora, majd a Tudományos Gyűjtemények Levéltárának igazgatója.

Kovács Dániel 1929-ben született Abaújnásdon. Irodalomtörténész, nyelvész, ny. főiskolai tanár.

Lakó János 1922-ben született Olaszliszván. Költő.

Sipos István 1934-ben született Sátoraljaújhelyen. Ny. gimnáziumi tanár.

Tusnád László 1940-ben született Mátészalkán. Az irodalomtudomány kandidátusa, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar tszv. főiskolai tanára.

Zsirai László 1956-ban született Sopronban. Szellemi szabadfoglalkozású író, újságíró.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

**A művészet
örömet ad.**
**A tudás
önbizalmat ad.**

A Matáv hozzáad.

A kultúra felbecsülhetetlen érték.

*A Matáv évek óta jelentős mértékű
támogatással bizonyítja, hogy a műalkotás
és az alkotó műveltség mindannyiunkat
gazdagabbá tesz.*

